

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1960

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE

1960

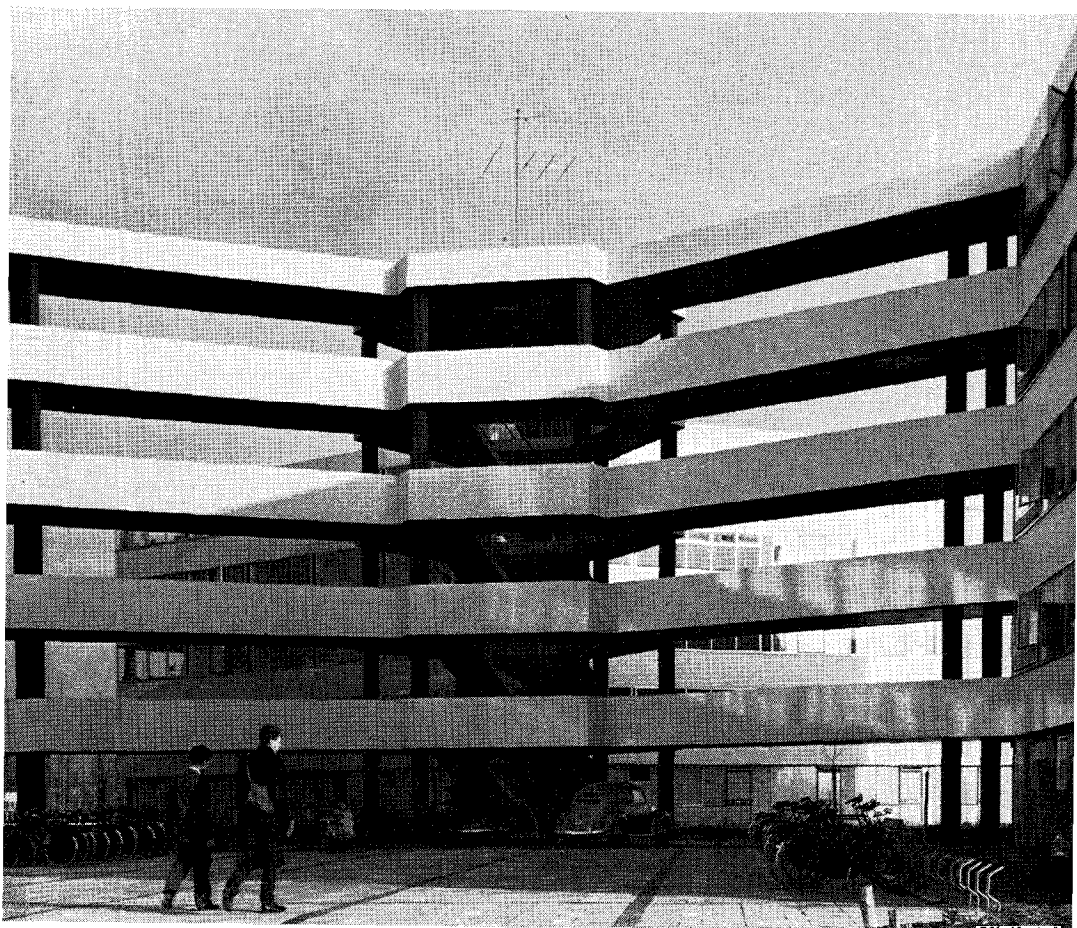

Foto H. Kleibrink

STERFLAT

Gebouwd door de Stichting Leidse Studentenhuisvesting, 1958-1959

Architect H. Postel

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1960

TWEE EN VIJFTIGSTE DEEL

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A.W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

WOORD VOORAF

Het 52ste deel van ons Jaarboekje gaat weer in zee. Het staat enigmatische in het teken van de studenten. In de eerste plaats de titelplaat met de nieuwe spectaculaire Sterflat. Dan drie artikelen, die betrekking hebben op de geschiedenis van het huis, waar de V.V.S.L. zetelt, o.m. naar aanleiding van de restauratie van dit monumentale gebouw. Dit is overigens een merkwaardige coïncidentie met het feit, dat de Sociëteit Minerva na de noodlottige brand van 3 december (waaraan een foto bij de kroniek herinnert) thans als de romp van een omvangrijk bouwwerk, in afwachting van nadere plannen, in haar steigers wordt vastgehouden. Moge binnen niet al te lange tijd de Sociëteit Minerva het voorbeeld van haar zusterinstelling aan het Rapenburg kunnen volgen.

Voor het overige heeft de redactie getracht weer elk wat wils te bieden. Zij is de medewerkers buiten haar eigen kring ten zeerste erkentelijk voor hun zeer gewaardeerde bijdragen.

Dit jaar werd, behalve het monumentenverslag betreffende de stad, voor het eerst een monumentenverslag over de omgeving opgenomen.

De redactie hoopt ook dit jaar op veler medewerking te mogen rekenen en ziet de kopij voor 1961 gaarne zo spoedig mogelijk tegemoet, liefst uiterlijk 1 oktober.

DE REDACTIE

VERENIGING „,OUD-LEIDEN”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR. P. J. BLOK EN MR. DR. J. C. OVERVOORDE

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

De vereniging heeft in eigendom het uit c. 1650 daterende woonhuis Kloksteeg nr. 2; en het c. 166 1 gebouwde woonhuis Oranjegracht nr. 83, waar eertijds het weversambacht werd uitgeoefend.

BESTUURSKAMER : Regentenkamer van het Brouchovenhof, Papengracht 16.

BESTUUR :

DR. W. C. BRAAT (1931), *Voorzitter*.

A. BICKER CAARTEN (1936), *Onder-Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN (1957), Secretaris, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

MR. P. DE CLERQ (1958), *Penningmeester*, Langebrug 8a, girorek. ver. „Oud-Leiden” 175228.

E. PELINCK (1949).

IR. H. A. VAN OERLE (1957).

Mejuffrouw A. J. VAN NIENES (1954).

Mejuffrouw MR. A. J. VERSPRILLE (1960).

JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeentebestuur (1946).

IR. D. Y. LEM (1957), Directeur der Gemeentewerken.

E. W. J. H. DE LIAGRE BÖHL (1959), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw W. M. J. DE BOER (1960), aangewezen door de V.V.S.L.

Leden van verdienste : G. VAN DER MARK (1954)

Mejuffrouw F. A. LE POOLE (1958)

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst :

Het Secretariaat.

Commissie voor de redactie van het Leids Jaarboekje

Ingesteld december 1902

E. **PELINCK** (1938), *Voorzitter*.

Mejuffrouw I. **VAN DEN BOSCH** (1958), *Secretaresse*, Boerhaavelaan 22.

Mejuffrouw F. A. **LE POOLE** (1937).

Mejuffrouw **MR. A. J. VERSPRILLE** (1956).

A. **BICKER CAARTEN** (1954).

W. F. VAN DER BURGH (1958).

Voor kopij Leids Jaarboekje:

het *Secretariaat* der Redactiecommissie.

Commissie „Het Leidsche Woonbuis”

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat **MR. E. RIJKE**)

Ingesteld 1 juni 1945

PROF. MR. H. F. W. D. FISCHER (1958), *Voorzitter*.

A. **BICKER CAARTEN**, *Secretaris*, Marewijk 23, tel. 24054.

G. **GROEN**, *Penningmeester*.

G. **VAN DER MARK**.

H. **TH. D. DIJKSTRA**.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

A. **BICKER CAARTEN**, *Voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. **DE GRAAF**, *Secretaresse*, Johan de Wittstraat 26,
tel. 20514.

Mevrouw M. C. **BLÖTE-OBES**, Voorschoten.

H. J. **DE KORT**, Hazerswoude.

E. **PELINCK**.

L. C. J. **ROOZEN**.

DR. CHR. C. VLAM.

Excursie-commissie

Ingesteld 7 september 1954

J. **HENNES**, *Voorzitter*.

P. L. **GILLISSEN**, *Secretaris*, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

DR. CHR. C. VLAM.

Mejuffrouw J. **SCHUURMANS STEKHOVEN**.

P. M. **SCHENK**.

Vertegenwoordiger in de **Rijnlandse Molenstichting:**

A. BICKER CAARTEN.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor:

Aarlanderveen: Mevrouw **F. TH. VAN DER WIND-PEEREBOOM VOLLER** (1945).

Alkemade: **G. M. ZOETEMELK** (1946).

Alphen aan den Rijn : **E. VAN ELK** (1945).

Hazerswoude-Dorp : **A. A. BOEHMER** (1958).

Hazerswoude-Rijndijk : **H. J. DE KORT** (1950).

Hoogmade: **MR. A. J. SORMANI** (1941).

Katwijk : **C. VARKEVISSER** (1950).

Koudekerk aan den Rijn: . . .

Leiderdorp : **G. SCHEEPSTRA** (1943).

Leimuider: **J. W. DE REN** (1959).

Lisse :

Noordwijk: **PROF. L. OSWALD WENCKEBACH** (1941).

Noordwijkerhout: **J. J. BERGMAN** (1950).

Oegstgeest: **W. J. VAN VARIK** (1941).

Rijnsburg: **S. C. H. LEENHEER** (1945).

Rijnsaterwoude : **P. KROEGER** (1959).

Voorhout :

Voorschoten : **D. J. BRINKS** (1940).

Warmond: **P. H. ROMELJN** (1936).

Wassenaar: **L. G. OOSTERLING** (1960).

Woubrugge: **J. C. VAN WAGENINGEN** (1953).

Zoeterwoude : **J. C. BRUIGOM** (1955).

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1959

BESTUUR. De periodiek aftredende leden Ir. H. A. **VAN OERLE** en P. L. **GILLISSEN** werden in de algemene ledenvergadering herkozen. De Heer P. T. **FEHMERS**, aangewezen door het Leidsche Studenten Corps, werd opgevolgd door de Heer E. W. J. H. **DE LIAGRE BÖHL**. In de vacature ontstaan door het vertrek van me-juffrouw L. **C. VERSTEGEN**, aangewezen door de V.V.S.L., was aan het eind van het jaar nog niet voorzien.

LEDENTAL. Het aantal leden bedroeg op 1 januari van het verslagjaar 944. Ingeschreven werden 72 leden. Door bedanken en overlijden verminderde het aantal met 100 leden, zodat het aantal leden aan het eind van 1959 916 bedroeg, een achteruitgang alzo van 28 leden.

Verheugend is dat zich onder de nieuwe leden drie junior-leden bevinden.

CONTRIBUTIE. Het bleek noodzakelijk de contributie te verhogen en aan de ledenvergadering voor te stellen deze met ingang van 1 januari 1959 te brengen op f 7,50 per jaar, waarmede de ledenvergadering zich kon verenigen. De contributie voor de junior-leden bleef evenwel gehandhaafd op f 3,50 per jaar.

KASCOMMISSIE. Tot lid van de kascommissie werd benoemd Mevrouw O. C. D. **IDENBURG-SIEGENBEEK VAN HEUKELOM**.

LEIDS JAARBOEKJE. In het verslagjaar verscheen het een en vijftigste deel van het jaarboekje met belangrijke onderwerpen.

UITGAVEN. In juli verscheen bij A. W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij deel IV van de „Oud-Leiden-Serie” Noordwijks Volksleven, welke uitgave dank zij de medewerking van verschillende personen, is samengesteld door de commissie voor volkskunde van de vereniging „Oud-Leiden”. Het boekje bevat vele interessante gegevens over het leven van vroeger in Noordwijk.

De laatste exemplaren van het ter gelegenheid van het vijftig-

jarig bestaan van de vereniging uitgegeven boekwerk Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland werden in de loop van 1959 verkocht.

WERKZAAMHEDEN IN OMLIGGENDE GEMEENTEN. Het aantal gemeenten waarover de vereniging „Oud-Leiden” haar werkzaamheden uitstrekt werd afgerond en met een aantal uitgebreid. De gemeenten zijn: Ter Aar, Alkemade, Alphen a/d Rijn, Benthuizen, Hazerswoude, Katwijk, Koudekerk a/d Rijn, Leiden, Leiderdorp, Leimuiden, Lisse, Nieuwkoop, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Rijnsburg, Rijnsaterwoude, Sassenheim, Valkenburg, Voorhout, Voorschoten, Warmond, Wassenaar, Woubrugge en Zoeterwoude.

Sedert jaren zijn lid de gemeenten Alkemade, Alphen a/d Rijn, Katwijk, Leiderdorp, Noordwijk, Oegstgeest, Rijnsburg, Valkenburg, Voorschoten, Warmond en Wassenaar. Tijdens het verslagjaar traden als lid toe de gemeenten Noordwijkerhout, Sassenheim, Woubrugge en Zoeterwoude.

Verschillende gemeenten verhoogden de contributie tot vijf en twintig gulden per jaar.

CORRESPONDENTEN. In Leimuiden werd tot correspondent benoemd de Heer **J. W. DE REN** en in de gemeente Rijnsaterwoude de Heer **P. KROEGER**.

Dr. **H. J. HONDERS** nam, wegens vertrek uit zijn woonplaats, ontslag als correspondent te Wassenaar. Aan het eind van 1959 was in de vacature nog niet voorzien.

COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS”. In de vacature ontstaan door het overlijden van Mr. **J. SLAGTER** werd benoemd de heer **H. TH. D. DIJKSTRA**. Het overzicht over de financiële toestand van genoemde commissie wordt afgedrukt in het jaarboekje 1960.

HET JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE wordt afgedrukt in het jaarboekje 1960.

DE EXCURSIE-COMMISSIE adviseerde, evenals vorige jaren over te houden excursies. De Heren **A. BICKER CAARTEN** en **H. DE WILDE** namen ontslag. In de vacatures was op het einde van 1959 nog niet voorzien.

LEZINGEN. Op 2 maart hield Mejuffrouw Mr. **A. J. VERSPRILLE**, na afloop van de algemene ledenvergadering, een lezing over het onderwerp: Kermis; waarna gelegenheid werd gegeven tot

het bezichtigen van de door de gemeente-archivaris in samenwerking met de directeur van het Stedelijk Museum „De Lakenhal” ingerichte tentoonstelling van affiches en prenten betrekking hebbende op kermisvieringen, respectievelijk afkomstig uit de prentverzameling van het gemeente-archief van Leiden en van de stichting Atlas van Stolk te Rotterdam.

Mr. **H. E. PHAFF** sprak op 9 april over het Haarlemsche Stadhuis in verleden, heden en toekomst.

De aangekondigde lezing over antieke klokken, door de Heer **G. ROOSEGAARDE BISSCHOP**, op 3 november, kon wegens ziekte van de spreker niet doorgaan. Op genoemde dag sprak de Heer **J. N. VAN WESSEM**, directeur van het stedelijk museum „De Lakenhal”, over Hollandse tekeningen uit de Gouden Eeuw.

De Leidse Burcht, een verre verwant uit een europese familie, was het onderwerp voor een lezing van de Heer **J. G. N. RENAUD** op 14 december.

De lezingen, uitgezonderd die op 2 maart, werden toegelicht met lichtbeelden.

EXCURSIES. Op 11 april brachten verschillende leden een bezoek aan het stadhuis te Haarlem, onder leiding van Mr. **H. E. PHAFF**. Maasland (nabij Maassluis) werd bezocht op 30 mei. Op 10 september brachten leden een bezoek aan het hof Meermansburg aan de Oude Vest 109, aan het St. Annahofaan de Hooigracht 9 en vervolgens aan het Waaggebouw aan de Aalmarkt 21. Enige poldermolens nabij Hoogmade en nabij Rijpwetering werden bezocht op 19 september.

REPRESENTATIE. Een of meer leden van het bestuur vertegenwoordigden „Oud-Leiden” bij de overdracht van het Rectoraat der Rijks Universiteit; de herdenking, door de Senaat der Rijks Universiteit, van de 26ste november 1940; de receptie ter gelegenheid van de herdenking van het 150-jarig bestaan van de manufacturen- en beddenhandel de wed. **P. DE WILDE** en zonen; de receptie ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Gebrs. **VAN HOEKEN'S** Houthandel en de receptie ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de N.V. De Leidsche Courant.

RIJKSSUBSIDIE. Ook in 1959 ontving „Oud-Leiden” een subsidie uit 's Rijks kas voor de door haar te verrichten werkzaamheden.

RESTAURATIES. Voor het herstel van het dak van het aan de vereniging toebehorende voormalige wevershuisje aan de Oranje-

gracht 83 werd een subsidie toegezegd door het rijk, door de provincie Zuid-Holland en door de gemeente, zodat binnenkort met het herstel kan worden begonnen.

Het bestuur besloot medewerking te verlenen aan de restauratie van het tot het perceel Vliet 9 behorende oude poortje.

ONDERNOMEN ACTIES. Bij de gemeenteraad van Leiden werden bedenkingen ingebracht tegen enige onderdelen van de plannen betreffende het toekomstige wegenschema te Leiden, bij de uitvoering waarvan het stadsschoon op verschillende punten zal worden aangetast.

Het bestuur zond aan de gemeenteraad van Wassenaar een bezwaarschrift tegen het voornemen de in de oude dorpskern aan het plein, rondom de Hervormde kerk, gelegen bebouwing te amoveren, tengevolge waarvan de beslotenheid van het dorpsplein geheel verloren zou gaan. In verband met het bezwaarschrift nodigden burgemeester en wethouders van Wassenaar het bestuur van „Oud-Leiden” uit tot een bespreking en tot het kennisnemen van alle bescheiden om de plannen toe te lichten. Het bestuur gaf **aan** de uitnodiging gehoor en verzocht de Heer G. **VAN DER MARK**, architect te Amersfoort, de vereniging te vertegenwoordigen. De Heer **VAN DER MARK** gaf tijdens de bespreking een uitvoerige toelichting op het ingediende bezwaarschrift. Aan het eind van het jaar besloot de gemeenteraad **van** Wassenaar de ontwerper van het plan de gelegenheid te geven zich, op grond van de in de raad gerezen bedenkingen, nader te beraden en na overleg **met** burgemeester en wethouders de zaak eerst te bezien aan de hand van de uitbreidingsplannen en het plan daarna voor een definitieve beslissing in de raad te brengen.

Met bezorgdheid nam het bestuur kennis van de verkoop van de gebouwen van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis, gelegen aan de Hooglandse Kerkgracht nrs, 17/19, aan het Rijk ten behoeve van het Rijksmuseum voor geologie. Hoewel het bestuur begrip heeft voor gewijzigde omstandigheden die noopten tot verkoop van de aangeduide gebouwen, meende het toch te moeten waken om van de gebouwen met zijn merkwaardige interieurs en inventaris althans de regentenkamer met de zeer rijke stucdecoraties, de buffetkast met zijn inhoud aan glas, porselein, zilver, tin, enz. alsmede de regentenstukken en andere schilderijen op enigerlei wijze in stand te houden. Een bespreking hiertoe had plaats tussen de voorzittend regent van het weeshuis, de directeur

van het museum, de rijksinspecteur voor roerende monumenten en een bestuurslid van „Oud-Leiden“.

GESCHENKEN. De Heer J. P. ZWANENBURG schonk een map met negen en vijftig door hem vervaardigde schetsen van windvanen in Leiden en omstreken, welk geschenk door het bestuur met dank werd aanvaard.

OPSCHRIFTEN OP MONUMENTEN. De Kon. Ned. Toeristenbond A.N.W.B. bracht op vele in de stad aanwezige monumenten bordjes aan, vermeldende de voornaamste historische gegevens, waarvoor „Oud-Leiden“ een aantal adviezen uitbracht.

RONDLEIDINGEN. Op 10 oktober leidde een bestuurslid leden van de zustervereniging „Die Haghe“ langs een aantal historische monumenten. De dames-bestuursleden leidden een groep leden van de vereniging van vrouwen met academische opleiding door het oudste gedeelte van de stad.

Evenals vorige jaren werden onder leiding van de vereniging de aspirant-leden van het Leidsche Studenten Corps door de stad rondgeleid.

P. L. GILLISSEN, secretaris

VERENIGING „OUD-LEIDEN“ JAAROVERZICHT 1959

	VERLIES EN WINST		BALANS 1960	
Postcheque- en Girodienst			f 615.04	
Amsterdamsche Bank			„ 1.091.10	
Rijkspostspaarbank			„ 6.545.99	
Contributie 1959		f 7.194.50	„ 58.-	
Contributie 1958	f 38.50			
Contributie 1960				f 655.—
Ministerie van O., K. en W., subsidie				„ 1.000.—
Verkochte Jaarboekjes		„ 86.-		
Verkochte Registers		: : 27.—	„ 3.-	
Verkochte Kastelenboeken		: : 261.50		
Lezingen en Excursies	„ 681.95			„ 40.-
Incassokosten en Porti	„ 61.34			
Kosten „Leids Jaarboekje 1959”	„ 4.231.14			
Bijdragen Verenigingen	„ 44.75			
Subsidies :				
Klok St. Lodewijkstoren				„ 250.-
Ministerie van O., K. en W., opgravingen				„ 750.-
Bezwaarschriften :				
Leids Wegenschema	„ 36.26			
Komplan Wassenaar	„ 18.87			
Onkosten Secretaris en Penningmeester	„ 318.61			
Commissie „Leidsche Woonhuis”	„ 300.-			„ 300.-
Portier Brouchovenhof	„ 25.-			„ 6.25
Verzekering Inventaris Bestuurskamer	„ 10.—			
Adresplaatjes	„ 214.48			
Algemene Kosten	„ 70.25			
Intrest Rijkspostspaarbank		„ 74.13		
Intrest Amsterdamsche Bank		„ 5.50		
Provisie en Kosten Amsterdamsche Bank’	„ 15.-			
Fonds Bijzondere Publicaties	„ 500.-			„ 3.201.10
Jubileumfondsen	„ 500.-			„ 500.—
Kapitaal Vereniging				„ 1.610.78
Batig Saldo	„ 582.48			
	f 7.648.63	f 7.648.63	f 8.313.13	f 8.313.13

Gezien en accoord: Leiden, 21 januari 1960. De Kascommissie:
w.g. D. BOOGERD, w.g. O.C.D. IDENBURG-SIEGENBEEK VAN HEUKELOM

De Penningmeester
w.g. P. DE CLERCK

VERSLAGEN VAN DE COMMISSIES

COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS” OVER 1958 EN 1959

Samenstelling commissie. In de afgelopen periode had de commissie het verlies te betreuren van twee leden, die haar door de dood ontvielen, nl. de voorzitter Prof. Mr. A. N. **MOLENAAR** en het lid Mr. J. **SLAGTER**. Beide personen, die sinds de instelling der commissie zitting hadden, hebben met grote toewijding de belangen van de commissie behartigd. In hun plaats werden benoemd de Heren Prof. Mr. H. F. W. D. **FISCHER** en H. **TH. D. DIJKSTRA**.

Woonhuis Kloksteeg 2. Aan dit pand werden de nodige onderhoudswerken uitgevoerd, waardoor het zowel in- als uitwendig in uitstekende staat verkeert.

Wevershuis Oranjestraat 83. Hoewel de commissie gaarne eerder tot het noodzakelijk herstel van het nieuw verworven pand was overgegaan, moest daarmee worden gewacht totdat het huis ontruimd was. Dankzij de medewerking van het Huisvestingsbureau kon de laatste bewoonster zeer tot haar vreugde het huis in november 1959 verlaten, waarna de herstelplannen werden vastgesteld. Inmiddels hebben het rijk en de gemeente een subsidie in de herstelkosten verleend van resp. f 2.500.— en f 750.—, terwijl een provinciale bijdrage zeer binnenkort kan worden tegemoetgezien. Hier past een woord van oprechte dank voor de toekenning van deze overheidssubsidies. De commissie hoopt in het a.s. voorjaar alle werkzaamheden tot uitvoering te brengen, waarna weder tot verhuring van het huis kan worden overgegaan.

A. **BICKER CAARTEN**, secretaris.

COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE OVER 1959

De belangrijkste gebeurtenis in het jaar 1959 was de zo lang verwachte verschijning van het boekje „Noordwijks Volksleven”, het vierde deeltje in de „Oud-Leiden Serie”. Het boekje heeft een

aantrekkelijk uiterlijk gekregen en is rijk geïllustreerd. Het werd alom in de pers gunstig beoordeeld en wordt goed verkocht, wat allemaal tot voldoening stemt. Er past hier zeker een woord van grote erkentelijkheid jegens de Burgemeester van Noordwijk en het gemeentebestuur, die de Commissie op zo doeltreffende wijze hebben bijgestaan en gesteund.

Op initiatief van de Commissie of door haar leden werden verder gepubliceerd : Rijnlandse Volksverhalen. Wederom nam het Leids Jaarboekje een viertal verhalen op o.a. van de hand van J. C. LUNENBURG. Mevrouw M. C. BLÖTE-OBES, lid der commissie, schreef over een Noordwijks en een Voorschotens liedje in „Neerlands Volksleven“ (najaar 1959). Op verzoek van de redactie van ditzelfde blad schreef de secretaresse een artikelje over de werkzaamheden van de Commissie.

Op 21 april werd een volkskundige bijeenkomst gehouden, waarop de Heer C. P. J. PAARDEKOOPER een causerie hield over dorpsleven in Zoeterwoude. De spreker vertelde alleraardigste herinneringen aan oude gebruiken en toonde prachtige sieraden, eens door boeren en boerinnen gedragen. Een aantrekkelijk hoofdstuk uit zijn lezing, nl. Huwelijksaanzoeken en Vrijages, werd in Neerlands Volksleven gepubliceerd.

Op 10 december hield Mevrouw M. C. BLÖTE-OBES een inleiding over fabeldieren en fabelplanten. Dit bleek een schier onuitputtelijk folkloristisch onderwerp, waarbij de voordracht nog verlevendigd werd door de interessante boeken, platen, opgezette dieren, tegels, watermerkstempels en andere voorwerpen, door de spreekster of de aanwezigen meegebracht.

Beide malen genoot de Commissie de zeer gewaardeerde gastvrijheid van het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie.

Op de tweede avond begroette de Commissie als gast Mr. C. M. J. DE JONGH, lid van de Haarlemse zustervereniging. Op 18 maart was de secretaresse op bezoek geweest bij de Vereniging „Haerlem“, toen de Heer J. KRUIZINGA een voordracht hield over Amsterdamse volkshumor.

De voorzitter werd in september gekozen in het bestuur van het Nederlands Volkskundig Genootschap.

De Commissie houdt zich als steeds gaarne aanbevolen voor nieuwe belangstellenden voor de volkskundige avonden, alsmede voor alle mogelijke folkloristische bijzonderheden.

L. G. DE GRAAF, secretaresse.

OVERZICHT

VAN DE FINANCIËN VAN DE COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS” OVER HET JAAR 1959.

Saldo Leidsche Spaarbank 2 januari 1959	ƒ 2266.91	<i>Perceel Kloksteeg 2</i> fa. W. Oudshoorn & Zn. reparatie ƒ 43.60 fa. P. H. Eggink gedeelt. id. „ 25.— premie brandverzekering „ 29.85 voorschotnota G. van der Mark „ 2.12	ƒ 100.57
HUREN <i>Perceel Kloksteeg 2</i> 12 xf 70.69	„ 848.28	<i>Perceel Oranjegracht 83</i> fa. L. Zitman reparatie ƒ 8.74 id. incassokosten „ 17.— premie brandverzekering „ 7.20 voorschotnota G. v. d. Mark' „ 17.66 Nachtveiligheidsdienst „ 5.—	„ 55.60
<i>Perceel Oranjegracht 83</i> 36xf 6.60 ƒ 237.60 16xf 3.30 : : : : : „ 52.80	„ 290.40	Straatbelasting 1958 „ 21.30 Straatbelasting 1959 „ 21.30 Rijnlands Bundergeld 1959 „ 5.93 Grondbelasting 1959 „ 36.60 Grootboek voor Woningverbetering „ 118.— Saldo Leidsche Spaarbank per 31 december 1959 „ 4.307.50	
„,“UD LEIDEN” restant bijdragen Min. O.K.W. „ 1.100.— herstel dak Oranjegracht 83 „ 78.09			
Rente Leidsche Spaarbank 1959	„ 83.12		
	ƒ 4.666.80		ƒ 4.666.80

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN

1959

Van de personen, bij wier overlijdensdatum een * is geplaatst, is in dit Jaarboekje een levensbericht opgenomen.

JANUARI

- 1 Overleden te 's-Gravenhage in de ouderdom van 86 jaar **T. VAN EGMOND**, oud-wethouder en ereburger van Oegstgeest, en één der oprichters van de Ant. Rev. Kiesvereniging aldaar.
Overleden te Warmond in de ouderdom van 63 jaar **JOH. UTT DEN BOOGAARD**, president-kerkvoogd van de Hervormde Gemeente aldaar.
- 2 De Centrale Kerkeraad der Leidse Hervormde Gemeente antwoordt na een diepgaande discussie afwijzend op het initiatief van een aantal reformatorische studenten van de Leidse Universiteit, waarin een ernstig verlangen uitgesproken werd naar de openbaarwording van de eenheid der belijders van Christus.
- 3 Kerstboomverbranding op het Schuttersveld en aan de Rooseveltstraat onder auspiciën van de Leidse Jeugd Actie en in samenwerking met de brandweer.
- 5 De 85-jarige Deense Professor **EJNAR HERTZSPRUNG**, oud-directeur van de Sterrewacht alhier en oud-professor in de sterrenkunde aan de Leidse Universiteit, ontvangt de Ole-Roemermedaille en een bedrag van 10.000 kronen van de gemeente Kopenhagen.
- 6 Ingebruikneming van het rijwielpad met spoorovergang bij de Kanaalweg, hetgeen een belangrijke verkeersverbetering betekent.
- 7 De Heidemaatschappij heeft voor de administratie een fraai nieuw gebouw aan de Molenvliet te Alphen a/d Rijn in gebruik genomen; door aanbouw kan dit gebouw worden vergroot om ook de technische dienst uit Haarlem aldaar onder te brengen.

JANUARI

- 7 Verschenen is de eerste begroting van het Leids-Zoeterwoudse industrieschap „De Grote Polder”.
- 8 G. **SCHOPPEN**, oud-raadslid der gemeente Leiderdorp en oprichter van de Vereniging „Gemeentebelang” aldaar bij acclamatie benoemd tot erelid dier vereniging.
- 9 H. **LOMBERT**, oud-lid van de Leidse gemeenteraad en in het verleden een bekende figuur in het sociale Rooms-Katholieke leven van de sleutelstad, is op 73-jarige leeftijd overleden.
- Officiële opening van de vergrote Gereformeerde kleuterschool te Katwijk aan Zee.
- 10 De textielzaak van de firma De Wilde aan de Breestraat bestaat 150 jaar; de firmant H. **DE WILDE** ontvangt van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland de zilveren legpenning.
- Herdenking van het 145-jarig bestaan van het voormalige 4de Regiment Infanterie; de oud-militairen vierten deze verjaardag met een reünie in de Doelenkazerne, na een mars door de stad en een defilé voor het stadhuis.
- De bekende Leiderdorpse pottenbakker D. **VERMEULEN** komt tengevolge van een auto-ongeval bij Waddinxveen op de leeftijd van 57 jaar om het leven.
- 14 Ondanks veel verzet wordt uiteindelijk toch aangevangen met de elektrische straatverlichting van het Rapenburg.
- 15 Ontvangst in het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie te Leiden van de leden der expeditie, die in het voorjaar naar het Sterrengebergte op Nederlands Nieuw Guinea zal worden uitgezonden.
- 17 Overleden in de ouderdom van 78 jaar Ir. J. E. **DE MEYER**, oud-ingenieur bij de Dienst van Gemeentewerken te Leiden.
- 18 Prof. Dr. Ir. H. **MOL** aanvaardt de Leidse leerstoel aan de Universiteit in de fonetiek met het uitspreken van een oratie.
- 19 Prof. Dr. J. **GOSLINGS** bedankt door drukke werkzaamheden als lid van de Leidse gemeenteraad, waarvan hij sinds 1945 als medisch deskundige deel uitmaakte van de fractie van de Partij van de Arbeid.

JANUARI

- 19 De Leidse gemeenteraad besluit tot demping van de **Uiterste**-gracht en vernieuwing van het wegdek op de Hooigracht.
- 20 Dr. A. **BROUWER** aanvaardt het ambt van lector aan de Leidse Universiteit in de paleontologie.
- 21 Prof. Mr. Dr. F. M. baron **VAN ASBECK**, hoogleraar in internationaal recht en internationale politiek aan de Leidse Universiteit, is door de raadgevende vergadering van de Raad van Europa benoemd tot rechter van het Europese Hof voor de rechten van de mens.

De senaat der Rijksuniversiteit verleent aan de president-curator Dr. J. E. baron **DE Vos VAN STEENWIJK** het ere-doctoraat in de rechtsgeleerdheid.

- 23 Inaugurele rede van Prof. Dr. P. **SMITS**, buitengewoon hoogleraar in de kerkelijke sociologie.

Overleden op 72-jarige leeftijd te Oegstgeest A. **OOSTHOEK**, oud-directeur van de dakpannen- en betonwarenfabrieken Oosthoek N.V. te Alphen a/d Rijn en Zoeterwoude.

- 26 Overleden in de ouderdom van 86 jaar H. **VAN SLOOTEN jr**, oud-directeur van de Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers(essen) en vele jaren voorzitter van de Leidse Buitenschool te Katwijk aan Zee.

- 28 Viering van het gouden jubileum van de Gereformeerde Lagere School aan de Hooglandsche Kerkgracht.

- 29 Installatie van de Commissie Bevordering Opleiding en Onderzoek Radiobiologie door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in het anatomisch laboratorium van de Leidse Universiteit.

Zilveren arts-jubileum van Dr. W. **VAN ROSSUM**, chirurg van het St. Elisabeth-ziekenhuis.

H.M. de Koningin heeft de goud- en zilverhandel van **VAN ROSSUM DU CHATEL** en **DRIESSEN** aan de Breestraat benoemd tot hofleverancier.

Installatie van prins Bernhard als curator van het Nederlands Historisch Archeologisch Instituut te Istanboel in Turkije in het Leids Instituut voor het nabije oosten.

JANUARI

- 30 Opening van de didactische tentoonstelling „Wie was Vincent van Gogh?” in de Lakenhal.

Aanbieding door Prof. **W. J. D. van DIJCK** namens de Bataafse Petroleum Maatschappij van een jeugdportret van Prof. Dr. Albert Einstein aan het college van curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden.

Opening van de tentoonstelling „De grafische” in de Lakenhal.

De Commissaris der Koningin in Zuid-Holland brengt een werkbezoek aan Koudekerk a/d Rijn.

Inaugurele rede van Prof. Dr. R. F. **BEERLING**, gewoon hoogleraar in de wijsgerige sociologie.

- 31 Koperen ambtsjubileum van de burgemeester van Leiderdorp **K. van DIEPINGEN**.

FEBRUARI

- 5 Officieel afscheid van W. **SAMSOM** als directeur van het bedrijf van N. **Samsom N.V.**, waaraan hij 44 jaar is werkzaam geweest.

- 6 De directeur van de N.V. Meelfabriek „De Sleutels” te Leiden, H. J. **DE KOSTER**, benoemd tot voorzitter van het gevormde Euro-comité voor de Voedingsindustrie.

Inaugurele rede van Prof. Dr. F. Vos, gewoon hoogleraar in de Japanse en Koreaanse taal- en letterkunde.

- 7 Aanvang van de driedaagse viering van de 384ste dies natalis van de Leidse Universiteit; grote variatie in wetenschappelijke voordrachten en exposities.

- 10 De Leidse gemeenteraad besluit tot de aanleg van recreatie-terreinen in Leiden-Noord; kosten ruim een half miljoen gulden.

- 16 De panden aan de Watersteeg en Hogewoerd vallen onder slopershanden ter verkrijging van de Noord-Zuidverbinding; de wethouder van Openbare Werken, A. J. **JONGELEEN**, verricht de eerste aanpak.

De Leidse gemeenteraad behandelt het wegenplan, hetwelk voor een belangrijk deel in nadere studie zal worden genomen.

FEBRUARI

- 16 Viering van het eeuwfeest van de Christelijke kleuterschool te Noordwijk aan Zee.
- 17 Dr. B. B. **STOKVIS** is benoemd tot lector aan de Leidse Universiteit in de medische experimentele psychologie.
- 18 Officiële opening van de protestants-christelijke huishoudschool „**Jacoba van Beieren**” te Lisse.
Zilveren ambtsjubileum van Dr. H. J. **WESTERINK**, nestor der Leidse gereformeerde predikanten.
Onder grote belangstelling is op het kerkhof bij de Groene of Willebrorduskerk te Oegstgeest het stoffelijk overschot van C. **OOSTEROM** ter aarde besteld; de overledene was oud adjunct-directeur van de N.V. Sikkens' Lakfabrieken te Sasenheim en oud-raadslid der gemeente Oegstgeest.
- 28 Officiële ingebruikstelling van het Strafrechtelijk en Criminologisch Instituut van de Leidse Universiteit aan het **Rapenburg 38**.

MAART

- 2 Overleden te Leiden in de ouderdom van 72 jaar **CHR. VAN DEN HEUVEL**, voorzitter van de Chr. Boeren- en Tuindersbond, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal voor de Anti Rev. Partij en lid van de Sociaal-economische raad.
De Leidse gemeenteraad besluit tot aankoop van de speeltuin Oud-Hortuszicht aan de Witte Singel; deze aankoop houdt verband met de realisering van het wegenschema.
- 4 Dr. H. A. E. **VAN TONGEREN** te Oegstgeest benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de faculteit der geneeskunde voor het onderwijs in de bacteriologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.
Opening van een bejaardensociëteit, uitgaande van de Hervormde wijkgemeente „Levendaa!l”.
- 5 Prof. Mr. R. P. **CLEVERINGA** benoemd tot erelid van de afd. Leiden van de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen uit de bezettingstijd wegens zijn vertrek naar De Steeg.

MAART

- 10 Wegens aftreden van Prof. Dr. **C. J. VAN DER KLAUW** is bij Koninklijk Besluit de onderwijsopdracht van Prof. Dr. D. J. **KUENEN** „de experimentele dierkunde” gewijzigd in „de algemene dierkunde”; Dr. H. P. **WOLVEKAMP**, lector in de experimentele dierkunde, benoemd in de faculteit der wis- en natuurkunde der Leidse Universiteit.

Overleden in de ouderdom van 74 jaar F. W. **VAN DER HORST**, oud-voorganger van de Evangelische Christelijke gemeenschap.

- 16 Overleden in de ouderdom van 69 jaar J. **DEN OUDEN**, ereburger van Oegstgeest, die ruim 31 jaar lid is geweest van de gemeenteraad, waarvan $6\frac{1}{2}$ jaar als wethouder.

In de Leidse gemeenteraad wordt een aanvang gemaakt met de behandeling van de begroting voor 1959.

- 17 Dr. D. **DE KLERK** aanvaardt lectoraat in de experimentele fysica aan de Leidse Universiteit.
- 19 De Ned. Hervormde Gemeente in Alphen a/d Rijn neemt wijk- en jeugdcentrum „Nabij” in gebruik.
- 21 Officiële opening van het dierentehuis Postbrug door de burgemeester van Oegstgeest.
- 24 De oudste Leidse tweeling, de dames J. J. **BAKKER-STOL** en W. **VAN OOSTEN-STOL**, vieren hun 85ste verjaardag.

Overleden in de ouderdom van 76 jaar Dr. O. **NOREL**, emeritus predikant der Ned. Hervormde Kerk, die na zijn emeritaat zich in Leiden vestigde.

Opening van jaarlijkse bloemententoonstelling „De Keukenhof” te Lisse; door ernstige ziekte van de voorzitter bleven de feestelijkheden achterwege.

Q. **WAVERIJN**, hoofdcommies B ter secretarie van de gemeente Hillegom, is met ingang van 1 april benoemd tot burgemeester van Koudekerk a/d Rijn.

- 25 Mr. S. J. **FOCKEMA ANDREAE** ontvangt de ere-penning van het hoogheemraadschap van Rijnland bij zijn afscheid als secretaris van dit hoogheemraadschap in verband met zijn benoeming tot hoofd van de juridische afdeling van het departement van Verkeer en Waterstaat.

MAART

- 25 Grote explosie op het terrein van de N.V. Rijnlandse Metaalbescherming Maatschappij, **aan** de Vijf-Meilaan, waarbij de arbeider C. **BRUSSEE** op slag gedood en twee andere werkers gewond werden; honderden ruiten in de omgeving sneuvelden.

APRIL

- 1 Prof. Mr. **W. H. NAGEL**, sinds 1956 buitengewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit, benoemd tot gewoon hoogleraar in de penologie en criminele sociologie.
- 6 Overleden in de ouderdom van 73 jaar H. H. **TIELEMAN**, oud-beherend vennoot **van** de Commanditaire Vennootschap Tieleman en Dros te Leiden, een bekende persoonlijkheid in het openbare leven.
- 8 Overleden te Haarlem, in de ouderdom van 60 jaar, T. H. M. **VAN WAVEREN**, een bekende figuur in de bloembollenwereld.*
- 9 De hoofddcommies ter gemeente-secretarie van Rijnsburg, W. **BLANKEN**, benoemd tot gemeente-secretaris van Smilde.
- 11 Tentoonstelling in de Boerhaavezalen van „Schilderen en tekenen als vrije-tijdsbesteding”.
Receptie in „Het Gulden Vlies” ter gelegenheid van het aftreden van J. H. **SCHÜLLER** als vakbondsbestuurder van het N.V.V.
Feestelijkheden te Oegstgeest in verband met het gouden jubileum van de Hervormde Koningin Julianaschool.
- 12 De oudste inwoonster van Zoeterwoude, Mevrouw G. **HULSBOS-VAN DER BURG**, overlijdt op de leeftijd van 100 jaar en 6 maanden.
- 13 Ter aarde besteld het stoffelijk overschot van Prof. Dr. P. H. G. **VAN GILSE**, oud 78 jaar, van 1930-1951 Leids hoogleraar in de neus-, keel- en oorheelkunde.
Overleden te 's-Gravenhage, in de ouderdom van 73 jaar, Mr. F. J. J. **TRAPMAN** te Leiden, die vele jaren in de Leidse gemeenschap een bekende persoonlijkheid was. *
- 15 L. J. **DEN HOLLANDER**, burgemeester van Hazerswoude, met ingang van 1 mei benoemd tot burgemeester van Leerdam.

APRIL

- 16 Inaugurele rede van Prof. Dr. **F. W. N. HUGENHOLTZ** te Oegstgeest, gewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht in de vaderlandse- en algemene geschiedenis van de middeleeuwen.
- 17 Mr. J. H. **VALENTGOED** treedt af als voorzitter van het genootschap „Kennis is Macht”; benoemd tot erevoorzitter en commissaris.

Mevrouw J. A. **BEY-DE NIE** benoemd tot het ambt van ouderling der Ned. Hervormde Wijkgemeente „Staalwijk”; zij is de eerste vrouwelijke ouderling te Leiden.

- 21 Overleden op 66-jarige leeftijd N. **PARLEVLIET**, reder, handelaar en exporteur, een bekende figuur in het leven van Katwijk aan Zee.

Bloemenexpositie in de raadzaal der gemeente Rijsburg.

- 23 De ambassadeur van de Unie van Zuid-Afrika biedt aan de Maatschappij der Ned. Letterkunde een kostbare verzameling boeken aan, ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

Koningin **JULIANA** bezoekt tijdens Nederland-dag de jubilerende Keukenhof.

- 24 Officiële opening van de tentoonstelling „Hollands Glorie” te Lisse, uitgaande van de Middenstands-vereniging „Lisse Vooruit”.

De Leiderdorpse gemeenteraad besluit tot aankoop van het aandelen-kapitaal van de N.V. Steen- en Kleiwarenfabriek **OUDERZORG-DE RIDDER**, zulks in verband met uitbreidingsplannen voor woningbouw.

- 25 Imponerend corso rijdt door de bloembollenstreek.

Officiële ingebruikneming van de sportvelden en overdracht van de kleedgebouwen voor voetbalvereniging Rouwkoop, door de burgemeester van de gemeente Voorschoten.

- 28 De Commissaris der Koningin in Zuid-Holland brengt een werkbezoek aan de gemeente Sassenheim.

APRIL

- 29 De N.V. Meelfabriek „De Sleutels“ v/h De Koster en Co herdenkt haar 75-jarig bestaan; de directeur H. J. DE KOSTER benoemd tot officier in de Orde van Oranje Nassau.

Het Leidse museum van Oudheden opent een nieuwe zaal der Voor-Aziatische afdeling; vooral de unieke verzameling van Palestina komt beter tot haar recht.

- 30 Feestelijkheden in verband met de vijftigste verjaardag van H.M. Koningin JULIANA; vele ingezetenen van Leiden en daarbuiten ontvangen een koninklijke onderscheiding.

- 30 P. G. M. GOUVERNEUR, coördinator bij de Zelfbescherming van de B.B. in de A-kring Leiden-Oegstgeest, overlijdt op 54-jarige leeftijd.

Gezusters VAN DER KAAJ wonenvijftig jaar in het Jean Pesijns-hofje aan de Klokteeg; het regentencollege feliciteert deze gouden bewoonsters.

MEI

- 1 S. PASMA, candidaat-notaris te Noordwijk, benoemd tot notaris aldaar in de plaats van Mr. C. PUNT, die met pensioen gaat.

Dr. W. D. VAN WIJNGAARDEN treedt af als directeur van het museum van Oudheden; de conservator, Dr. A. KLASENS, volgt hem op.

Eerste openbare telefooncel op de Hogewoerdsbrug viert haar 25-jarig jubileum.

Prof. Dr. W. J. BRUINS SLOT aanvaardt het ambt van buitengewoon hoogleraar in de inwendige geneeskunde.

De gemeente Alkemade ruim 225 H.A. vergroot door de grenswijziging met de gemeente Woubrugge.

- 2 Eervol ontslag aan Prof. Mr. F. M. baron VAN ASBECK als hoogleraar in het volkenrecht en de internationale politieke geschiedenis in verband met zijn 70-jarige leeftijd.

Ds. M. J. PUNSELIE, emeritus predikant der Ned. Hervormde Kerk, herdenkt het feit, dat hij voor vijftig jaar zijn intrede in Leiden deed.

- 3 Inwijding van het luidklokje in de oud-Katholieke Kerk aan de Zoeterwoudsesingel door de aartsbisschop van Utrecht, Mgr. Dr. ANDREAS RINKEL.

MEI

- 4 Jaarlijkse dodenherdenking en Stille Tocht op de vooravond van de Bevrijdingsdag langs het monument nabij de molen „De Valk”.

- 5 Bevrijdingsdag wordt op bescheiden wijze gevierd.

- 5-6 Vanity-Fair op het Pieterskerkplein georganiseerd door het actie-comité voor het bouwfonds van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden, ten behoeve van de restauratie van het clubgebouw.

Werkbezoek van de Commissaris der Koningin in Zuid-Holland aan de gemeente Hazerswoude.

- 9 Huldiging van kapitein J. VISSER ter gelegenheid van zijn vijftig-jarig jubileum bij de rederij Van Boelhouwer-v.d. Schuyt.

Mr. G. F. W. VAN BERCKEL viert zijn 12¹/₂ jarig jubileum als burgemeester van Noordwijk.

- 10 Overleden op bijna zestig-jarige leeftijd Prof. Dr. T. H. VAN DEN HONERT, hoogleraar in de algemene plantkunde.

- 11 L. ZITMAN volgt Mevrouw Mr. J. E. GLASTRA VAN LOON-BOON op als lid van de Leidse gemeenteraad voor de V.V.D.

De gemeenteraad van Leiden besluit tot aankoop van het landgoed „Nieuweroord” met de daarbij behorende woonhuizen en gronden, aan en nabij de Rijnsburgerweg en de Wassenaar-seweg van de erven van Ir. A. G. BOSMAN; tevens van het gebouwen-complex aan de Garenmarkt, Korte Raamsteeg en Levendaal.

Vergiftiging van Rijnlands boezemwater in de Rijnstreek als gevolg van de storting in de Hollandsche IJssel van zeer giftige afvalstoffen van bedrijven in Pernis. Ter voorkoming van besmetting wordt zwemmen in het buitenwater of enig contact met dit buitenwater in iedere vorm ten sterkste ontraden. Talloze vissen en watervogels vinden bij deze vergiftiging de dood.

- 12 Officiële herdenkingsavond in „De Lakenhal” ter gelegenheid van de viering van het 125-jarig bestaan van de Maatschappij voor Toonkunst.

MEI

- 19 De vijftig-jarige harmonie-kapel „Trouw en Durf” geeft ter inleiding van de jubileum-festiviteiten een concert in de grote zaal van „Den Burcht”.
- 21 De gemeenteraad van Woubrugge besluit het gemeentelijk electriciteitsbedrijf te verkopen aan de stad Leiden.
- 22 Bij zijn bezoek aan Nederland ontvangt de Sjah van Perzië uit handen van de directeur van de uitgeverij Brill het eerste exemplaar van het Leidse boek over de archeologie van zijn land.

Aanbieding van zijn borstbeeld aan Dr. J. E. baron **DE Vos VAN STEENWIJK**, president-curator en ere-doctor van de Universiteit, ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag.

Officiële opening van de expositie in het stedelijk museum „De Lakenhal” van „Het Nederlandse portret sinds 1880”.

Inaugurele rede van Prof. Dr. E. C. **KOORMAN**, gewoon hoogleraar in de organische chemie.

- 23 De stichting Leidse Rheumatologische kliniek opent in het Academisch Ziekenhuis een wetenschappelijk laboratorium.

Huldiging van Prof. Dr. J. N. **BAKHUIZEN VAN DEN BRINK**, als hoogleraar in de Geschiedenis van het Christendom en van de leerstellingen in de Christelijke Godsdienst, in verband met zijn zilveren jubileum op 1 juni a.s. aan de Leidse Universiteit.

Potterij Zaalberg opent in het voormalige café „Het Witte Huis” aan de Hoge **Rijndijk** te Zoeterwoude de nieuwe toonzaal „Raku Yaki”.

- 27 Tentoonstelling van werkstukken in de bedrijfstechnische school aan de Medusastraat.

De Verenigde Vergadering van Rijnland benoemt Mr. H. **VAN DER LINDEN** tot secretaris van het hoogheemraadschap; tevens besluit zij tot aankoop van het winkelpand van de N.V. Leidse **IJzerhandel** v/h J. C. Bernard aan de Breestraat ten behoeve van uitbreiding voor kantoordoeleinden.

De Commissaris der Koningin in Zuid-Holland brengt een werkbezoek aan de gemeente Benthuisen.

MEI

- 28 De directie der Nederlandsche Spoorwegen te Utrecht besluit om in de plannen van de bouw van een viaduct aan de **Lam-**
menschansweg ook op te nemen de bouw en inrichting van een
halteplaats.

Officiële opening van „Het Boshuis“, centrum van de Hervorm-
de wijkgemeente „Boshuizerwijk“.

- 29 Inaugurale rede van Prof. Dr. H. P. **WOLVEKAMP**, hoogleraar
in de experimentele dierkunde.

Ontvangst in de Pieterskerk door het gemeentebestuur van
Leiden van deelnemers aan een congres, georganiseerd door
Round Table International en gehouden te Noordwijk.

Installatie van P. W. J. **GODDIJN** als raadslid der gemeente Lei-
derdorp; A. M. **KLEIS** wordt gekozen tot wethouder.

- 30 De burgemeester van Katwijk aanvaardt de z.g. basisklok voor
het carillon in de Oude Kerk aan de boulevard, geschenk van
het Leids Dagblad.

JUNI

- 1 Openbaar huldebetoon aan B. H. **KOOPMANS** als burgemeester
van Rijnsburg wegens zijn koperen ambtsjubileum.

- 1-2 De Oranjevereniging te Oegstgeest herdenkt haar vijftig-jarig
bestaan; het gemeentebestuur biedt bij deze gelegenheid de
zilveren eremedaille aan; de burgerij schenkt een sierbank.

- 3 De vergadering van de Kamer van Koophandel en Fabrieken
voor Rijnland benoemt Ir. J. J. G. **VAN HOEK** tot voorzitter
dier kamer.

Leidse zomerexpositie in het museum van Volkenkunde over de
cultuur der Zuidzee-eilanden.

- 8 Afscheidsreceptie op 75-jarige leeftijd van J. G. **VAN DER ZEEUW**
als voorzitter van de afd. Leiden van de Algemene Bedrijfs-
bond Voedings- en Genotmiddelen, na een periode van vijftig-
jarige werkzaamheid.

JUNI

- 9 C. D. **VAN DER VIJVER** neemt om gezondheidsredenen afscheid als wethouder der gemeente Rijsburg, bij welke gelegenheid hem het ere-burgerschap wordt aangeboden.
- 18 De gemeenteraad van Rijsburg benoemt K. **ZANDBERGEN** tot wethouder; M. **VAN EGMOND** wordt geïnstalleerd als raadslid.
- 19 Prof. Dr. P. J. **KOOREMAN** aanvaardt het ambt van buitengewoon hoogleraar in de heelkunde ten behoeve van de Stichting „Klinisch Hoger Onderwijs” te Rotterdam.
- 21 Brand in de noordduinen op het wantveld te Katwijk, waarbij 150 nieuwe getaande netten in vlammen opgaan.
- 22 In tegenwoordigheid van vele schaakvrienden wordt de bekende Leidse schaker G. **BOSSCHA**, die meer dan vijftig jaar lid van het L.S.G. is geweest, op Rhijnhof ten grave gedragen.
- 23 Overleden op 52-jarige leeftijd Ds. J. **VAN DER WIEL**, die sinds 1950 de Leidse Hervormde Gemeente diende. *
- 26 De centrale kerkeraad der Leidse Ned. Hervormde Gemeente besluit het koor der Pieterskerk gedurende enkele uren per week open te stellen voor meditatie en gebed.

Interessante exposities van grafisch werk van **NONO REINHOLD** en foto's van de „Groupe a de Bruxelles” in het Prentenkabinet der Rijksuniversiteit.

Officiële ingebruikneming van het gerestaureerde clubgebouw der V.V.S.L. aan het Rapenburg.
- 27 Overleden te Oegstgeest op 86-jarige leeftijd mejuffrouw D. M. J. **COEBERGH**, die als geboren en getogen Leidse zich in de Sleutelstad op het sociaal-maatschappelijk vlak bewoog.*
- 30 J. W. **HENNY** neemt afscheid als directeur van het „Leids Dagblad” na een periode van 42-jarige arbeid; de leiding van het bedrijf komt in handen van E. A. C. **VAN DISHOECK**, sinds 1 juli 1957 als adjunct-directeur aan deze onderneming verbonden.

JULI

- 2 Officieel afscheid van C. M. **VAN HAMERSVELD** als directeur van de N.V. „Leidse Courant” na een diensttijd van bijna dertig jaar; J. F. J. M. **KOENS** uit ‘s-Hertogenbosch volgt hem op.
- 3 Officiële opening van het nieuwe Fysiologische laboratorium van de Leidse Universiteit op het terrein van het Academisch Ziekenhuis nabij de Wassenaarseweg.

Mejuffrouw H. **VAN DER VLIET**, die onlangs is benoemd tot inspectrice van het middelbaar onderwijs in de inspectie Leiden, wordt bij haar afscheid als directrice van de Leidse **Meisjes-H.B.S.** op enthousiaste wijze gehuldigd.
- 6 Benoemd tot lector aan de Universiteit Dr. J. P. **MUNE** en Dr. J. J. M. **BEENAKKER**, beiden in de faculteit der wis- en natuurkunde.
- 10 Als 50.000ste Leidse donor op de bloedbank van de bloedtransfusiedienst van het Academisch Ziekenhuis ontvangt Mevrouw J. **GUYT-KRAAIJENOORD** te Katwijk enige geschenken.
- 18 Het echtpaar J. F. **TISSEUR** en E. **TISSEUR-VAN DE WIJNGAARD** viert in het Tehuis voor Ouden van Dagen van de Hervormde diaconie in de Kaarsemakerstraat zijn 65-jarig huwelijksfeest.
- 19 Bij het 25-jarig bestaan van de Kooikapel is de naam van deze kapel veranderd in Bethlehemkerk.
- 20 De Leidse gemeenteraad besluit tot inrichting van een openluchtwembad in Zuid West.

Installatie van het stichtingsbestuur tot exploitatie van Bejaardencentra te Leiden onder voorzitterschap van W. A. **KASTELEIJN**.
- 25 Officiële opening van de tentoonstelling van beeldhouwwerken, handweefkunst en bloemenschikkunst te Noordwijkerhout.
- 26 Bij een brand in Katwijk aan den Rijn is op tragische wijze om het leven gekomen Mevrouw E. A. C. **VAN DEN BERG-GRIJM**, arts, hoofd van de medische afdeling van de Universiteitsbibliotheek.

Foto W. Dijkman, Alphen
VERGIFTIGING VAN RIJNLANDS BOEZEMWATER 11 mei

Foto Holvast

ZUSTER ZEPHYRINA,

directrice van het St. Elisabeth-Ziekenhuis, spreekt bij gelegenheid van
haar gouden kloosterjubiläum, 17 oktober

JULI

- 27 Overleden op 57-jarige leeftijd, geheel onverwachts, pastoor **A. VAN SCHALEN**, die verbonden was aan de R.K. Leonardus-parochie aan de Haagweg en als bouwpastoor aan de Antonius-parochie (Zuid West).
- 28-1 aug. Leidse bloemenweek; groot kinderbloemencorso door de stad; concours-hippique op het terrein van de Leidse Hout, bloemenwandelmarsen en als slot een kleurrijk bloemencorso van Rijnsburg naar Leiden.

AUGUSTUS

- 1 Jubileum en afscheidsreceptie van Ir. J. J. G. **VAN HOEK** als directeur van de N.V. Wernink's Beton Maatschappij na 40 jaren arbeid, waarvan 36 jaar als lid van de directie; de jubilaris ontvangt bij deze gelegenheid de gouden erepenning „Nijverheid en Handel”.
- Officiële opening van het nieuwe gebouw van de Coöp. Boerenleenbank te Rijpwetering, door E. J. M. **KOLFSCHOTEN**, burgemeester van Alkemade. De kassier, de heer J. A. W. **VERKLEIJ**, nam na een ambtsperiode van 36 jaren afscheid van de bank.
- 4 Prinses **SORAYA**, voormalig keizerin van Perzië, brengt haar vakantie door in het grand-hotel „Huis ter Duin” te Noordwijk.
- 5 Overleden in de ouderdom van bijna 82 jaar Dr. J. **PERSANT SNOEP**, rustend arts te Leiderdorp, alwaar hij ruim 40 jaar zijn praktijk uitoefende.
- 8 Vreugdevolle installatie van A. **SMIT** als burgemeester van Hazerswoude.
- 10 Het hospitaalschip van het Rode Kruis „**J. HENRY DUNANT**” verlaat de Havenkade te Leiden met zeventig chronische patiënten om gedurende een week aan allen vacatievreugde en ontspanning te brengen op de mooie Hollandse binnenwateren.
- 12 De bekende Nederlandse dahliakweker A. N. **BALLEGO** wordt op hartelijke wijze gehuldigd in verband met het feit, dat hij vijftig jaar lid is van de firma J. G. Ballego & Zonen, die heden zeventig jaar bestaat.
- 17 Burgemeester en Wethouders van Leiden besluiten de weg langs de studentenflat bij de Haagweg de naam te geven van **Klikspanweg**.

AUGUSTUS

- 18 Installatie van pater **BARNABAS VAN RIJN** O.F.M. als pastoor van de Leonarduskerk en bouwpastoor van de Antoniuskerk door deken **W. P. M. HARING**.

- 19 Zuster **Jeanne** (Mejuffrouw **A. FIRET**) neemt na ruim 33 jaar onafgebroken arbeid in het diaconessenhuis afscheid als diacones.

Dr. **J. W. VERBURGT**, oud-gemeente-archivaris van Leiden in de ouderdom van 84 jaar te Wapenveld overleden; zijn stoffelijk overschot in alle stilte bijgezet in het familiegrafte Nigtevecht. *

In de ouderdom van 76 jaar overleden **H. Vlieger**, die van 1920 tot 1943 directeur van het kantoor Leiden der Amsterdamse Bank is geweest.

- 20 De regering erkent officieel de gemeenten Leiden en Alphen a/d Rijn als zeehaven, zodat de Leidse firma's, die hun goederen per coaster rechtstreeks uit het buitenland aangevoerd krijgen, deze goederen niet meer in Rotterdam behoeven in te klaren.

Na de uitreiking van de sleutel van het duizendste huis, dat door de bouwonderneming Gebrs. A. en J. **Breur** is gebouwd, werd plotseling de penningmeester van de Woningbouwvereniging „Ons Belang” **Joh. van den Bos** onwel en overleed korte tijd daarna op 74-jarige leeftijd.

In de ouderdom van 81 jaar overleed in zijn buitenplaats „Oostergeest” te Warmond Ir. **W. Leemans**, oud-ingenieur van de Nederlandse Spoorwegen, die op de oude begraafplaats aldaar ter aarde is besteld.

- 23 Een felle brand verwoest een deel van de fabriek van Oosthoek aan de Hoge Rijndijk te Zoeterwoude.
- 24 Receptie ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van Van Hoeken's houthandel te Leiden; de eigenaar van dit jubilerende bedrijf, **P. J. van Hoeken van 's-Gravenpolder**, viert zijn veertig-jarige arbeid in dit bedrijf, bij welke gelegenheid hij bevorderd wordt tot officier in de Orde van Oranje Nassau en de gouden erepenning van de Kon. Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel ontvangt.

AUGUSTUS

- 24 Prof. Dr. C. G. G. J. **VAN STEENIS** ontvangt het ere-doctoraat in de faculteit der wis- en natuurkunde van de McGill universiteit te Montreal in Canada.
- 26 Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland besluiten de beschikking van Burgemeester en Wethouders van Leiden zodanig te wijzigen, dat de aan de N.V. Eltax verleende vergunning tot uitoefening van autobusdiensten wordt verlengd tot 1 januari 1964.
- 30 Afscheid van Ds. **P. HEINEN**, gereformeerd predikant te Noordwijk-Binnen, wegens vertrek naar Utrecht-Oost.

SEPTEMBER

- 1 Dr. L. **WOLTJER** is benoemd tot lector in de faculteit der wis- en natuurkunde om onderwijs te geven in de sterrenkunde.
- 5 Tijdens een besloten bijeenkomst in de Maranathakerk aan de Lage Morsweg wordt de nieuwe Christelijke school voor slechthorenden en spraakgebrekkigen voor Leiden en omgeving voor geopend verklaard.
- 7 Overleden te Trogen in Zwitserland op bijna 89-jarige leeftijd Mevrouw H. W. B. **VAN ITALLIE-VAN EMBDEN**, oud-lid van de Leidse gemeenteraad voor de vrijzinnig-democratische partij; een vooraanstaand strijdster voor het vrouwenkiesrecht en de verdere emancipatie der vrouw.
- 10 Officiële opening van de Hervormde Bejaardensociëteit in de „Kooiwijk”.
- 20 De afdeling Leiden van de Nederlands Katholieke Bond van Arbeiders(sters) in Voedings- en Genotmiddelenbedrijven „St. Joris” viert het gouden jubileum.
- 21 De rector-magnificus Prof. Dr. H. J. **LAM** draagt het rectoraat over aan Prof. Mr. J. E. **JONKERS**.
- 22 Aanbesteding door het bouwbedrijf van de Nederlandsche Spoorwegen van het ophogen van een deel van de spoorbaan Leiden-Utrecht, ter hoogte van de Kastanjekade en de Melchior Treublaan, voor de bouw van het Lammenschansweg-viaduct.

SEPTEMBER

- 23 Bij K.B. is benoemd tot burgemeester van Ridderkerk C. J. **VAN DER HOEVEN**, thans burgemeester van Voorschoten.
- 25 Inaugurele oratie van Prof. Dr. F. H. **SOBELS**, buitengewoon hoogleraar in de stralengenetica.
- 26 Bij het 50-jarig bestaan van de Broederschap van Accountants wordt haar voorzitter Mr. Dr. H. D. M. **KNOL** bevorderd tot officier in de Orde van Oranje Nassau.

OKTOBER

- 1 Gouden jubileum van het r.k. Dagblad „Leidse Courant”; druk bezochte receptie in het Gulden Vlies.
- 2 Na dertig jaar storting van Leids huisvuil in Nieuwkoop zal deze thans voorlopig voor vijf jaar te Noordwijk plaats vinden.
- 3 Viering van Leidens Ontzet. De optocht is dit jaar getiteld: Maximiliaan uit het huis Habsburg. Driekwart-eeuw geleden had de onthulling van het standbeeld **PIETER AZN. VAN DER WERF** plaats door de toenmalige burgemeester **DE LAAT DE KANTER**.
- 5 Ontvangst in de Burgerzaal van het Jugendorchester Zürich, dat officieel gast in Leiden is.
- 6 De Commissaris der Koningin, Mr. J. **KLAASESZ**, opent de vak- en bloemenexpositie in Rijnsburg, die in oppervlakte vijf maal zo groot is als het vorige jaar.

In de Leidse K.V.P. is een verzoening tot stand gebracht, waarbij het royement van het raadslid A. **VAN DIJK**, uitgesproken in de vergadering van 12 september 1958, is ingetrokken.
- 8 Afscheidsreceptie van dokter L. E. **LOTH** in Woubrugge als voorzitter van de afdeling der Zuid-Hollandse Vereniging „Het Groene Kruis”, waaraan hij 48 jaar lang verbonden is geweest.
- 9 Inaugurele rede van Prof. Dr. **TH. P. GALESTIN**, hoogleraar in de archeologie en oude geschiedenis van Zuid- en Zuidoost-Azië.

OKTOBER

- 12 Na een kortstondige ziekte overleed in Bussum op 68-jarige leeftijd **B. C. WITSHEY**, oud-burgemeester van de gemeente Alphen a/d Rijn.
- 17 Zuster **ZEPHYRINA**, directrice van het St. Elizabeth Ziekenhuis, wordt op grandioze wijze gehuldigd bij haar gouden kloosterjubiläum en ontvangt de versierselen, behorende bij het ridderkruis van de Orde van Oranje Nassau.

Burgemeester en Wethouders van Leiden besluiten in de toekomst ergens in Leiden een straat te noemen naar de eerste directrice van het Leidsche Volkshuis, mejuffrouw **EMILIE CH. KNAPPERT**, waarvan mededeling wordt gedaan op een druk bezochte receptie tijdens het zestig-jarig bestaan.

Dr. L. D. **BRONGERSMA**, de algemene en wetenschappelijke leider van de Nieuw-Guinea Expeditie en directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden, ontvangt uit handen van Prof. Dr. F. A. **VAN BAREN**, voorzitter van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, de P. J. Veth-medaille.

- 21 De Commissaris der Koningin, Mr. J. **KLAASESZ**, brengt een werkbezoek aan de gemeente Leiderdorp.
- 22 In de gemeenteraad van Hazerswoude worden L. M. **DE BOER** (KVP) en H. **VAN RIJN** (CHU) gekozen tot wethouders.
- 23 Inaugurele rede van Prof. Dr. Mr. J. F. **GLASTRA VAN LOON**, buitengewoon hoogleraar in de Inleiding tot de rechtswetenschap.
- 24 Ter gelegenheid van het gouden jubileum van Ds. J. C. **BRUS-SAARD** als gereformeerd predikant en zijn vijftig-jarig huwelijksfeest wordt in Het Witte Huis te Oegstgeest een receptie gehouden.
- 28 In de ouderdom van 67 jaar overleed Prof. Dr. A. **DE BUCK**, gewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit in de geschiedenis van de antieke godsdiensten.

Gouden jubileum van de afdeling Sassenheim van het Christelijk Nationaal Vakverbond. Te Rijnsburg en Lisse wordt in de loop van de volgende maand hetzelfde feit gevierd.

OKTOBER

- 28 De schaakclub „Katwijk” herdenkt haar 25-jarig bestaan.
- 30 Op het Leidse veemarktterrein wordt het vijf miljoenste schaap aangevoerd en door het gemeentebestuur aangekocht; in een feestelijke bijeenkomst heeft de burgemeester aan dit schaap de naam van „Mevrouw Ovis” gegeven, die tot haar dood een warme stal en goede verzorging in de boerderij van de Leidse Hout zal hebben.

NOVEMBER

- 3 De Commissaris der Koningin, Mr. J. **KLAASESZ**, brengt een werkbezoek aan de gemeente Zoeterwoude.
- In de ouderdom van 75 jaar overleed Dr. F. J. **STURMAN**, oud geneesheer-directeur van de Gestichten Endegeest c.s.; de begrafenis heeft in stilte plaats gevonden.
- 5 De burgemeester van Sassenheim, Jhr. Mr. R. **SANDBERG VAN BOELEN**, wordt op hartelijke wijze gehuldigd vanwege het feit, dat hij 25 jaar in overheidsdienst is.
- De veevoederfabriek van R. **TEN BRINK** te Leimuiden brandt tot de grond toe af.
- 6 Prof. Dr. E. **DEN TEX** aanvaardt de Leidse leerstoel in de petrologie c.s. met het uitspreken van een oratie over „De Ontwikkeling van het structuurbegrip in de petrologie”.
- 11 Het Gereformeerde Bejaardencentrum „Huize Groenhoven” wordt in tegenwoordigheid van een groot aantal genodigden officieel geopend.
- 12 Kapelaan J. **VAN ADRICHEM** neemt afscheid van de Joseph-parochie, alwaar hij meer dan tien jaren werkzaam is geweest.
- In de ouderdom van 78 jaar overleed Ds. W. W. **SIDRÉ**, emeritus predikant van de Ned. Hervormde Gemeente te Noordwijk-Binnen.
- Tentoonstelling van de Haagse Kunstkring in de Lakenhal; Haagse schilders en beeldhouwers exposeren er hun werk.

NOVEMBER

- 17 De generale synode der Ned. Hervormde Kerk benoemt tot kerkelijk hoogleraar aan de Universiteit Dr. H. **BERKHOF**, die de plaats van Prof. Dr. K. H. **MISKOTTE** zal innemen.

Prof. Dr. A. G. **BROM** ontvangt het ere-doctoraat in de geneeskunde van de Universiteit van Leuven.

- 24 De nieuwe gereformeerde Petrakerk te Rijnsburg wordt officieel in gebruik genomen.
- 25 Officiële ontvangst ten stadhuize van Sint-Nicolaas. De burgemeesters van de Sint-gemeenten zijn op deze dag de gasten van het studentendispuut Aeneas.

Kikvorsmannen doen een vergeefse duik naar resten van de „Brittenburg” in de Noordzee bij Katwijk.

- 26 De Raad van Beheer benoemt tot algemeen voorzitter van de nationale bloementoonstelling Keukenhof Mr. **Th. M. J. DE GRAAF** te Lisse.

Aanvang der werkzaamheden met de bouw van een halteplaats der Nederlandsche Spoorwegen aan de Lammenschansweg.

Jaarlijkse herdenking van de „Thanksgivingday” in de **Pieterskerk**, de plek vanwaar 340 jaar geleden de „**Pilgrimfathers**” naar Amerika vertrokken; de ambassadeur van de Verenigde Staten in Nederland, **PHILIP YOUNG**, leest een boodschap van president **EISENHOWER** voor.

Jaarlijkse herdenking van de befaamde 26ste november 1940 vanwege de Leidse Universiteit in de **Pieterskerk**, waarbij Prof. Dr. H. C. **VAN DE HULST** een rede uitspreekt: „Wat is het weten waard”.

- 27 Prof. Dr. L. **DE KLERK** aanvaardt de Leidse leerstoel in de opvoedkunde.

DECEMBER

- 3 Sociëteit Minerva voor een belangrijk deel door brand verwoest ondanks het snelle optreden van de brandweren uit Leiden, Oegstgeest, Voorschoten en Den Haag; talloze religieën waaronder het Corpsvaandel gingen verloren.

DECEMBER

- 4 Prof. Dr. A. **VAN IJTERBEEK**, buitengewoon hoogleraar in de experimentele natuurkunde, is bij zijn afscheid benoemd tot commandeur in de Orde van Oranje Nassau.
- 11 In de ouderdom van 70 jaar overleed **ALB. VAN DER HOOGT**, een bekende en markante persoonlijkheid, die in verschillende functies het onderwijs op voortreffelijke wijze heeft gediend.
Officiële opening door de Commissaris der Koningin van het nieuwe gebouw van de B.B. Leiden-Oegstgeest aan de Middelsteграacht.
- 12 Oud-patiënten van wijlen dr. **PERSANT SNOEP** bieden zijn familie een gedenksteen aan op de begraafplaats te Warmond.
- 15 Prof. Dr. K. H. **MISKOTTE**, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk in de dogmatiek c.s. aan de Universiteit, houdt zijn afscheidscollege.
Dr. A. J. CH. **HAEX** aanvaardt aan de Universiteit het lectoraat in de gastro-enterologie met een openbare les over „Het bestaansrecht van de gastro-enterologie binnen de interne geneeskunde”¹.
- 16 De Sociëteit Minerva wordt weer gedeeltelijk in gebruik genomen; de grote conversatiezaal is tijdelijk „bewoonbaar” en de keuken bedrijfsklaar.
In de ouderdom van 68 jaar overleed S. P. **WIELINGA**, de grondlegger van het bekende dansinstituut aan de Nieuwe Rijn.
- 18 Twee interessante exposities van tekeningen, aquarellen en de studies van **SIERK SCHRÖDER** en aspecten van de hedendaagse Amerikaanse grafiek in de Lakenhal.
- 21 De gemeenteraad van Leiden benoemt mejuffrouw Dr. A. M. **SMIT** tot rector van het Stedelijk Gymnasium, die in deze kwaliteit Dr. W. **WIERSMA** opvolgt.
- 24 In het kader van een oproep „Advent en Kerstmis 1959” wordt des avonds het Kerstfeest met klokken ingeluid. Ruim 2000 personen van verschillende levensopvattingen en leeftijden geven gehoor aan de oproep om gezamenlijk op het Stadhuisplein algemeen bekende Kerstliederen, onder begeleiding van het carillon, te zingen. De stadsbeiaardier doet

Foto Van der Horst

HET VIJFMILJOENSTE SCHAAP

op de Leidse veemarkt door de wethouder Mr. J. Drijber voor de gemeente
aangekocht, 30 oktober

Foto Van der Horst

HET GEREFORMEERDE BEJAARDENCENTRUM HUIZE „GROENHOVEN” OFFICIEEL GEOPEND

De burgemeester, Jhr. Mr. F. H. van Kinschot, biedt de gelukwensen van de gemeente aan, 11 november

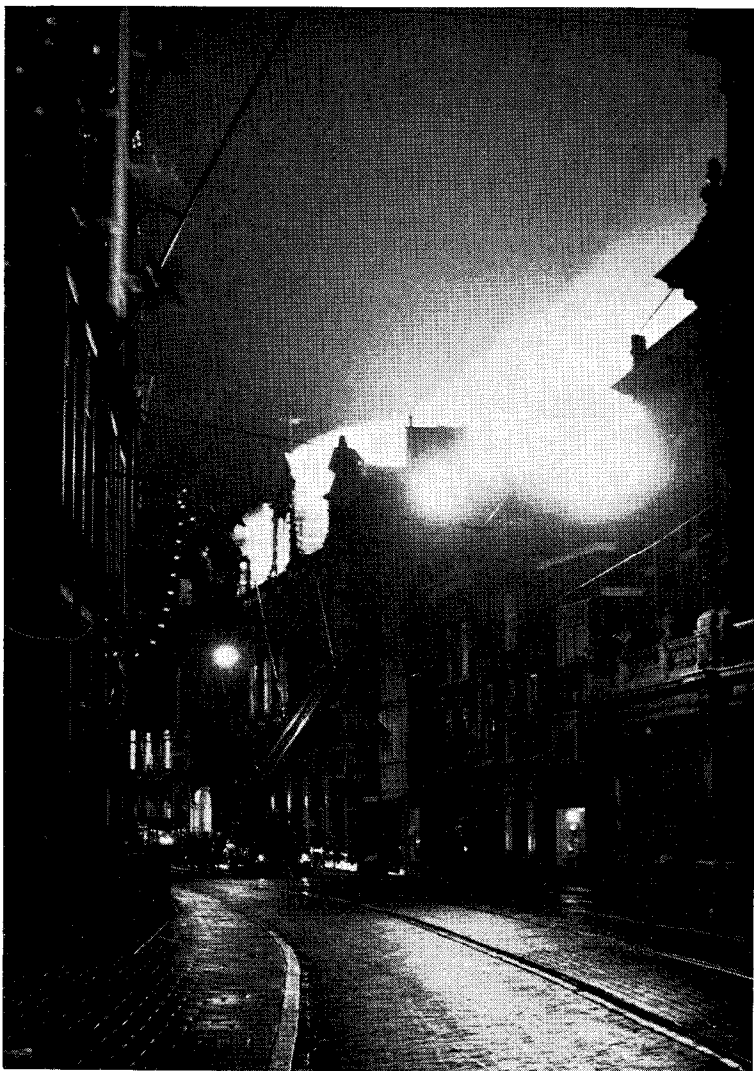

Foto N. van der Horst

BRAND VAK DE SOCIËTEIT MINERVA
3 december

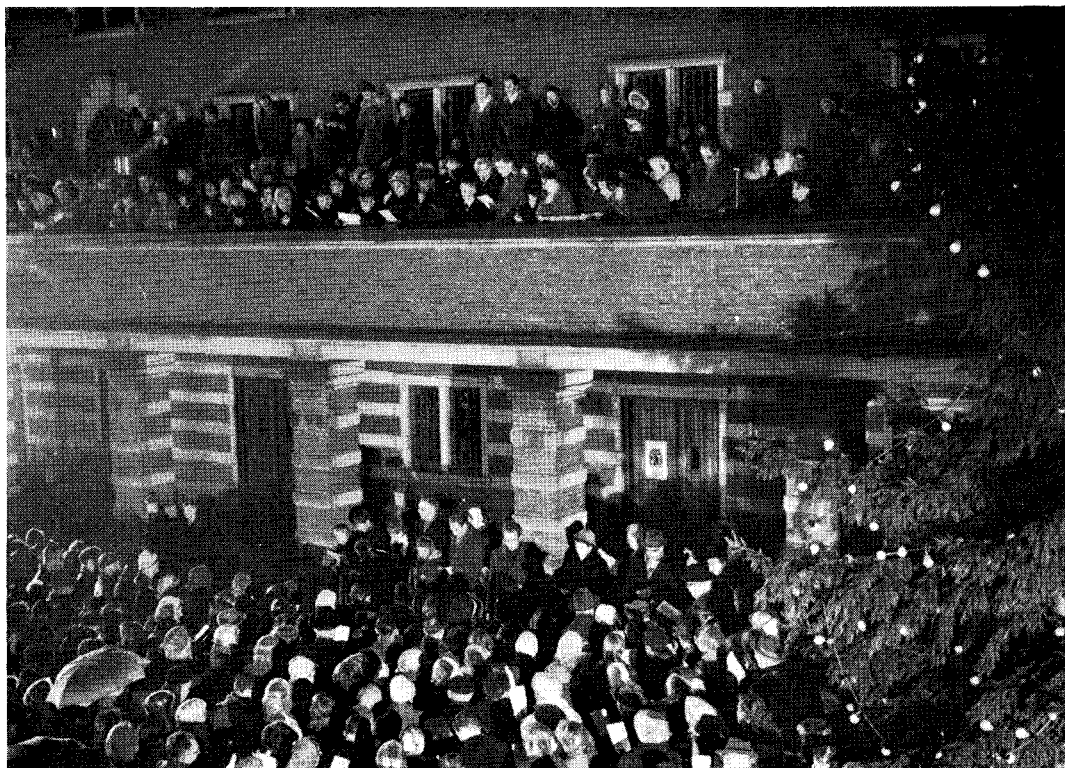

Foto N. van der Horst

ADVENT EN KERSTMIS 1959

2000 personen van verschillende levensopvatting bijeen op het Stadhuisplein, 24 december

DECEMBER

ook afzonderlijk Kerstliederen weerklinken. Tientallen schijnwerpers verlichten het hartje van de binnenstad met zijn oude geveltjes aan de Nieuwe Rijn. Via de televisie komt de **kerst**-zang in zulk een imponerende entourage in de huiskamers van Nederland en België. Een Adventsoproep kwam het eerst tot stand in 1955, het inluiden geschiedde het eerst in 1956, het gezamenlijk zingen in 1957.

- 25 Personenauto op bewaakte overweg op de scheiding van de Herenweg en de Oranje Nassaulaan te Warmond door een trein gegrepen en grotendeels vernield; de inzittende Mevrouw **KAMSTEEG** uit Oegstgeest overleed aan haar verwondingen, voor het leven van haar echtgenoot, de oudste firmant van Kamsteeg's Automobielfabriek, wordt echter niet gevreesd.
- 28 In een buitengewone raadsvergadering wordt afscheid genomen van B. **DEN BRAVER** als gemeente-secretaris van Hazerswoude wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.
- 29 Adjudant P. **RUWHOF**, die de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt, neemt afscheid van de gemeente-politie te Katwijk; de burgemeester doet de mededeling van diens benoeming tot commandant van de reserve-gemeente-politie in de rang van inspecteur.
- 30 In de ouderdom van 58 jaren overleed C. F. **LARDEE**, die sinds 1949 voor de P.v.d.A. zitting had in de Leidse gemeenteraad en in de kring van het Leidse speeltuinwerk een bekende figuur was.
- 31 Na een diensttijd van bijna 63 jaar heeft de hoogbejaarde organist H.J. **VAN LEEUWEN** als zodanig afscheid genomen van de Oosterkerk.

IN MEMORHAM

TOM MARIE HENDRIK VAN WAVEREN

HILLEGOM 16 JANUARI 1899-8 APRIL 1959

VAN WAVEREN stamde uit een bekend Haarlems geslacht, dat nauw verbonden was met de teelt van bloembollen. Als directeur van de N.V. M. van Waveren en Zn. zette hij het voorvaderlijk bedrijf aan de Pastoorslaan 30 te Hillegom voort. Eerst in de laatste periode van zijn leven werd hij door zijn voorzitterschap van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland te Leiden meer speciaal bij onze stad betrokken. Toen hij daar kwam behoefde hij zich echter geen plaats te veroveren; deze werd hem gaarne als vanzelfsprekend ingeruimd.

Daar de bloembollenstreek bijna geheel ligt in het ressort van de Leidse Kamer van Koophandel, was zijn betekenis als leider van een der grootste kwekerijen en tevens van een der belangrijkste exportbedrijven ook voordat hij als voorzitter van de kamer optrad voor Leiden en directe omgeving van groot belang.

Hij was echter veel meer dan alleen kweker en exporteur. Met als basis een opleiding op de Haarlemse H.B.S. heeft hij rusteloos gestreefd naar vermeerdering van kennis en inzicht. Hij werkte daarin nauw samen met zijn echtgenote, die enkele jaren voor hem overleed.

TOM **VAN WAVEREN** was een combinatie van een allround zakenman en een kunstzinnig wijsgerig aangelegde autodidact, die met de hoogsten in den lande omging en o.a. ook contact onderhield met de bekende psychiater **CARL GUSTAV JUNG**, hoogleraar eerst te Zürich later te Basel. Meer dan eens bezocht deze de Heer en Mevrouw **VAN WAVEREN** in de riant, zelf ontworpen woonstee te Bennebroek.

Met de bloembollenwereld en zijn problemen is hij opgegroeid en velerlei was de activiteit, die hij daarin heeft ontwikkeld. Markante en charmante persoonlijkheid en deskundig organisator als hij was, werd zijn leiding spoedig aanvaard. Hij was begiftigd met een snel en helder verstand, hij had een aangeboren rechtvaardigheidsgevoel, hij kon goed luisteren, was een scherp opmerker, doch tevens zeer besluitvaardig. Voeg hierbij zijn bijzon-

dere artistieke aanleg en grote liefde voor de natuur en het beeld van deze levenskunstenaar nadert enigszins de volledigheid.

Als hij sprak was het met overtuiging en op een wijze, die maakte, dat zijn hoorders het gaarne met hem eens waren. Eventuele tegenstanders werden dikwijls spoedig ontwapend en dat op een manier, waarmede ieder, ook de direct betrokkene vrede had.

Deze eigenschappen manifesteerden zich voor het eerst in de crisisjaren in en na 1933, toen diep ingrijpende saneringsmaatregelen nodig waren om de ineenstorting van vele bedrijven te voorkomen. Als lid van het Hoofdbestuur van de Algemene Vereniging van Bloembollencultuur en als voorzitter van de Bond van Bloembollenhandelaren heeft hij zeer waardevolle diensten aan de streek en het vak bewezen. Ook trad hij reeds toenmaals op als voorzitter van het organisatie-comité van de Tweede Flora te Heemstede in 1933. Daarbij kwamen zijn originele en artistieke eigenschappen prachtig naar voren. Ook kwam uit, hoezeer hij anderen tot grote prestaties wist op te wekken door hen voor zijn idealen te bezielen, idealen, die steeds zeer reëel gebaseerd waren op de feiten en mogelijkheden van het ogenblik. Want hij was bij alles ten volle een realist.

Vóór over de Keukenhof gesproken zal worden, moet eerst nog aandacht gevraagd worden voor iets dat menigeen mogelijk niet in hem gezocht zou hebben. Ook zijn sociale activiteit was zeer groot. Tot op het laatste van zijn leven heeft hij de leiding gehad bij de onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden. De oudedagvoorziening van de arbeiders in het bloembollenvak, die vooral door hem een feit werd, had bij voortduring zijn grote belangstelling.

Zijn grootste bekendheid verwierf hij echter door zijn voorzitterschap van de Keukenhof. Deze is een wel zeer essentieel stuk van zijn leven geworden. Daarin heeft hij zich uitgeleefd. Iets moois, iets schoons te scheppen, dat eerst gaf hem totale voldoening.

Van het schoorvoetend begin af heeft hij met zijn bekwame medewerkers, door hem aangezocht, de Keukenhof uitgebouwd tot een monument van grote nationale en internationale betekenis. Zijn artistieke geest rustte daarbij niet, voordat de kunst aan de natuur aldaar een speciaal accent gaf.

Betrof dit alles speciaal het bloembollenbedrijf, meer direct contact met de stad Leiden verkreeg hij toen hij in 1945 lid werd van de Raad van Bijstand bij het kantoor Leiden van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland. In de vergadering

der kamer van 6 januari 1953 werd hij, door de toenmalige voorzitter, de Heer J. G. J. VERHEY VAN WIJK daartoe aangezocht, als diens opvolger tot voorzitter der Kamer van Koophandel gekozen. Ook daar hielden zijn medewerkers hem zeer hoog. Hij wist ieder op zijn waarde te taxeren en schonk daarbij gaarne aan elk de verantwoordelijkheid, die hij waard was. Ieder wist echter ook, dat hij de leiding volkomen vast in handen had. Ofschoon de Leidse kamer eerder tot de kleinere dan tot de grotere kamers van koophandel moet worden gerekend, wist hij haar toch in den lande grote bekendheid te geven. Zo gaf hij uiting aan zijn overtuiging, dat in Nederland, in vergelijking tot andere landen, en ook op zich zelf, niet dat welvaartspeil heerst dat bij de grote bekwaamheden van de ondernemers, de goede eigenschappen van onze arbeiders en de grote technische ontwikkelingsmogelijkheden ook hier te lande bereikt kan worden. Daar de betogen niet hielpen, aarzelde hij niet de kamer te doen besluiten om in een geïllustreerde brochure tegenover volk en regering duidelijk te maken, dat het belastingstelsel in grote mate daaraan debet was vanwege de onrechtvaardigheden, maar vooral omdat de kip werd geslacht, die de gouden eieren moest leggen.

Zijn snel en scherp inzicht, zijn durf en zijn eruditie kwamen vooral ook uit in zijn Nieuwjaarsreden, uitgesproken in de Grote Pers, de prachtige historische zaal van de Lakenhal.

Hare Majesteit de Koningin eerde hem door hem te benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau en tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, terwijl de Deense regering hem aanwees als drager van het ridderkruis 1ste klasse van de Dannebrog orde. Zijn persoonlijkheid en zijn werken zullen nog lang zijn nagedachtenis levendig houden.

P. G. KNIBBE

Mr. FRANCISCUS JOHANNES JOSEPHUS TRAPMAN

UTRECHT, 8 JULI 1885-13 APRIL 1959, 's-GRAVENHAGE

FRANCISCUS JOHANNES JOSEPHUS TRAPMAN werd op 8 juli 1885 te Utrecht geboren en koos zich aanvankelijk een loopbaan als officier. Zo werd zijn eerste standplaats Leiden als 2de luitenant bij het toenmalige 6de regiment veldartillerie en vanaf dat ogenblik tot juli 1955, toen hij op 70-jarige leeftijd naar Den Haag verhuisde, is hij Leiden met enkele korte onderbrekingen als woonstad trouw gebleven.

Van jongsaf bezat hij een grote liefde voor paarden, vandaar dat hij zich gedurende zijn militaire loopbaan in het bijzonder toelegde op de ruitersport en vele jaren lang tot de beste springruiters van Nederland behoorde. Met zijn beroemde paard Fox, waarvan hij de hoeven later als herinnering bewaarde, zwierf hij de gehele wereld rond, daarbij vele prijzen behalend. Hoogtepunt in zijn carrière als ruiter was het in 1911 tezamen met H. F. M. baron **VAN VOORST TOT VOORST** en Jhr. C. H. LABOUCHÈRE als équipe winnen in Amerika van de America cup. Zowel een foto van Fox als een afbeelding van die cup met de namen van de winnaars sierden zijn kantoor aan de Breestraat, waarin hij in de latere jaren de advocatuur uitoefende.

Na de eerste wereldoorlog was de Heer TRAPMAN bovendien enige tijd gedetacheerd in Wenen voor hulp aan de Oostenrijkers, waarvoor hem door het Rode Kruis een onderscheiding werd verleend.

Het militaire leven bevredigde hem op den duur echter niet meer ten volle en na een uitzonderlijk korte studie, in totaal van $2\frac{1}{2}$ jaar, behaalde hij aan de Rijksuniversiteit te Leiden de graad van meester in de rechten. Hij was inmiddels opgeklommen tot de rang van kapitein. 's Konings rok werd verwisseld voor de advocatentoga en in 1925 werd Mr. TRAPMAN beëdigd als advocaat en procureur, waarbij hij aanvankelijk op het advocatenkantoor van zijn broeder, Mr. P. M. TRAPMAN, die geassocieerd was met

Mr. COSMAN, kwam. Betrekkelijk kort daarop liet Mr. P. M. TRAPMAN echter door een auto-ongeval het leven. Een jaar later, per 1 januari 1927, stichtte Mr. F. J. J. TRAPMAN een eigen kantoor.

Ook als advocaat genoot hij een grote bekendheid, mede door de talrijke functies, welke hij daarnaast bekleedde, zoals secretaris van de Leidsche Vereeniging van Industrieëlen, secretaris van de Nederlandse Groenten- en Fruitverwerkende Industrie, lid van de Vakraad voor de Textielindustrie e.d.

Nog eenmaal **zou** Mr. TRAPMAN zijn land als militair dienen. In september 1939 bij het afkondigen van de mobilisatie, werd hij vanzelfsprekend weer in dienst geroepen en gedurende de gehele mobilisatietijd tot na de oorlogsdagen van mei 1940, was hij als luitenant-kolonel belast met het commando over het in Leiden gevestigde artillerie-depot en later ook met dat over het kantonnement Leiden.

In januari 1944 met enige andere bekende Leidse burgers als gijzelaar opgepakt, waarvan er toen enkele als represaillemaatregel door de Duitsers werden doodgeschoten en anderen in Michels-gestel terecht kwamen, werd Mr. TRAPMAN als militair en dus als krijgsgevangene aangemerkt en naar een kamp in Polen gezonden, waar hij tot de bevrijding bleef. Na zijn terugkeer kon hij gelukkig zijn functies in Leiden weer hervatten.

Het is ondoenlijk al zijn werkzaamheden in dit korte bestek op te sommen, doch één daarvan dient toch vermeld te worden. Van 1926 tot 1953 maakte Mr. TRAPMAN deel uit van het bestuur van de 3 October Vereeniging, laatstelijk als 2de voorzitter en bij zijn aftreden werd hij tot erelid benoemd. Mr. TRAPMAN en **BERNARD DE KONING**, beiden te paard, maakten telkenjare als het ware deel uit van de 3 October optocht.

Bij het bereiken van de 70-jarige leeftijd achtte Mr. TRAPMAN de tijd gekomen zich vrijwillig uit zijn werk en het openbare leven terug te trekken en verhuisde hij naar Den Haag. Zijn grote verdiensten werden bij die gelegenheid erkend door zijn benoeming tot officier in de Orde van Oranje Nassau, waarvan de versierselen hem op zijn verjaardag te zijnen huize door de burgemeester werden uitgereikt.

Ook na zijn vertrek bleef hij echter actief en enige dagen per week kon men hem, tot zeer kort voor zijn dood, nog regelmatig in Leiden zien voor de uitoefening van enkele functies, welke hij had aangehouden om nog iets te doen te hebben. Gelukkig is hem een lang ziekbed bespaard gebleven, want daar was hij de man

niet naar. Immer bezig en zich weinig rust gunnende vloei­de hij over van energie en werklust. Wie met hem in aanraking kwam, werd al gauw getroffen door zijn bijzondere persoonlijkheid met een uitzonderlijk gevoel voor humor, hetgeen hem zijn gezelschap altijd dubbel en dwars waard deed zijn. Zeer velen, zowel in Nederland als ver over de grenzen, hebben hem gekend en zij zullen hem niet licht vergeten.

Mr. PH. J. DE RUIJTER DE WILDT

DS. JOHANNES VAN DER WIEL

‘-GRAVENHAGE 28 OKTOBER 1906—23 JUNI 1959 LEIDEN

Na een ziekte van slechts enkele weken werd Ds. J. **VAN DER WIEL**, Hervormd predikant te Leiden, op 23 juni 1959 uit de kring van zijn familie en van zijn gemeente weggenomen. Vanaf 12 november 1950, dus ruim acht en een half jaar, heeft hij de Hervormde gemeente alhier gediend. Maar in die betrekkelijk korte tijd heeft hij in het kerkelijk en maatschappelijk leven van onze stad een grote plaats ingenomen.

Zijn kracht lag vooral in zijn prediking en in zijn pastorale werk. Zijn vroegere wijkgemeente, rondom de Marekerk, bestaat voor een groot deel uit de oude Leidse arbeidersbevolking. Juist voor deze mensen was hij een uitnemend geschikt predikant. Hij bezat immers de gave om het Evangelie eenvoudig en duidelijk en recht-op-de-man-af te verkondigen. Zijn gemoedelijkheid en humor werden door velen gewaardeerd. Hij was de eerste predikant in Leiden, die een proef met de z.g. „gezinsdiensten” nam, een proef, die door anderen werd nagevolgd. Hij verstond de kunst om in één en dezelfde dienst voor de kinderen niet te moeilijk en voor de ouderen niet te eenvoudig te zijn. Ook het ziekenbezoek en de pastorale zorg voor de ouden van dagen behoorden tot zijn liefste ambtsbezigheden. Hij wist daarbij de toon te treffen, die aansloeg.

Vele jaren is Ds. **VAN DER WIEL** secretaris geweest van de Commissie-bijbelonderricht op de Openbare Lagere Scholen. Deze commissie heeft tot taak de leerkrachten te zoeken, die tachtig uren per week aan meer dan 2000 kinderen de boodschap van de bijbel brengen. Het was hem een grote vreugde, dat dit werk zich voortdurend uitbreidde. Want de kinderen van ons volk met de bijbel in aanraking te brengen had de liefde van zijn hart.

Bovendien was hij een aantal jaren voorzitter van de Chr. Oranjevereniging en van de Hervormde Commissie voor het jeugdwerk.

Hoezeer Ds. **VAN DER WIEL** gewaardeerd werd, bleek bij de overvolle rouwdienst in de Marekerk op zaterdag 27 juni en bij de teraardebestelling op Rhijnhof. Heel velen betreuren zijn vroegtijdig heengaan.

D. J. **VOSSERS**

DOROTHEA MARIE JEANNE COEBERGH

LEIDEN 13 APRIL 1873-27 JUNI 1959 OEGSTGEEST

Het moet als een voorrecht beschouwd worden om door de Redactie van het Leids Jaarboekje uitgenodigd te worden om een levensbericht te schrijven over mejuffrouw **COEBERGH**, die zich gedurende haar hele leven tegenover Leiden, de stad van haar geboorte en voor het grootste deel van haar leven de stad van haar inwoning, zo verdienstelijk heeft gemaakt en zich heeft ingezet om overal, waar maatschappelijk werk te verrichten was, daaraan daadwerkelijk deel te nemen.

Mejuffrouw **COEBERGH** was een dochter van notaris Mr. J. A. F. **COEBERGH**, die vanaf 1869 de notariële praktijk heeft uitgeoefend. Als men de geschiedenis van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid leest, dan is het zeker geen toeval, dat Mr. **COEBERGH** van 25 juni 1888 tot 9 februari 1917 in de Hoofddirectie van deze Maatschappij heeft gezeten en mejuffrouw **COEBERGH** lid van de Hoofddirectie werd op 11 mei 1917, daarmede in de voetsporen van haar vader tredende. Tot kort vóór haar overlijden heeft zij het Voorzitterschap waargenomen, aan het eind van welke periode zij evenals haar vader tot erelid werd benoemd. Wanneer men, zoals ik, het voorrecht heeft gehad gedurende vele jaren de belangen van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid mee te mogen behartigen onder de kundige leiding van mejuffrouw **COEBERGH**, dan is het mogelijk te beoordelen, hoe goed zij Leiden en de Leidenaren kende en hoe zij altijd de juiste beslissing wist te nemen om de hulpbehoevenden zo goed mogelijk te helpen.

Ditzelfde mag gezegd worden van haar activiteit als lid van de Voogdijraad te Leiden, later Raad voor de Kinderbescherming, in welke functie mejuffrouw **COEBERGH** gedurende bijna 40 jaar regelmatig in Leiden en omgeving huisbezoeken verrichtte, waarover zij op heldere wijze in de vergaderingen rapporten uitbracht.

Jarenlang nam zij actief deel aan de werkzaamheden van de Elisabethvereniging.

Haar naam zal altijd verbonden blijven aan de Blindenbond,

Armenzorg, Emmabloemcollecte, het vroegere Burgerlijk Armbestuur, de Katholieke Vrouwenbond en Bijzondere Noden, van welke instellingen er enige niet meer bestaan of zijn gereorganiseerd.

Ondanks haar leeftijd, die de meeste mensen moeite geeft om een andere richting aan een lange jaren gevoerd beleid te geven, heeft mejuffrouw **COEBERGH** nooit geaarzeld om tot de opheffing of reorganisatie van instellingen over te gaan, omdat zij inzag, dat een dergelijke maatregel noodzakelijk was.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat zowel de Burgerlijke als de Kerkelijke Overheid haar verdiensten hebben beloond door haar op 2 mei 1936 tegelijk te benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau en haar te begiftigen met het Gouden Ere Kruis Pro Ecclesia et Pontifice.

Ik hoop in dit korte levensbericht enigszins een indruk te hebben gegeven van de verdiensten van deze grote Leidse figuur, die mejuffrouw **COEBERGH** geweest is, en van het verlies, dat Leiden op 27 juni 1959 heeft geleden.

Mr. H. R. **GOUDSMIT**

Mr. JAN WILLEM VERBURGT

HERVELD 26 JAN. 1875-19 AUG. 1959 WAPENVELD

In het jaar 1921 werd Ds. J. W. **VERBURGT** als ambtenaar aan het gemeente-archief van Leiden benoemd in de functie van adjunct-archivaris. Deze benoeming sloot een periode van een 20-jarige pastorale arbeid bij de Ned. Herv. Kerk af, die was aangevangen in 1900 door de bevestiging als predikant te Nigtevecht in de classis Breukelen en in 1920 met emeritaat werd afgesloten. Gedurende deze tijd had de geschiedenis van de Vechtstreek en haar dorpen de belangstelling van Nigtevechts predikant getrokken. Hij publiceerde naast andere onderwerpen veel over de historie van de Ned. Hervormde gemeenten langs de Vecht en was één der oprichters van het Oudheidkundig Genootschap „Niftarlake” (1912). In 1919 aanvaardde de Heer **VERBURGT** de functie van archivaris van het kasteel Nyenrode, later uitgebreid met die van particulier secretaris van de rentmeester van dit goed. De toenmalige eigenaar, de Amsterdamse tabakshandelaar, de Heer **ONNES** (van Nyenrode), wenste nl. een inventaris van het ambachtsheerlijk archief Breukelen-Nyenrode, berustend op Nyenrode, en een geschiedenis van het kasteel en zijn bezitters te doen vervaardigen. In 1920 was de historische beschrijving gereed; zij werd op luxueuze wijze gedrukt en gebonden, echter niet aan de handel toevertrouwd.

De nieuwe positie van adjunct-archivaris, als opvolger van de in 1919 afgetreden Heer W. J. J. C. **BIJLEVELD**, onder Mr. J. C. **OVERVOORDE**, de bekende gemeente-archivaris, was niet eenvoudig. Behalve kundigheid bezat de Heer **OVERVOORDE** een stalen energie en een nooit aflatende werklust, hetgeen aan zijn medewerkers eisen stelde. Het vervaardigen van inventarissen van meerdere kleine archieven, het uitbrengen van rapporten, het behandelen van de dagelijkse correspondentie werd de adjunct-archivaris opgedragen, waarbij vaak en langdurig de volle taak van de gemeente-archivaris diende te worden behartigd, wegens afwezigheid van Mr. **OVERVOORDE**.

Als inleiding tot zijn nieuwe taak had de Heer **VERBURGT** in 1922 het diploma archiefambtenaar der 2de klasse behaald. Onmiddellijk daarna nam hij de studie voor het doctoraal examen Ned. Recht op, gevolgd door die voor het radicaal van archief-ambtenaar der 1ste klasse. In 1926 waren deze beide studies voltooid. In 1930 promoveerde de Heer **VERBURGT** op een onderwerp, het oud-vaderlands recht betreffend : Levering van onroerende zaken te Leiden.

In 1930 overleed Mr. **OVERVOORDE**. Tot januari 1931 werd zijn functie waarnemend vervuld door Mr. **VERBURGT**, toen de raad hem tot gemeente-archivaris benoemde. Het archivariaat werd in die dagen belast, men kan beter zeggen bezwaard, door velerlei gevolgen van de stadhuisbrand. Door moeizame en langdurige onderzoekingen dienden gegevens te worden verstrekt aan verschillende afdelingen ter secretarie teneinde in bepaalde lacunes te voorzien. Al spoedig nam de toenmalige archivaris tevens de definitieve ordening en beschrijving van het archief der secretarie over de periode 1254-1575 ter hand, een complex, dat bestuursrechtelijk en economisch interessant, maar niet gemakkelijk is. Naast de ambtelijke besognes kwamen vanzelfsprekend de semi-ambtelijke als het publiceren van artikelen, die naast stedelijke, vaak kerkelijke historie als onderwerp hadden, en bestuursfuncties als vice-voorzitter van de vereniging Oud-Leiden en lid van de commissie voor de redactie van het Jaarboekje, regent van het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis en ouderling van de Waalse Kerk. De banden met de Vechtstreek werden nooit verbroken. In 1936 was de Heer **VERBURGT** één der promotors tot de instelling van de commissie voor de Vecht en het oostelijk- en westelijk plassengebied. Van deze commissie was hij tot 1943 en van het genootschap Niftarlake tot 1945 voorzitter.

In het begin van december 1937 verzocht Mr. **VERBURGT** aan de Leidse raad eervol ontslag wegens gezondheidsredenen. Ambtelijke conflicten zijn de aanleiding geweest tot dit voortijdig vertrek.

Na zijn ontslag vestigde de heer **VERBURGT** zich te Wassenaar, later te Epe. In 1945 aanvaardde hij het archivariaat van de Ned. Herv. kerk van 's-Gravenhage en werd belast met het toezicht op de archieven van de Ned. Herv. gemeenten van Scheveningen en Woerden.

In speciale opdracht van het gemeentebestuur van Leiden schreef Mr. **VERBURGT** in 1955 : *The Pilgrim Fathers at Leyden*.

Dr. MARSHALL W. S. SWAN, cultureel attaché van de U.S.A. te 's-Gravenhage, voorzag het boekje van een inleiding.

In augustus 1959 overleed Mr. VERBURGT te Wapenveld; zijn stoffelijk overschot werd in het familiegraf te Nigtevecht bijgezet.

ANNIE VERSPRILLE

BIBLIOGRAPHIE

- De schatzoekers bij Muiden ; *Jaarboekje „Niftarlake”* 192 1.
Een originele brief van Adriaen van Utrecht, de latere paus Adrianus VI; *Jaarboekje „Niftarlake”* 1924.
Zijdebalen, een Vechtse lustwarande, beschreven door een tijdgenoot; *Jaarboekje „Niftarlake”* 1926.
Het hofje Meermansburg; *Jaarboek Ned. Herv. Gemeente te Leiden* 1928.
Uit een oud handschrift betreffende Groenland; *Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Genootschap*, 2de serie, deel XLV, 1928, afl. 5.
De technische verzorging van de bescheiden, welke behouden zijn uit de brand van het Leidse stadhuis; *Ned. Arch. blad* 1928-1929.
Droging van natte archiefstukken; *Ned. Arch. blad* 1929-1930.
Het Stadhuis van Leiden; *Serie beroemde gebouwen in Nederland*; 1929.
Ter hofvaart naar Leiden; *Jaarb. „Niftarlake”* 1930.
Levering van onroerende zaken te Leiden; Acad. proefschrift 1930.
De inhaling van prins Willem 111 ter studie komend in Leiden den 4den nov. 1659; *Leidsch Dagblad* 4 april 1930.
De oprichting van het standbeeld van Herman Boerhaave in den jare 1872; *Leidsch Dagblad* 28 nov. 1931.
Veertien reproducties van oude tekeningen, uitgeg. door de Ver. Oud-Leiden, 1931.
Lastige archiefbezoekers; *Ned. Arch. blad* 193 1-32.
Het Loridanshofje; *Leids Jaarboekje* 1932.
Een belangrijke aanwinst voor de prentverzameling van het gemeente-archief (8 waterverftekeningen van de Leidse stadspoorten en 1 tekening van het Rapenburg in O.I. inkt, allen door P. C. la Fargue), *Leids Jaarb.* 1933.
Het leven van Jan Pietersz. Dou; *Leids Jaarb.* 1934.
Een grafsteen van den jare 1496; *Leids Jaarb.* 1935.

De Mon Père kerk te Leiden; *Leids Jaarb.* 1935.

Uit de oude papieren van W. J. P. Suringar te Bilthoven (pundichten op predikanten); *Leids Jaarb.* 1937.

Uit het particuliere leven van Daniel van der Meulen, heer van Ranst; *Leids Jaarb.* 1937.

De totstandkoming van de Staten Bijbel en de bewaring zijner oorspronkelijke stukken; *Leids Jaarb.* 1938.

De studiereis van dr. Gerard Conrad Bernard Suringar; *Leids Jaarb.* 1953.

Een rekening van Daniel van den Queecborne; *Oud-Holland*, 1927.

De Geschiedenis der Mon Père kerk; *Leidsche Courant* 28 april 1934.

Enkele krantenartikelen over de Viskapel in Leiden in de *Leidsche Courant* van 12 en 19 juli 1935.

The Pilgrim Fathers at Leyden. 1955.

BIJDRAGEN

UIT DE GESCHIEDENIS VAN EEN RIJNLANDSE POLDER

(De Noordeind- en Geerpolder onder Ter Aar en Leimuiden)

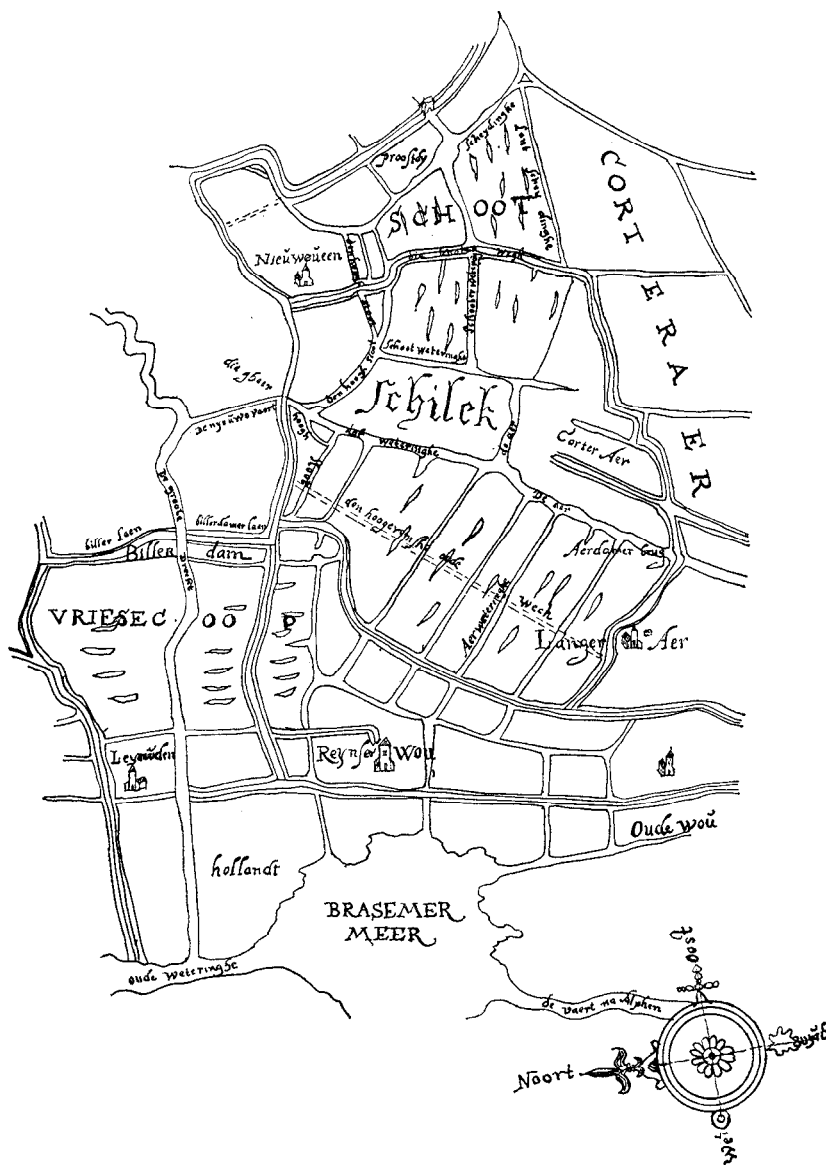
door

MR. S. J. FOCKEMA ANDREAE

Bij de beschouwing der geschiedenis van een deel van ons plateland zouden wij zo gaarne teruggrijpen op de allervroegste tijd, toen de eerste mensen zich hier vestigden en het land voor zich bruikbaar maakten. Dit is te meer verleidelijk, waar het een streek geldt, die in betrekkelijk late tijd bewoond moet zijn geworden. Maar het eigenlijke begin ontsnapt ons telkens; ook hier.

Waren het Friezen, die zich hier het eerst kwamen nederzetten? Tot welk wereldlijk en kerkelijk kader hoorde deze streek oorspronkelijk? Welke verkeersmogelijkheden waren er? Verscheidene min of meer gegronde veronderstellingen zijn dienaangaande uitgesproken. Wij behoeven ons thans daarin niet te verdiepen. Genoeg zij het, eraan te herinneren, dat Ter Aar van de dertiende eeuw af een ambacht was tot de heerlijkheid Voshol behorende (dus ressorterend onder een heer die ver was); tevens als ambachtsheerlijkheid staande onder het baljuwschap Rijnland (later eerst werd Voshol een hoge heerlijkheid) en onder het Hoogheemraadschap Rijnland. De grens werd gevormd door de Hoofdsloot-Bilderdammerlaan; daar begon het ambacht Kalslagen, behorende onder het Amstellandse boezemgebied.

Ongetwijfeld is deze streek, wat men kan noemen, gekoloniseerd. Het verkavelingspatroon, zoals het morgenboek van het jaar 1543 dit nog doet zien ¹⁾, wijst het duidelijk uit. Het toont (aan de Langeraarsee kant, om ons nu daartoe te bepalen) één aaneengesloten reeks opstreckende erven, van de Aar af tot de westelijke grens van het ambacht toe. Percelen die nogal vaak de grootte van 14, 15, 16, 17, 18 morgen blijken te hebben; dit was blijkbaar een normale maat en men herinnert zich hierbij, dat de Rijnlandse hoeve (als landmaat) 16 Rijnl. morgen groot is. Ook vindt men halve percelen, zo van $7\frac{1}{2}$ à 8 morgen, en dubbele percelen van 26 of 28 morgen; slechts één perceel blijkt overdwars te zijn ge-

Tekening A. Veldmeijer

Detail van de copie door Jacob van Banchem (15 februari 1593) naar de kaart van Joost Janszoon, beeltsnijder (1570)

splitst. Het perceel van de pastorie (de „papelicke proeve”) is 15 m. 107 r. groot; het perceel waar de parochiekerk op staat is groot $9\frac{1}{2}$ m. 22 r; óók allebei opstreckende erven.

Maar, zal iemand zeggen, we mogen voor de vroegste ontginningstijd deze erven onder Ter Aar toch niet zo op de laatste morgen en roede uitmeten; want ten eerste was de westgrens van het ambacht (we blijven steeds aan de Langeraarse kant) vóór het totstandkomen der droogmakerijen kronkelig en onregelmatig, en ten tweede bestonden toch minstens de bovineinden der percelen u't onbruikbaar veen. Inderdaad, dit moet het geval zijn geweest; de belastbare grootte van Ter Aar is in de 13de of 14de eeuw gesteld op 1900 morgen, terwijl de juiste grootte in 1543 is uitgemeten op bijna 2250 morgen ²⁾; en het grenswatertje aan de westzijde heette blijkens **FLORIS BALTHASARS'** en Douw's kaarten „de Doysen”, welke naam „venig struikgewas” betekent ³⁾. Zo lang de veengrond nog hoog lag, verbouwde men er granen op, als rogge, haver en gerst; ook bracht men vandaar veel takkenbossen ter markt, en, in stijgende mate, turf. De verbeterde ontwatering (gestimuleerd ook door het graven van de Leidse vaart, 1365 ⁴⁾) heeft het oppervlak zeer snel doen slinken. Dit heeft, zoals in meerdere van deze opstrek-dorpen in en buiten Rijnland, ook hier geleid tot een verplaatsing (of tot meerdere verplaatsingen?) der boerderijen. Op de kaart van het jaar 1570 ⁵⁾ is „den Hoogeveensche oude wech”, uitkomende bij de toenmalige parochiekerk (de tegenwoordige N.H. kerk), nog aangegeven, maar . . . gestippeld; de bevolking had zich blijkbaar reeds geheel naar de tegenwoordige Langeraarse weg verplaatst.

Hoe was de toestand van deze bevolking en hare bedrijven in de tijd die aan de stichting van de polder onmiddellijk vooraf ging? Men heeft bij de nieuwe regeling der Rijnlandse aanslagen in 1550 ⁶⁾ Ter Aar gesteld op 2 100 morgen en dus 150 morgen als onbelastbaar beschouwd; en in het licht hiervan zal men de jammerklachten die bij de „Informacie” van 1515 ook uit Ter Aar zijn aangeheven, niet àl te letterlijk mogen nemen. Die „eigen aangifte” was trouwens een stelsel waarvan men de betrekkelijkheid ook destijds kende. Bij de belastingaangiften van 1543/44 had men in Ter Aar de belastbare opbrengst der door de eigenaren zelf gebruikte landen doorgaans gesteld op 10 à 12 stuivers per morgen per jaar, terwijl pachtprizen van 28 st. en dergelijke genoteerd werden ⁷⁾. Hierover nagevraagd, zeiden de gemachtigden van Ter Aar, dat 10 à 12 st. inderdaad laag was, maar dat de ver-

pachte gronden veelal juist de beste waren; van de meeste percelen in Ter Aar bestond meer dan de helft uit onvruchtbaar veenland; de huizen waren meestal oud en vervallen; en de huizen die nog wat schenen te wezen, die waren ook van geen waarde omdat in Ter Aar nauwelijks enige nering was ⁸⁾). Maar — in de kohieren van 1562 ⁹⁾ zijn de belastbare bedragen van Ter Aar veel hoger; een belastbare opbrengst van 2¹/₂ gulden de morgen blijkt nu normaal te zijn.

Opvallend is het ook, dat de veendorpen zich juist in deze 16de eeuw zulke fraaie kerken hebben gebouwd. De Ned. Herv. kerk te Aalsmeer is als voorbeeld van dit type in stand gebleven; ook Leimuiden had (blijkens afbeeldingen uit de 18de eeuw) een dergelijke kerk. Ter Aar overtrof deze dorpen nog met zijn „schone kruiskerk naar de Toskaanse orde” (dus in Renaissance-stijl), gebouwd in de jaren 1566-1568, terwijl van de eveneens fraaie zeskante toren de eerste steen in het jaar 15 17 gelegd was ¹⁰⁾. Zulk een kerkbouw geeft nu wel niet zuiver de draagkracht van de parochie weer; maar het feit, dat dit mogelijk was, niet alleen in Ter Aar doch ook in andere dergelijke dorpen, leidt toch wel tot het vermoeden, dat het de mensen hier niet al te slecht ging.

De belastingkohieren, morgenboeken en andere gegevens leren ons over de samenleving in Ter Aar nog iets meer. De grote meerderheid der percelen werd hier door de eigenaren zelve gebruikt; het pachtland was in de minderheid. Grootgrondbezit van edelen of van geestelijke instellingen was hier in 't geheel niet; ook geen leenland, tinsland of andere grond onder speciale rechtsband: het zuivere beeld van de kolonisatie-nederzettingen, waar de boeren zelve over 't algemeen eigenaars zijn gebleven en een gesloten samenleving vormen.

Een gemakkelijk bestaan was het niet. De schuities, die de landbouw- en veeteeltprodukten naar de stad ter markt brachten, voerden zand en poortarde (van de bagger- en meststalen der steden) wederom; want het cultuurland moest voortdurend aangehoogd en telkens toegemaakt worden. Turf en hout waren winstgevendele produkten, maar zij kostten veel arbeid; en het werd er niet eenvoudiger op, deze bestaansbronnen in stand te houden, toen men meer en meer bezweek voor de verleiding, de (sedert c. 1530 in zwang komende) diepe uitvening toe te passen: een gevaarlijk en verboden, doch rendabel en onmisbaar bedrijf. **BEELDSNIJDERS'** kaart van 1570 toont in het gebied van de huidige Noordeindse-polder al verscheidene veenplassen.

Waardoor werd nu deze bevolking ertoe gebracht, in 1570 al haar mogelijkheden aan te wenden om een polder te stichten, een bekading met schutsluis en bemaling? Door een plotselinge crisis in de waterhuishouding van Rijnland; door de omstandigheden, die in hetzelfde jaar 1570 het bestuur van Rijnland ertoe brachten, de Katwijkse uitwatering ter hand te nemen ¹¹⁾. Na verscheidene bedenkelijke jaren moet de toestand in het voorjaar van 1570 catastrofaal zijn geweest. Aan hoog winterwater was men gewend, maar het land moest half april droog zijn. In 1570 stond in de aanvang van juni het water nog in de woningen der veendorpen ¹²⁾; men moest ze een paar maal per dag leeg hozen. Er was geen eten voor de beesten. Hooi placht *f* 2.— per voer te kosten; nuf 6.— à *f* 7.—; een „koehooi”, dat veelal *f* 6.— à *f* 8.— gold, moest nu *f* 20.— à *f* 22.— doen. Men weidde al wel koeien, maar die gingen tot de knieën in 't water en traptten het land stuk. Voor het hooiland en voor de vervening (die droge zet- en legakkers vereist) werd het veel te laat; vele eigen-boeren-verveners uit Rijnland werkten buiten Rijnland in daghuur. Een wanhopige toestand, die inderdaad in een bepoldering op grote schaal, hier en elders ¹³⁾, het enige redmiddel moest doen zien; en dit te meer, waar het met de verbetering van Rijnlands waterstaat voorlopig weer niets werd (maar dit wist men in 1570 nog niet; toen kon men, naast hoop, slechts twijfel voeden).

Hierom was het, dat **JACOB GERRITSZON**, ambachtsbewaarder van Langeraar, zich uit naam en vanwege de ingelanden van het Noordeinde aldaar tot dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland wendde met het verzoek om vergunning tot het stichten van een bemalen polder aldaar, voor het gebied begrensd door de Leidse Vaart en de Hoofdsloot, de Langeraar se dijk en de Aarkade, „soo de voorschreven landen, als 't elckeen wel kennelijck is, metten waetere seer belast ende beswaert zijn, ende te beduchten es, gheen ofte zeer weinich genots daer van te consequeren”. Het kerkgebod van dit verzoek is op zondag 21 mei 1570 in de kerk van Ter Aar afgekondigd; er kwam geen oppositie en reeds op de volgende vergadering, zaterdag 27 mei, is de vergunning door de commissarissen hoogheemraden **JAN VAN DER DOES** en **VINCENT VAN LOCHORST** namens het college gegeven ¹⁴⁾.

In juni werd door dezelfde ambachtsbewaarder namens ingelanden en geburen een nadere vergunning verzocht om een verlaat te doen maken en de vaarsloot langs de oostzijde van de Langeraar se dijk op de wijdt van 9 Rijnl. voet te doen maken en houden,

opdat het water behoorlijk bij de molen zou mogen komen en elkeen gemakkelijk met de schuit van en naar zijn land zou kunnen geraken om de produkten af te voeren en zand, mest en poortarde aan te voeren. Hiervan is het kerkgebod gegaan op 9 juni 1570 en de vergunning is op 21 juni 1570 verleend door dezelfde commissarissen hoogheemraden ¹⁵).

In 1571 is een reglement en keur voor de polder ontworpen en door Rijnland vastgesteld¹⁶). De blijkbaar voltooide polder heeft nu een orgaan gekregen, bestaande uit twee molenmeesters, waarvan jaarlijks een afgaat; ingelanden doen de verkiezing op de rekendag; de schout van het ambacht heeft wel bemoeiing met de zaak in zo verre hij bij de schouw de leiding heeft, maar het zou niet met de waarheid overeenkomen, hem nu reeds voorzitter van het bestuur te noemen. Ook de bode van het ambacht fungeert als zodanig bij de polder en heeft zijn emolumenten van afkondigingen en aanzeggingen. De ten behoeve van de polder nieuw gemaakte kade langs de noordzijde van de Leidse vaart is verhoefslaagd; overigens zorgt ieder voor de dammen en wateringen aan en in zijn land. Er is geen constante peilbeheersing, want in de winter, voordat de molen op St. Pieters Stoeldag (22 febr.) weer gaat malen, mag elk zijn dammen opnemen teneinde gemakkelijker van en naar zijn land te kunnen komen. Het was dus blijkbaar toch niet geheel ondenkbaar, dat bij winterdag de stand van het buitenwater enig werk op het land toeliet; en men wist nog niet bij ondervinding, dat de kunstmatige verlaging van het waterpeil een verdere daling van het venige landoppervlak met zich zou brengen.

Gaarne zouden wij nu weten, wat deze polderstichting aan de ingelanden gekost had; maar deze kennis wordt ons onthouden. Er volgden na 1571 een aantal wilde jaren; in 1574 de belegeringen van Leiden en de inundatie voor het ontzet, daarna het slepende beleg van Woerden, ook alweer met hoog water. Men kan slechts gissen naar de schade, die de onroerende goederen in Ter Aar in 't algemeen en de Noordeindsepolder in 't bijzonder geleden hebben; maar de oudst bewaarde polderrekening, van 1581/82¹⁷), wijst over deze polder van 266 morgen de buitensporig hoge omslag van 15 stuivers per morgen aan ¹⁸). Het cijfer daalt vervolgens, maar springt in 1586 op 27 stuivers; men bedenke, gelegenheid tot het aangaan van geldleningen hadden de polders destijds niet, buitengewone kosten moesten ineens uit de omslag voldaan worden. Het bedrag van de omslag blijft dan een tijdlang om de 15

stuivers per morgen schommelen en stijgt dan, om in de 18de eeuw op omstreeks 30 stuivers te blijven staan.

Wel krijgt men de indruk, dat de in 1570/71, bij de stichting, voor deze polder getroffen inrichtingen een taai leven hebben gehad, Het reglement van 1571 wordt in 1591 gewijzigd ¹⁹⁾ alleen met deze aanvulling, dat de wateringen gehouden moesten worden op 2¹/₂ voet diepte onder „de peyl die gestelt is doen die moolen gestelt is”, en aldus is het reglement weer zeer vele jaren lang achtervolgd. De schutsluis is in 1874 vernieuwd ²⁰⁾ op de wijdtte van 3,15 meter, d.w.z. 10 voet Rijnlands, één voet meer dan de vaarbreedte die van 1570 af gegolden had.

Een maatschappelijke faktor was intussen de harmonie in het openbare leven van Ter Aar enigszins komen verstoren, nl. de kerkhervorming. Ter Aar behoort tot de dorpen waar een belangrijke groep der bevolking Rooms-Katholiek was gebleven, terwijl onder enige druk van hogerhand de openbare funktionarissen Gereformeerd moesten zijn; tot de molenmeesters der polders strekte men dit laatste echter niet uit. Van de spanningen die onder zo'n situatie konden ontstaan, leert de keur van de Vrouwe van Voshol van het jaar 1605 ²¹⁾ het een en ander. Het is verboden de schout te beledigen; de kosten van zitdagen en vergaderingen moeten ten laste van het ambacht komen of c.q. van de polder; ingelandenvergaderingen der polders kunnen „ter naaste gelegenheid” plaats hebben, dus niet noodzakelijkerwijs in het schoutenhuis aan de driesprong te Langeraar. Op zondag mogen geen vergaderingen e.d. plaats hebben (behoudens noodgevallen), om geen schandaal te geven aan de Gereformeerden. Nadat in een keur van Rijnland was voorgeschreven, dat de schout en de secretaris van het ambacht van rechtswege ook als voorzitter en secretaris der polderbesturen zouden fungeren, werd de verhouding er niet beter op. De molenmeesters van de Noordeindsepolder (en van andere polders) hebben in een proces ²²⁾ naar voren gebracht, dat de schout en de secretaris eigenmachtig hogere bedragen te hunnen behoefte in de polderrekeningen brachten dan de molenmeesters en ingelanden goed vonden. Ook werd aan de schout verweten, dat hij eigenmachtig nieuwe molenmeesters indrong, zonder zich te houden aan het oude gebruik, dat de schout met de afgaande molenmeesters een tweetal stelde, waaruit de ingelandenvergadering een keus deed. Maar misschien zouden wij er verkeerd aan doen, uit dergelijke incidentele berichten af te leiden, dat de verhoudingen doorlopend slecht waren. Dit is althans zeker, dat de tegen-

stelling der kerkelijke groeperingen mettertijd minder scherp is geworden. De reeds aangehaalde „Tegenwoordige Staat” vertelt heel gewoon, dat de R.K. kerk te Langeraar met de pastorie in het jaar 1719 fraai vernieuwd is en dat er in 1733 een orgel in is geplaatst; wij menen, dat deze kerk zich toen reeds bevond op de plaats van de huidige, dus in de Noordeindsepolder, met het daartoe leidende voetpad vanaf het Papenveer.

Na een vrijwel ongewijzigd bestaan van tachtig jaren onderging de polder in 1651 een belangrijke vergroting door het innemen van de Hoogeveen en de Geer (dat wil zeggen : de gronden aan de noordzijde van de polder onder Ter Aar, niet de eigenlijke Geerpolder)²³⁾ alsmede van de Schilkerpolder (door middel van een duiker), welke polder hiervoor f 400.— ineens bijdroeg. De grootte van de „Noordeind- en Schilkerpolder” werd hierdoor van 272 morgen op 523 morgen gebracht en van nu af neemt ook de schout van Nieuwveen aan het polderbestuur deel. Men beleefde trouwens aan deze inneming geen onverdeeld plezier, want tijdens de militaire inundaties in het oorlogsjaar 1672 is juist de Schilkerkade doorgebroken; men betaalde over 1672 een omslag van 33 stuivers o.a. wegens waakkosten op de kade en in 1673 een omslag van 44 stuivers in verband met de herstellkosten²⁴⁾. In het algemeen hebben de gebeurtenissen van 1672/1675 een sterke stijging der waterschapslasten en een daling van de algemene welvaart ten plattelande van Rijnland medegebracht.

Deze verandering van de algemene economische toestand openbaarde ook een zwakheid in het beleid zoals het ten aanzien van de vervening was gevolgd. Men had zich tot 1672 over de uitbreiding der veenplassen niet bijzonder bezorgd gemaakt; de vervening was een zeer rendabel bedrijf, de grond- en waterschapslasten, ook van de verveende gronden, werden vlot betaald, terwijl men ook ondernemers bereid bleek te vinden tot het bedijken en droogmaken van uitgeveende plassen. Aldus kwam de Wassenaarse polder tot stand, krachtens een octrooi van het jaar 1666²⁵⁾; men mocht toen menen, dat het zo wel door zou gaan. De oorlog echter gooide alles omver; verscheidene grondbezitters in de veendorpen bleken niet meer solvent. Een octrooi der Staten van 1688²⁶⁾ geeft machtiging tot het verhaal van achterstallige dorpslasten zowel op erfgenamen van overleden personen, als op vertrokken inwoners; een octrooi van het jaar 1699²⁷⁾ leert, dat er al 386 morgen lands geabandonneerd was en nog 151 morgen stonden te volgen; er werd nu kwijtschelding verleend t.a.v. de grondbelasting (verpon-

ding) en het ambacht zou de verlaten goederen (waarvan er ook vele in de Noordeindsepolder lagen) ten meesten **voordele** beheeren. In het licht hiervan moet men ook zien de afsluiting van de schutsluizen der polders voor niet-ingelanden, inzonderheid voor vissers van **elders**²⁸⁾; de polder-wateringen en de plassen waren geenszins te beschouwen als openbare wateren, het gebruik ervan stond alleen aan de daartoe gerechtigden vrij; en wilde men van de plassen nog enig voordeel trekken, dan moest het afsluiten ervan de eerste eis zijn.

Men ziet, in verband met een en ander, de belastbare grootte van de Noordeind- en Schilkerpolder nu ook verminderen; eerst is de grootte (van de bovengenoemde 523 morgen) gedaald tot 502 morgen, dan vindt men een aftrek van 78 morgen, even later gestegen tot 86 morgen. De ongebreidelde toeneming van dit bedenkelijke verschijnsel was weliswaar afgeremd doordat in 1680 het storten van waarborggelden bij vervening was voorgeschreven en doordat men ook beter ging toezien bij het geven van verveningsvergunningen; maar de geldelijke administratie van de verpondingsgelden, dorpskas, ambachtskas, kerk- en armenkas, polderkassen, gerechtsgelden e.d.m. was de plaatselijke krachten ver boven het hoofd gelopen. Het was een onontwarbaar conglomeraat geworden van achterstanden, voorschotten, verrekeningen en vermenging van kassen. Niet onbegrijpelijk is het, dat ook hier aan fraude werd **gedacht**²⁹⁾, maar, zo het schijnt, toch ten onrechte. De zaak is gesaneerd door de energieke en vermogende **ambachtsheer**, die bij speciale overeenkomst met de besturen op zich nam de zaken te redderen, mits men hem dan ook volmachten gaf, en blijvend toezicht om te waken tegen **herhaling**³⁰⁾; ook het R.K. parochiale kerkbestuur, dat uiteraard buiten officiële bemoeiing viel, deelde in deze zorg. Van hun dankbaarheid hebben de besturen getuigd door een venster met opschrift in de kerk (helaas met de N.H. kerk zelf verdwenen)³¹⁾. De sanering moet ter plaatse een gevoel van opluchting met zich hebben gebracht; het dreigende spook van het algehele abandonnement van het ambacht, zoals het aangrenzende Schoot te zien had gegeven, was afgewend. Ook in de Noordeindpolder consolideerde de toestand zich weer; men kon de huishouding op de nieuwe basis voortzetten; verscheidene huizen in Langeraar, die kennelijk uit de 18de eeuw zijn, getuigen ervan. Wel was de toestand in vergelijking tot de begin-periode der 16de eeuw in zo verre veranderd, dat het niet meer mogelijk was, de polder in de wintermaanden open te leggen.

De gang van zaken had er intussen toe geleid, de toestand in de polder ten aanzien van de vervening en plasvorming te bevrozen. Dat de heer van zijn kant nu goed op de **verveningsvergunningen** toezag ³²⁾, is begrijpelijk; ook, dat het bestuur van Rijnland zijn beleid over 't algemeen veranderde: slechts voor gehele blokken zou men voortaan vergunning geven, en dan met gelijktijdige vaststelling van het plan van droogmaking — een beleid, dat gunstig gewerkt heeft. Hier was het evenwel te laat. Secretaris VAN **LEYDEN** constateert koeltjes, dat er in Ter Aar nog veenplassen zijn, die mogelijk nimmer droog gemaakt zullen worden³³⁾; en hierbij moet hij wel in de eerste plaats aan de Langeraarsee plas hebben gedacht. Heel wat „gedevalueerde” landen zijn door de ontvanger der verponding geveild en bij gebreke van gegadigden aan het ambacht vervallen ³⁴⁾. Iemand had het idee, een „compagnie van Beplantinge tot herstel der geabandonneerde landen” in het leven te roepen (1720) ³⁵⁾, wat dan toch slechts de gedeeltelijk afgeveende gronden, niet de diepe plassen had kunnen bereiken; maar wat daarvan geweest mag zijn, er is niets van gekomen. De toestand bleef zoals **MELCHIOR BOLSTRA** hem op de herziening der grote kaart van Rijnland in 1745 intekende. De woningen aan de oostkant van de Langeraarsee, binnen de polder, hadden zich op de waterhuishouding ingesteld; droogmaking zou hier thans zeer ingrijpende en kostbare voorzieningen hebben geëist, meer dan bij de droogmaking van de Wassaense polder aan de andere kant, want hier stonden veel meer huizen en ze waren waardevoller. Zo is deze vorm van sanering achterwege gebleven; gelukkig bleek een economische exploitatie van de eigendommen in de polder, en van de polder zelf, ook met behoud der plassen mogelijk, en dit doordat de verhouding tussen de oppervlakten land en water toch nog niet al te ongunstig was.

Het wordt tijd, eens aan de Geerpolder te denken. Wanneer de bemaling van dit poldertje is aangevangen bleek ons niet, maar in ieder geval bestond het „Geermoeligen” in het jaar 1656³⁶⁾, toen de „Nieuwe Vaart” werd doorgegraven van de Aar naar de Drecht ter wille van de trekschuiten Amsterdam-Gouda. Een ingewikkeld duiker-geheel ontstond hier (en werd door de stad Amsterdam onderhouden) : duiker tussen de Noordeinder- en Schilkerpolder, en tussen de Geerpolder en de Westerpolder. Na ruim een eeuw raakten de duikers defect; tijdelijk loosde nu de Geerpolder op de Noordeindsepolder en de Schilkerpolder op de Westerpolder³⁷⁾. Het tekent de toestand van de 18de eeuw, dat men toen toch niet tot een

blijvende herziening in deze zin kon besluiten, want hierdoor zou immers de traditionele grens tussen Rijnland en Amstelland veranderd zijn! In 1825 eerst ³⁸⁾ had deze verandering plaats; er was nu geld voor, want tengevolge van de omwenteling waren de beletselen tegen het maken **ener** grootscheepse verbinding tussen Amsterdam en Gouda vervallen; de te heffen vaargelden konden de kosten der wijzigingen goedmaken. Ook had men tegen een verlegging van de traditionele grens tussen Rijnland en Amstelland nu niet meer zo'n bezwaar.

De Noordeindsepolder had in het jaar 1790 een nieuwe, grotere molen gebouwd ³⁹⁾ en terwijl de oppervlakte van de nu in te nemen Geerpolder groter was dan die van de af te scheiden **Schilkerpolder** ⁴⁰⁾, werd blijkbaar geoordeeld dat dit met de bestaande bemaling mogelijk zou zijn; terecht, want men weet immers dat de plassen een geringere bemalingscapaciteit vereisen. De **Geerplas** bestond ook toen, ongeveer in de huidige grootte (een plan tot **droogmaking** ⁴¹⁾ heeft geen gevolg gehad). De Geerpolder verbond zich in 1824, een vaste omslag van **ƒ 2,12** per hektare en per jaar te betalen; bovendien zou de Geerpolder de werken nodig voor de vaargemeenschap maken en onderhouden, waartegenover het oude sluisje van deze polder bij de Kattenbrug zou kunnen vervallen. De kade van de Geerpolder zou geschouwd worden op het peil van 31 duim (= centimeters) boven A.P.; een opmerkelijke hoogte, waar immers door het leggen van de Tolhuissluis (vervangende de oude sluisjes van 1670 in de Aar en de **Drecht**) het water langs deze kaden binnen Rijnland was komen te liggen; met zulke hoge boezemstanden moest toen (voor de droogmaking van de Haarlemmermeer) nog rekening worden gehouden. De geschillen tussen de Geerpolder en het Heemraadschap van de Amstel en Nieuwer-Amstel over dit kade-onderhoud gaan wij, als voor de polder in zijn geheel niet van belang, voorbij.

De Noordeindsepolder, die voor de afscheiding van de **Schilkerpolder** nog een belastbare grootte van 386 morgen had ⁴²⁾, zag zich nu tot 257 ha teruggebracht (de Geerpolder betaalde immers vaste bedragen). In 1856 wordt het dan 320 ha, en dit tengevolge van het feit, dat het Alg. Polderreglement geen vrijdom der wateren toeliet; maar de eigendommen van de polder hebben wel vrijdom en dit zou zichtbare gevolgen hebben zodra de polder zich op het aankopen der plas-percelen zou gaan toeleggen. Want nu, door een opnieuw gewijzigd land- en watergebruik, de plas meer en meer een ding op zichzelf is geworden, moet het beheer

ervan uit één hand voordelen opleveren, bestuurlijk en economisch.

Deze ontwikkeling is ook min of meer in de hand gewerkt doordat de „hele landen” aan de zijde van het Aarkanaal gebracht zijn onder een eigen onderbemaling, genaamd de Afdammingen. Het bijzonder reglement van 1878/1879⁴³⁾, dat de afzonderlijke reglementen van de Noordeindsepolder (1858) en van de Geerpolder (1868) verving en een gemeenschappelijk bestuur van een schout met 2 poldermeesters uit Noordeind en 2 uit Geer invoerde, vestigde 3 beheren (waarbij de bijdrage van Geer tot f 1,65 per ha werd teruggebracht), maar het hield al enigszins rekening met de afdammingen; het reglement van 1893 voerde hiervoor een afzonderlijk vierde beheer in. Brengt dit dus een nieuwe verwikkeling, men was ook op liquidatie van oude rudimenten bedacht; de waarborggelden van Kalslagen zijn in 1857 over de polders verdeeld, waarbij de Geerpolder f 26000.— ontving⁴⁴⁾; de waarborggelden betreffende de Noordeindse plas zijn totdusver onder Rijnland verbleven.

We willen op kleine wijzigingen in de bestuursinrichting niet ingaan, doch mogen niet onopgemerkt laten de verandering van het midden der 19de eeuw, toen de vaste band met de burgemeester en de gemeente-secretaris verviel en de ingelanden hun eigen voorzitter konden kiezen en hun eigen secretaris aanstellen. De betekenis dezer verandering kan men beter in het algemeen, dan voor één polder in het bijzonder bespreken.

Met een vernieuwde bemaling (het electrische gemaal kwam de molen in 1929 vervangen) en met aanpassing der waterstaatswerken voldoet de Noordeind- en Geerpolder overigens ook thans aan een vitale economische bestemming. De in 1570 zo incidenteel in het leven geroepen organisatie is maatschappelijk vast geworteld en heeft de aan waterschapsbesturen eigene continuïteit aan de dag gelegd. Een terugblik op het verleden kan het saamhorigheidsgevoel van hen die thans leden dezer gemeenschap zijn slechts versterken.

¹⁾ Arch. Rijnland, inv. nr. 3095.

²⁾ **SIMON VAN LEEUWEN**, *Handvesten van Rijnland*, blz. 269, 349.

³⁾ **J. DE VRIES**, *Etymologisch Woordenboek*, blz. 68 (op het woord Does). In Neder-Duitsland is de aanduiding „die Döse” nog gangbaar.

⁴⁾ Akten in het Privilegeboek van Ter Aar (ambachtarchief, onder Rijnland gedeponeerd).

⁵⁾ Kaart van de Grote Ring van Amstelland door **JOOST JANSZ. BEELD-SNIJDER**, 1570, kopie van 1593 in het Gemeente-archief Leiden.

- 6) **SIMON VAN LEEUWEN**, te aangehaalde plaatse.
- 7) **Alg. Rijksarchief**, Archief Staten van Holland voor 1572, nrs 383, 515.
- 8) Als voren, nr. 800.
- 9) Als voren, nr. 1449.
- 10) Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden deel VI (1743), blz. 350. Het op Rijnland betrekking hebbende deel van dit verzamelwerk is grotendeels opgesteld door de toenmalige secretaris van Rijnland, **DIDERIK VAN LEYDEN**, zoals uit het voorbericht van deel VII blijkt.
- 11) Hierover o.a. ons opstel over **JAN VAN BROUCHOVEN** (de toenmalige secretaris-rentmeester van Rijnland) in dit Jaarboekje 1929/30, blz. 74-104, daarvan blz. 87-92.
- 12) Verbaal van het onderzoek van 1570, gedrukt bij het Recueil van stukken betreffende op de waterloosinge in de Noordzee en 't bedijken van de Haarlemmermeer, bijlage A der Korte Memorie.
- 13) De stichtingsdata der polders in het Zuid-Hollandse deel van Rijnland zijn vermeld in ons werkje getiteld: Poldernamen in Rijnland, Oud-Leiden-Serie 11, 1952.
- 14) Consentregister van Rijnland op 27 mei 1570.
- 15) Als voren op 21 juni 1570.
- 16) Als voren op 8 mei 1571.
- 17) Archief van Rijnland, inv. nrs 3197-99, rekeningen 1582-1856.
- 18) Vgl. het statistiekje der oude waterschapslasten, in de Notulen der Verenigde vergadering van Rijnland 1955, blz. 32-34.
- 19) Archief van de Noordeind- en Geerpolder, Noordeidsenp. nr. 1.
- 20) Polderarchief als voren, nr. 19.
- 21) Privilegeboek van Ter Aar, fol. 66.
- 22) Archief van Rijnland, nr. 3101.
- 23) Vergunningen van Rijnland, 7 juli en 19 aug. 1651.
- 24) Dit alles uit de reeds aangehaalde polderrekeningen.
- 25) Archief van Rijnland, nr. 6653.
- 26) Privilegeboek van Ter Aar, fol. 76.
- 27) **Privilegeboek**, fol. 77.
- 28) Vergunning van Rijnland, 29 mei 1688.
- 29) Resolutiën van Rijnland, 1698- 1699, 1701, 1704, 1705- 1707
- 30) Res. alsv. 4 april en 4 juli 1712; vele stukken in het archief 'van de Heerlijkheid Voshol (Alg. Rijksarchief, 3de afdeling).
- 31) Vermeld in de „Tegenwoordige Staat” te aangehaalde plaatse.
- 32) Archief Heerlijkheid Voshol, nr. 183.
- 33) Te aangehaalde plaatse in de „Tegenwoordige Staat”.
- 34) Archief Heerlijkheid Voshol, nr. 178.
- 35) Als voren, nr. 180.
- 36) Archief Rijnland, kaart R 28 a.
- 37) Archief Rijnland nr. 3201; vergunning 19 dec. 1778; polderarchief.
- 38) Archief Rijnland nr. 3202, en elders.
- 39) Vergunning i mei 1790.
- 40) Schilkerpolder ruim 84 morgen; Geerpolder ruim 14¹/₂ morgen.
- 41) Polderarchief, Noordeind nr. 26.
- 42) Polderrekeningen.
- 43) Polderarchief; notulen Prov. Staten 1878.
- 44) Polderarchief, nrs 65-66, 102-105.

DE GRAFBOEKEN VAN DE PIETERSKERK

door

F. A. LE POOLE

Hoewel op 3 oktober 1574 een dankdienst in de Pieterskerk werd gehouden, voor de bevrijding van de Spaanse belegering, was met die gebeurtenis vanzelfsprekend niet meteen alles afgelegd wat met het gebruik van de kerk door de rooms-katholieken samenhang. Zelfs een nieuw grafboek, dat in 1581 in gebruik werd genomen, is, wat de indeling betreft, nog hetzelfde als de voorgaande en geeft ons een inzicht in de opstelling van de altaren, zoals uit onderstaande inhoudsopgave blijkt.

„Graf Bouck van de Pieterskercke op Nieuw hermaect in den Jare **XV^cLXXXI** ende zijn de graven onder de welke 't voorsjaer van **LXXXI** geteyckent staet **verbouct** en de op de tegenwoordige **eijgenaers** naemen overgeteykent.

Dit zijn die graven die binnen int **choor** leggen van dat **hooch** outaer toe altyt beginnende an die noortzijde.

Dit zijn de graven in die middelkerk van de trappen van **choor** of nae den thoorn toe beginnende van dat ziel outaer streckende tot dat heylich cruys outaer toe.

Dit zijn de graven an die Noortzijde van die kerk van heer Cornelis biechtstoel tot de trappen toe van de ommeganck altyt beginnende van die Noortzijde an die muijr streckende an den thoorn **ende** pijlaers toe.

Dit zijn die graven aen die noortzijde van den **ommeganck** van de trappen opwaert naar dat sacrament toe altyt beginnende an die noortzijde van die muur oft zuytwaert na die pilaers toe.

Dit zijn de graven an die pijlaeren bij den sacrament beginnende weder sins omgaende tot St. Andries outaers toe.

Dit zijn die graven an die zuytzijde van de **kercken** in den **ommeganck** van 't **choor** van St. Andries outaer gaende na de trappen toe altyt beginnende an die muijr streckende tot de pylaere toe.”

DE LEIDSE HARING- EN BROOD- UITDELING IN WOORD EN BEELD

door

DR. R. VAN LUTTERVELT

Het is altijd een der meest tot de verbeelding sprekende episodes geweest uit de lange reeks van nu eens kleurrijke, dan weer grauwe evenementen, die de geschiedenis van onze Tachtigjarige oorlog vormt; weinige van al die feiten schijnen zo'n indruk in de herinnering van het nageslacht te hebben achtergelaten als de uithongering van Leiden tijdens het beruchte Spaanse beleg en de redding van de burgerij met haring en brood. Zelden heeft in ons land een gebeurtenis tot een zo trouw in stand gehouden folkloristische traditie aanleiding gegeven als de Leidse 3 oktober-viering. Ik meen met deze constatering Alkmaar's jaarlijks terugkerend 8 oktober-feest niet te kort te doen, omdat dit een vreugdevolle herdenking is, zonder een ritueel als de haring- en brood-uitdeling, die voor Leiden toch eigenlijk de „clou” van de dag is. Welk een aangrijpend historisch beeld, die uitgehongerde bevolking van de Sleutelstad! Elke Nederlander leert het reeds in zijn lagere schooljaren kennen en zijn leven lang blijft het hem bij.

Hoe werd dat beeld eigenlijk gevormd? Natuurlijk komt het omstandig voor in de beschrijvingen van het beleg, het vroegst in de reeds in 1575 uitgegeven „Discours du siege que les **Espaignolz** ont tenu devant la ville de Leyden en Hollande” ¹⁾. Op bladzijde 33 vertelt de auteur, **GUILLAUME DE MAULDE** sieur de **Mansart** ²⁾, die de indruk wekt, de verlossing van de stad zelf te hebben meegemaakt, hoe **Boisot** Leiden binnenvoer :

„le 3 Octobre environ les huit heures du matin, avec une grande allegresse, & resiouissance de tout ce peuple. C'estoit chose pitoiable a veoir ces pauvres gens affamez devorer les harens tout cruds, que l'Admiral leur avoit faict jeter des son entree. Car quant au pain, ils le mengeoient d'une telle voracite qu'il sembloit que jamais ne s'en pourroient saouller.

Cela fut cause que quelques uns moururent incontinent apres en avoir mangé" ³⁾.

Wel was er nog iets vroeger al een verhaal over het beleg in druk verschenen, de „Corte beschryvinghe vande strenghe be-
legheringhe ende wonderbaerlicke Verlossinghe der Stadt Leyden
in Hollandt", doch in dit relaas, dat haastig werd samengesteld
— het verscheen nog vóór het eind van 1574! — ontbreekt juist
de treffende scène van de haring- en brood-uitdeling. De schrijver,
JAN FRUYTIERS ⁴⁾ heeft deze episode pas in de wat uitgebreidere
tweede druk van zijn werkje, die in 1577 uitkwam, ingevoegd
en hij volgde hierbij vrijwel woordelijk de twee jaar oudere Franse
tekst:

„Het en was sonder mededooghentheyt niet aen te siene hoe
elendichlijc dat verhongherde volck de haringhen rou ver-
slinden/die hun den Admirael in sijn incoemste uut de sche-
pen liet worpen/ende insghelijcx het broot twelck sommighe
also inslokten ghelijckerwijs oft sy tot gheene tijden hebben
cunnen versadighet worden/waerdoor het den sommigen die
geen mate en consten houden niet wel en bequaemja ooc
daer dan van gestorven sijn" ⁵⁾.

FRUYTIERS was geen ooggetuige van het beleg geweest, hetgeen
zijn aanvankelijke omissie en zijn teruggrijpen op het „Discours",
naderhand, verklaart.

Nog een ander ooggetuigeverslag heeft de beschrijvers van het
beleg ter beschikking gestaan, het „Dag-Verhael gehouden binnen
Leyden". Weliswaar is dit pas in 1874 in druk uitgekomen ⁶⁾, maar
ORLERS, VAN DER DOES en **BOR** hebben het gekend, zoals **FRUIN**
wist aan te tonen ⁷⁾. Ook hierin bleef de verlossing van de honger
uiteraard niet onvermeld :

„Item/ende terstont is de proviande ende victuaille in der
stat gecomen/sulcx datter een uutmelicke blijschap onder den
borger geweest is; want een yegelick was bynae doot ende
vergaen van honger ende van commer" . . . „dan overmits
dat sy so langen tijt geweest waeren sonder broot te eten/so
isser daer vele geweest/nae dat sij begonsten ernstelick te
eten/ende en consten hem luyden niet wel versaden/die daer
van gesturven sijn".

Het laatste gedeelte van dit relaas komt vrijwel overeen met
hetgeen de „Discours" vertelt, doch de daarin vermelde haring,

die in het vervolg juist zo'n essentieel onderdeel van het verhaal zou zijn, ontbreekt bij de schrijver van het Dag-Verhael en de menselijke toon van deernis blijft bij hem achterwege voor een meer zakelijk en droger verslag. Geen wonder dat zijn woorden in de toekomst minder invloed zouden hebben dan die van de Frans schrijvende **DE MAULDE**.

Wanneer de oud-griffier van Béthune en notaris te Middelburg **JEAN FRANÇOIS LE PETIT** in zijn in 1601 te Dordrecht verschenen „La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zelande, West-Frise, Utrecht, Frise, Overijssel & Groeningen, jusques à la fin de l'an 1600" over de hongerende bevolking van Leiden schrijft ⁹⁾, is het verhaal uitgebreider geworden:

„car en sept sepmaines ils n'avoient point mangé de pain, ny beu que de l'eau. Ez maisons des plus riches la chair des chevaux estoit en telles delices que la perdis, les chiens & chats rostis leur estoient friandise: il ne seroit possible d'exprimer les diversitez des potages qu'ils cuisoyent: aucuns mangeoyent des feüilles de vignes avec du sel, autres faysoyent divers menestres avec des feüilles de poirier, racincs, & troncs de choux, le cuir haché par le menu leur estoit viande ordinaire. Les Damoiselles mangeoyent leurs petits chiens, dont elles se souloyent joüer. S'il se tuoit quelque beste, les povres garçons, estoient là aboyans comme les chiens apres la curée, pour voir s'il n'y tomberoit point quelque petit morceau, qu'ils receiilloyerent, & devoroyent tout cru: les peaux de solles seches, & les os paravant rongéz des chiens, estoient recetüillez dez rües & du fumier”.

Dan volgt het relaas van de binnenkomst van de Geuzenvloot op 3 oktober, ongeveer zoals de „Discours du siege” het gegeven had :

„Dieu scait avec quelle joye, & avec quel recueil” „Il n'y eut eu coeur si dur, qui ne se fut esmeu de voir ces povres gens affamés devorer le pain, & les harens cruds que les gens de l'Admiral leur ruoyent de leurs barques en entrant, comme si à temps asses ils n'eussent sceu se saouler: dont aucuns qui mangerent trop avidement & sans mesure, en furent malades, & quelques uns en moururent, la viande estant plus forte que leurs estomachs retirés ne pouvoyent porter” ¹⁰⁾.

Waar **LE PETIT** zijn verhaal van wat de Leidenaren tijdens het

beleg al zo aten, vandaan heeft, zegt hij niet. Het is zeer wel mogelijk dat de auteur, als tijdgenoot, deze feiten uit mondelinge overlevering kende. Reden om de waarheid van zijn woorden in twijfel te trekken bestaat er dan ook niet. Maar de vorm waarin hij deze passage goot, herinnert hier en daar even aan de beschrijving van het beleg der Hugenotenvesting La Rochelle, kort tevoren, waarbij zich een soortgelijke honger-situatie had voorgedaan. **JAN FRWTIERS** had dit ingevoegd in zijn „corte beschryvinghe”:

„want de belegerde waren soo verde ghecomen/dat sy niet alleenlick honden/paerden ende catten aeten/dan oock ghesooden schoenlappen ende ghecapt perkament ghesooden ende gheschuymt” ¹¹⁾.

LE PETIT'S bewoordingen schreef **EMANUEL VAN METEREN** in zijn „Historien der Nederlanden en haar naburen oorlogen tot het jaar 1612” (druk van 1614) vrijwel ongewijzigd na:

„Den honger was so groot/dat honden/katten ende ratten/ werden voor leckernije gegeten. Wonderlijke kokerijen werden daer voorghestelt/te lange te schrijven. Sommige aten wijngaerts bladeren/met sout ende stijf sel. Veelderley onderscheydt ende leckernijen werden in verscheyden bladeren gevonden : van peerebooms bladeren werden veelderhande gherechten ghemaect. Wortelen/koolstocken/in melck gebrockt/ende gecapte huyden/was gemeynen kost. De jonckvrouwen aten haer speel-hondekens op. De velle van drooghe schollen ofte visch werden op de straten uyt de misthoopen ghesocht ende ghegheten/met de beenderen van koeyen/peerden/honden/ daer sy voetsel uyt vonden.”

Op de volgende bladzijde komt de verlossing van het Spaanse beleg en de voedseluitdeling:

„Het was wonderlijck ende deerlijck om sien/hoe dat het verhongert volck/soo de Admiralen varende/aen alle zijden haer broodt ende haringen uyt haer galeyen worpen/dat in slocten/ ende de haringhen al rouw in haer lijf staken/als of sy nimmermeer soud en konnen versadicght worden/dat velen namaels qualijck bequam/die quelende daer van storven/de dermen bykans toe-ghekrompen zijnde/soo dat het gierigh eten/dede vele de dermen bersten” ¹²⁾.

De Leidenaar **JAN ORLERS** vertelde het verhaal omstandiger met de volgende woorden:

„Want vele en hadden in seven weecken gheen broot gheproeft/ende niet dan water ghedroncken. By den voornaemsten was het paerden vleysch soo ghemeyn als nu het schapen vleysch. Honden ende catten werden van den vrybuyters ende andere in den stad-poorten ghebraden ende voor leckernije ghegheten. De menichvuldighe vreemde kokagie die daer ghekoockt werden waren my onmoghelick te schrijven/nochtans en kan ick niet nae laten eenighe der selver te verhalen ende te schrijven: Sommige aten wijngaerts bladeren met sout en stijffel gheminghet. Sy bevonden groot onderscheydt tusschen de bladeren van verscheyden boomen/waer door van peerboom bladeren veelderleye gherechten ghekoockt werden. Wortelen/coolstroncken/afgevallen coolbladeren/jae selfs die onder de assche ende vuylnisse wech gheworpen waren/was daghelicksche kostelicke spijs. Wortelen in wat watermelck ghebrockt/gecapte huyden/waren by sommighen gemeynen cost. Andere aten heur hondekens daer sy mede plegghen te spelen. Daermen het vleysch uytdeylde/quamen de schamele jongers waer een cleyn stuccken hing oft viel aten dat rouw op. Schellen van drooghe schollen op der straten legghende/werden uyt den dreck opgheraept ende terstont ghegeten. Het is ghesien dat schamele vrouwen heur huycke over het hooft treckende op de mishoopen sittende/sochten de beste beenderen/ende droeghen die met hun: Waer sy een coolstroncken vonden aten het selfde terstont op. De beenderen te vooren vanden honden geknaecht ende wechgeworpen/werden weder opgenomen ende vanden jonghers dickmael gesoghen ende geknaecht”¹³).

En verder:

„Met wat een onuytsprekelicke vreucht ende blijdschap den Admiraal Boysot met de sijne/van de burgeren ende regenten ontfangen werde/soude niemant genoeghsaem kunnen verhaelen : veel min de lust viericheyt ende vlijdt die de gemeene luyden (vande welcke het meerendeel in 7 weecken geen brood geproeft hadden/maer haere magere uytgeteerde lichamen moesten onderhouden met vreemde ende ongehoorde spijsen gelick voor heen gheseyt is)aenwenden omme wederomme broot ende andere eetwaeren van het bootsvolck van Boysot ende andere te mogen vercrijgen. Wie soude kunnen segghen wat een ghewoel/wat een getier ende geraes te dier uyren

binnen der stad Leyden insonderheyt langs de wateren daer dese victualie-schepen voeren/gheweest is/hoe dat oude ende jongen tot haer hals toe int water liepen/sprongen ja tot aende schepen/swommen/om daer te halen brood/haring/kase ende andere spijsen/omme daer mede haer selven/vrouwen ende kinderen/de welcke door den gheduyrigen hongher soo verde ghekomen waeren datse opt uysterste stonden omme haere zielen Gode ende 't lichaem de aerde op te offeren/te verquicken/te verstercken/ende soot mogelijk was by haer leven te behouden. . . . Men konde sonder mededooghentheyt niet aen sien hoe elendichlick dat het verhongerde volck de haringen ende andere spijsen verslonden/die hun den admirael in sijn incoemste langhs de Vliet ende andere wateren varende uyt den schepen liet toeworpen/ende insgelijcx het broodt twelck sommighe alsoo inslockten ghelijckerwijs oft sy tot geenen tijden hadden connen versadighet worden/waer door het den sommighen die gheen maete en konsten houden niet wel en bequam/ende door te groote gulsicheyt ende onmaete/met het eten tusschen de tande hebbende/opter straten ende elders seer haestich gestorven zijn' ¹⁴).

Men ziet, hoewel hij een stadgenoot was wist **ORLERS** in 1614, veertig jaar na het heuglijke ontzet, bij al zijn wijdlopigheid niet veel méér te vertellen dan de vorige schrijvers. Hij heeft zijn gegevens vooral aan het Dag-Verhael ontleend ¹⁵).

PIETER CORNELISZON HOOFT wrong in 1642 **ORLERS'** passages in het keurslijf van de hem eigen elegante zegswijze:

„Het holgehongert volk, wyf, man, oudt, jonk, boordde bol en dik den oever, en ooverwelfde, zoo veel hun doenlyk viel, de vaart, met uitstrekken en schouderen, armen, en handen, om te bereyken, te vangen, te grabbelen, 't broodt, haaring, kaaze, en andre spyzen hun toegesteeken oft geworpen, door de bootsluiden. Zommighen liepen oft sprongen ten halze toe in't waater; oft zwommen aan de scheepen.. . . Daarentussen zaghmen 'er meenighte, dien't voedsel tot vergif gedeegh, mits den onmaat hunner gulzigheidt: zulx dat zy, ook onder weegh met het eeten tussen de tanden, verstikt bleeven" ¹⁶).

Aan de hand van deze oude verslagen beschreef de uitgever van het Dag-Verhael, **ROBERT FRUIN**, in 1900 het ontzet van Leiden

nauwgezet, dit wil zeggen, niet anders dan zijn voorgangers, doch met grote reserve in de keuze zijner woorden:

„Al wat eetbaar was werd dan ook opgezocht om den honger te stillen: de bijzonderheden, die ons daaromtrent worden meegedeeld, zijn walgelijk. Wij willen ze hier niet herhalen. Wij weten genoeg aan hetgeen het eenvoudige Dagverhaal in weinig woorden samenvat”.

Over de derde oktober vertelt **FRUIN**:

„Al wie zich bewegen kon repte zich naar de Koepoort om de vloot te verwelkomen Met welk een deernis werd de meegebrachte mondkost toegeworpen, hoe gretig werd hij opgevangen. Het was een genot na zeven weken van onthouding zich aan het kostelijke brood te vergasten; het was een wellust het den hongerigen toe te reiken en te zien hoe het hem smaakte”¹⁸⁾.

Merkwaardig genoeg liet **FRUIN** de „klassieke” 3 oktober-haring in zijn verhaal achterwege, vermoedelijk omdat die niet in het „Dag-Verhael” voorkomt. Dat sommige mensen na zoveel weken van hongerslijden in het voedsel bleven, was de fijngevoelige auteur kennelijk een te akelige geschiedenis om te vermelden.

Uit ons overzicht blijkt dus, dat alle verhalen van de hongerepisode en de haring- en brood-uitdeling op 3 oktober 1574 teruggaan op drie bronnen: de „Discours du siege” van 1575, het „Dag-Verhael” en **LE PETIT’S** boek van 1601. Deze bronnen vullen elkaar op sommige punten aan en spreken elkaar nergens tegen. Er is derhalve geen enkele reden om te twijfelen aan het waarheidsgehalte van hetgeen deze tijdgenoten geschreven hebben.

Naast deze geschriften bestaat er nog een andere bron, welke niet nagelaten heeft ons historiebeeld van de eerste Leidse 3 oktober-dag te vormen, een beeld in de letterlijke zin van het woord, namelijk het schilderij dat **OTTO VAN VEEN** ervan maakte. Enkele jaren geleden is het oorspronkelijke exemplaar opgedoken (afb. 1). Vroeger is de compositie hiervan lange tijd alleen bekend geweest door een sterk vergrote en verbarokte copie (doek, 197 bij 307,5 cm), die **PIETER VAN VEEN**, een broer van **OTTO**, er in 1615 naar vervaardigd had (afb. 2) en die, als een geschenk van de schilder, in het stadhuis en naderhand in het museum De Lakenhal,

de algemene bewondering der Leidenaren trok en nog geregeld trekt ¹⁹⁾.

De lotgevallen van het oorspronkelijke paneel zijn slechts gedeeltelijk bekend. **PIETER VAN VEEN** moet het, toen hij het in 1615 naschilderde, bij de hand gehad hebben en wellicht in zijn bezit. Met zekerheid weten wij alleen, dat het in de 18de eeuw deel uitmaakte van de collectie **SEGER FIERENS**. Deze werd op 27 juli 1743 te 's-Gravenhage geveild. Het stuk in kwestie komt als nummer 292 voor in de desbetreffende catalogus ²⁰⁾. De maten die daarbij genoemd worden, 1 voet $3\frac{1}{2}$ duim bij 1 voet 11 duim, stemmen overeen met de hoogte en breedte, die het inderdaad heeft, te weten 40 bij 59,5 centimeter. Vervolgens was het schilderij in de verzameling van **JACOB VAN LOCHORST** te Rotterdam; na diens overlijden maakte **GERARD VAN NIJMEGEN** er in 1778 een tekening naar ²¹⁾. Hij vermeldde dat het „O VV” gesigneerd was. Daarna verdween het paneel uit onze gezichtskring. Uit een gedrukt opschrift, dat tegen de achterzijde zit geplakt, blijkt, dat het o.a. toebehoord heeft aan „JAMES A. RUTTI. Fine Art Collector and Dealer in Articles of Virtu, 7 **QUEEN STREET, EDINBURG**”. Pas in 1956 kwam het weer tevoorschijn op de veiling by **SOTHEY & Co** te Londen, de 28ste november van dat jaar ²²⁾. Daar werd het verworven voor het Rijksmuseum te Amsterdam.

De voorstelling van **VAENIUS'** tafereel stemt tot in alle details nauwkeurig overeen met de hierboven aangehaalde beschrijvingen der tijdgenoten. Door de Vliet komen de Geuzen op kleine platboomschuiten — de „galeyen” van Van Meteren ²³⁾ — binnenroeien. Op de voorste boot steekt een man een bevaande trompet, hetgeen er wel op zal duiden, dat zich bij hem een hooggeplaatst officier aan boord bevindt. Daarom mag men in de nogal modieus geklede figuur, die iets verder links staat, beide armen naar de Leidse bevolking uitstrekkend, luitenant-admiraal **LOUIS DE BOISOT** herkennen. De verschillende verslagen van Leiden's verlossing zeggen nadrukkelijk, dat hij er persoonlijk bij aanwezig was. De penning welke hij op de borst draagt kenmerkt hem verder nog als een belangrijk personage. Het feit dat dit onderscheidingsteken aan een blauw lint hangt, klopt met de werkelijkheid, want eerst na het ontzet van Leiden ontving Boisot van de te Delft vergaderde Staten van Holland de gouden ereketen, die hij op sommige portretten om de hals draagt (afb. 3) ²⁴⁾. Zijn hoofd is op het schilderij te klein uitgevallen om een goede gelijkenis van het gelaat mogelijk te maken. In het algemeen stemt dit echter, evenals de knevel en

de baard, wel overeen met de beeltenissen, die wij van de admiraal bezitten.

De uitgehongerde bevolking der stad stroomt aan weerskanten van het water bijeen. Hoogst illustratief is afgebeeld hoe mannen, vrouwen en kinderen aanvallen op het brood, dat de Geuzen hen toewerpen, hoe zij de rauwe haring verslinden, om het voedsel vechten. Walgelijke resten van wat de laatste dagen als eten had moeten dienen liggen op de voorgrond. Daarbij een dood kind.

In de verte, onder de hoge boog van de Vlietbrug door, ziet men dat de Lammenschans in lichte laaie staat. De hemel is bewolkt (het was een ochtend vol herfstmist geweest, vertellen ons de oude verhalen) ; een boom, links op de kade, staat nog volop in blad.

Achterop het paneel is in witte letters een vers aangebracht, dat echter nog slechts gedeeltelijk leesbaar is. Hier komt ons **JAN ORLERS** te hulp, die een gedichtje mededeelt, dat „die vanden Gerechte” in hetjaar 1577 op de Sint-Jeroensbrug hebben laten aanbrengen²⁵). Dit nu is ongeveer gelijk aan de tekst achterop ons schilderij, die luidt :

Men was in groot verdriet
Want eten was er niet
En't volck van honger schreijden
Ten laest God nedersiet
En sond door dese VLIET
Spijs, Brood en Dranck in LEIJDEN

De vraag is, wanneer het versje ontstaan kan zijn. Heeft **VAENIUS** de primeur ervan gehad of copieerde hij, met een enkele variant, de regels die de overheid op de brug had laten aanbrengen? Of, derde mogelijkheid, liet een van de eigenaren van het paneel de tekst naderhand op de keerzijde aanbrengen? De inhoud ervan past welbeschouwd beter bij de brug dan bij Vaenius' tafereel. Doch met zekerheid weten wij niets. Zodoende valt niet uit te maken, of het opschrift van de schilder zelf afkomstig is, dan wel van iets later dateert.

Onder de dichtregels prijkt, fors en duidelijk, het signatuur „O v V”, waarvan de drie initialen dooreen geplaatst zijn. Tenslotte, daar weer beneden, de datum van Leiden's ontzet:

1574

3

10

Opmerkelijk is dat wij hier de beginletters vinden van des schilders naam, zoals deze in het Nederlands luidde. Later zou hij, als deftig humanist, aan de verlatiniseerde vorm **OCTAVIUS VAENIUS** de voorkeur geven. Het duidt erop dat het paneel tot het vroege werk van de meester gerekend zal moeten worden, dit wil zeggen, dat hij het zeer kort na de derde oktober 1574 maakte. De kleding welke de afgebeelde figuren dragen, in het bijzonder die van de nogal chic uitgedoste officieren op de schepen, wijst in dezelfde richting. Deze kan bezwaarlijk enige tijd na 1574 gedateerd worden. Het schilderij is hiermee het oudste werk, dat wij thans van de kunstenaar kennen.

Doch met het accepteren van deze datering rijst een eigenaardige moeilijkheid. Want hoe hij gekomen kan zijn aan de gegevens, welke hij nodig had voor het schilderen van zijn voorstelling is een kwestie, die ons voor problemen stelt. Weliswaar was **OTTO VAN VEEN** in Leiden geboren, in 1556, en had hij er, na een opleiding op de Latijnse school, lessen in het schilderen gehad bij **ISAAC CLAESZ**, maar hij was, als rooms-katholiek, in 1572 uitgeweken, tezamen met zijn vader, de gewezen pensionaris en burgemeester **CORNELIS JANSZON VAN VEEN**. Sedert 1573 woonde hij te Luik, waar hij in de leer kwam bij de befaamde humanist **DOMINIQUE LAMPSONIUS** (1532-1599) en de historie-, decoratie en glasschilder **JEAN RAMEY** (circa 1530-tussen 1602 en 1619). Hij maakte het Spaanse beleg van zijn geboortestad dus niet mee en wij vernemen ook niet van een terugkeer kort daarna. De nu definitief protestantse stad had voor hem, de katholiek, niets aantrekkelijks meer. Nog in 1575 ²⁶⁾ reisde **VAENIUS** naar Italië, waar hij tot 1580 bleef. Sterk veritalianiseerd keerde hij terug en hij vestigde zich toen in de Zuidelijke Nederlanden. Uit eigen aanschouwing kan de kunstenaar in ons geval dus niet gewerkt hebben; evenmin schijnt hij naar zelf ter plaatse, kort na de opheffing van het beleg, gemaakte studies te hebben geschilderd. Toch is zijn tafereel in menig opzicht waarheidsgetrouw geworden, zowel in de figuren als in de wijze, waarop het topografische gedeelte behandeld werd. De schilder koos zijn standpunt aan het Rapenburg, op de westelijke, hoge oprit van de Sint Jeroensbrug. Van dat punt af zag hij de huizen aan weerskanten van het water sterk perspectivisch verkort, hetgeen de hoogte ervan groter deed schijnen, dan deze in werkelijkheid was. De Vliet lijkt, ten gevolge van de lichte bocht die zij maakt, nogal breed. Boven de verste gevel van de huizenwand links steekt de molen uit, die op de stadswal stond.

Foto Rijksmuseum

Afb. 1. LEIDENS ONTZET

Schilderij door Otto van Veen, omstreeks 1575. Rijksmuseum, Amsterdam

Foto Sted. Museum „De Lakenhal”

Afb. 2. LEIDENS ONTZET

Schilderij door Pieter van Veen, 1615. Sted. Museum „De Lakenhal”, Leiden

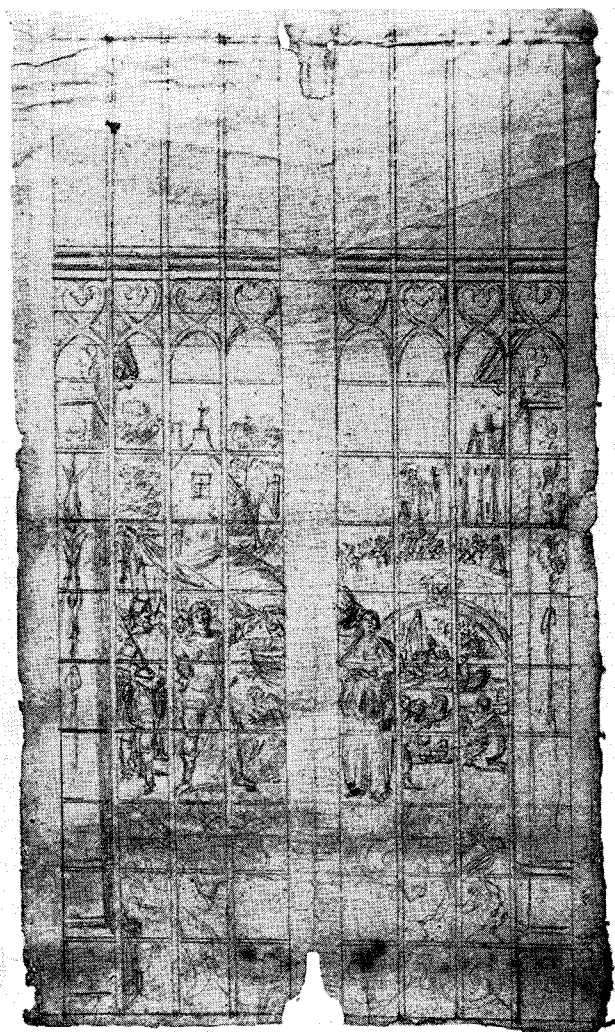

Foto Prentenkabinet R. U. Leiden

Afb. 5. LEIDENS ONTZET

Tekening, ontwerp voor een glasraam, wellicht door Abraham
Toorenvliet

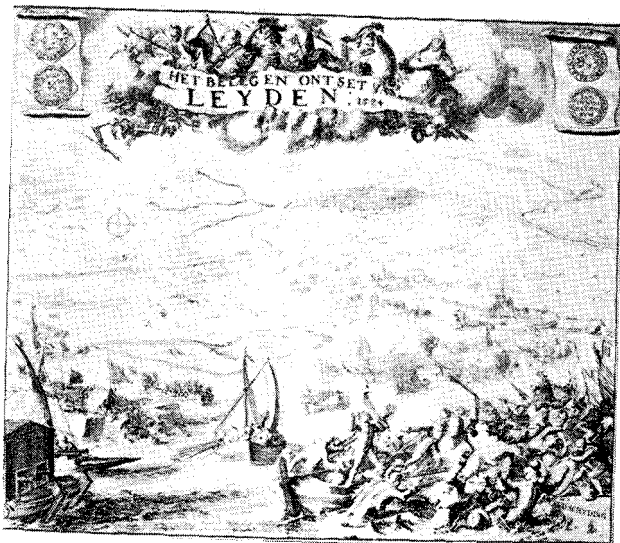

Foto Prentenkabinet R. U. Leiden

Afb. 6. HET GEVECHT BIJ DE LANDSCHEIDING

Ets door Romeyn de Hooghe

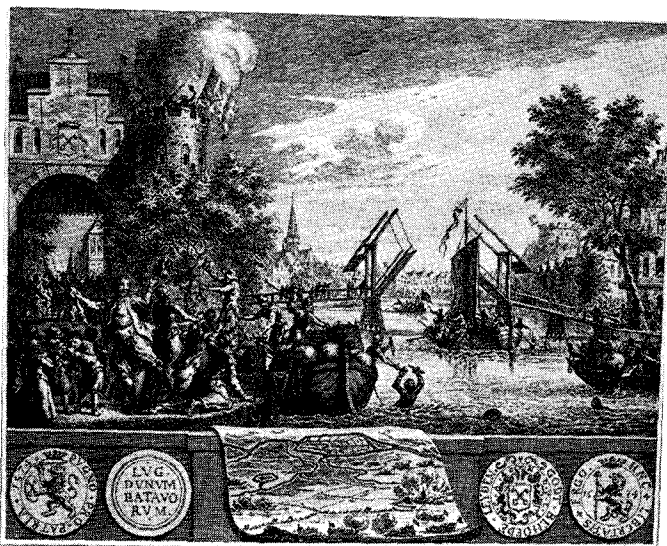

Foto Gem. archief Leiden

Afb. 7. LEIDENS ONTSET

Gravure door S. Fokke, 1776

Aquatint van W. H. Hoogkamer naar H.P. Oosterhuis, 1823

Foto's Prentenkabinet R. U. Leiden

Prent van D. Sluyter naar H. P. Oosterhuis

Afb. 8-9.

BURGEMEESTER PIETER ADRIAENSZ. VAN DER
WERFF BEGROET ADMIRAAL LOUIS BOISOT

Foto Prentenkabinet R. U. Leiden
 Afb. 10. LEIDENS ONTZET
 Prent door K. F. Bomble

Clichè Ed. IJdo
 Afb. 11. DE STANDVASTIGHEID VAN BURGEMEESTER
 VAN DER WERFF
 Schilderij door M. I. van Bree. 1817
 Sted. Museum „De Lakenhal”, Leiden

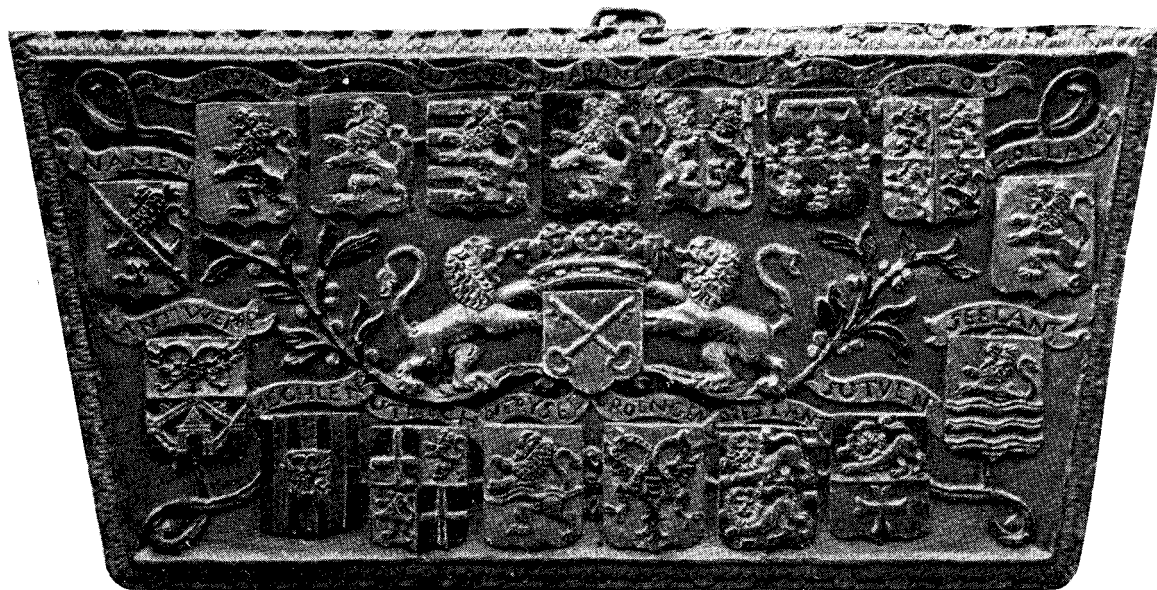

Foto G. van der Mark

PANEEL MET DE WAPENS VAN LEIDEN EN DE ZEVENTIEN PROVINCIEËN

Kasteel Duivenvoorde, Voorschoten

De zandige opgang van de wal, rechts van het water, moet volgens de realiteit zijn weergegeven ²⁷⁾. De rij gevels aan de linkerzijde wordt doorbroken door de uitmonding van de Molensteeg. De Molenbrug, die tegenwoordig daartegenover ligt, ontbreekt op het paneel. Tevens mist men in de huizenwand rechts het begin van de Bakkersteeg, die het verlengde van de Molensteeg vormt. Deze was er echter in 1574 al wel. De schilder beging hier dus een vergissing, die onze argwaan wekt. Hetgeen verder opvalt is de vage manier, waarop de gevels van de huizen zijn uitgebeeld. Veel details zijn hier verdoezeld, het aantal verdiepingen is dikwijls moeilijk te bepalen, de toppen lijken af en toe gefantaseerd.

Na hetgeen **wij** over **OTTO VAN VEEN's** levensloop zeiden valt dit alles niet moeilijk te verklaren. De uitgeweken kunstenaar zal in Luik berichten hebben gekregen over het ontzet van Leiden en de haring- en brood-uitdeling, vermoedelijk wel van de protestante leden van zijn familie, die in hun vaderstad waren blijven wonen, maar met wie Otto het contact niet verloor (getuige b.v. de copie, die Pieter naderhand naar zijn schilderij zou maken). Deze jongere broer Pieter, de later bekende advocaat en schilder, kan echter bezwaarlijk in aanmerking komen als **verschaffer** van de gegevens, die **VAENIUS** nodig had, aangezien hij in 1574 eerst elf jaar was. Doch men zou kunnen denken aan de oudste broer uit het grote gezin, de waarschijnlijk in 1555 geboren **SIMON VAN VEEN** ²⁸⁾. Hij maakte, protestant als hij was, het beleg van Leiden mee en had, ondanks zijn nog jeugdige leeftijd, toen kennelijk al enige naam in de stad. Bij de plechtige optocht ter inwijding van de Leidse academie op 8 februari 1575 viel hem althans de eer te beurt om, tezamen met jonkheer **AELBRECHT VAN RAEPHORST**, het vendel te commanderen, dat de stoet sloot ²⁹⁾.

Indien onze schilder de oudste gedrukte verhalen van de haring- en brood-uitdeling gekend heeft — hetgeen wegens de vroege datum, waarop het paneel ontstaan moet zijn, hoogst twijfelachtig lijkt — dan zijn deze toch voor zijn uitbeelding van generlei waarde geweest. Want een beeld, zó duidelijk dat een schilder in den vreemde het zou kunnen gebruiken, geven deze niet.

De enige mogelijkheid lijkt dat **OTTO VAENIUS**, diep getroffen door alle ellende, die zijn verwanten hadden doorgemaakt, ver van huis in het weelderige Luik in een opwelling van gepaste trots op zijn stadgenoten, zijn paneel geschilderd heeft aan de hand van een ter plaatse gemaakte schets, die hem — misschien op zijn verzoek? — werd toegezonden. De figuren waren op deze schets on-

getwijfeld voldoende duidelijk aangegeven om een min of meer geroutineerd kunstenaar de gelegenheid te bieden, zijn uitbeelding realistisch te maken. Trouwens, wat deed een klein beetje fantasie in de houdingen ertoe? Want wie kon dat controleren? Voorts zal het verschiet van de Vliet zorgvuldig genoeg getekend zijn geweest om er een preciese weergave van de ruimte uit te distilleren. Maar details als de geveltoppen op de achtergrond heeft de schets blijkbaar niet dermate nauwkeurig aangegeven, dat Otto daarop met volkomen vertrouwen kon teruggaan. In deze onderdelen voelde hij zich kennelijk wat onzeker en dit moet de verklaring zijn waarom zijn gevelwanden links en rechts ons, die de situatie ter plaatse kunnen controleren, wat schimmig aandoen, als net iets te mooi gemaakte decors. Tevens moet hier de reden gezocht worden hoe het kwam dat de smalle ingang van de Bakkersteeg wegviel. Zo blijkt dus bij nauwkeurige beschouwing dat **VAENIUS'** schilderij over het algemeen wel een realistische weergave van de haring- en brood-uitdeling is, maar dat deze niet op eigen observatie berust, doch kennelijk met behulp van een schets van een derde vervaardigd werd. Wie nu deze — veronderstelde — schets gemaakt kan hebben valt niet te zeggen, aangezien zij, zover wij weten, niet meer bestaat. Heeft misschien broer Simon kunnen tekenen, zoals later uit **PIETER VAN VEEN** een niet onverdienstelijk dilettant-schilder zou groeien? Of bewees de voormalige leermeester **ISAAC CLAESZ** aan Otto deze dienst? De laatste veronderstelling lijkt niet bij voorbaat onmogelijk. Er bestaan bepaalde punten van overeenkomst tussen het werk van de leermeester en dat van de leerling. Men vergelijkte bijvoorbeeld de houding en het gebaar van de uitgestrekte arm van de prins van Oranje op het door **ISAAC CLAESZ** ontworpen glas met het ontzet van Leiden in de Grote Kerk te Gouda (het plan hiervoor dateerde vermoedelijk uit de allerlaatste jaren van de 16de eeuw; in 1604 werd het werk voltooid ³⁰) met de figuur van **LOUIS DE BOISOT** op ons paneel; men vergelijkte ook de groepering en de bewegingen van de andere figuren op raam en schilderij, en de wijze waarop de schuiten schuin in het vlak zijn gelegd.

Het paneel moet geschilderd zijn vóór Otto's grote reis naar het Zuiden, want nergens verraadt de voorstelling of de uitwerking ook maar een zweem van Italiaanse invloed. Het is allemaal door en door goed Nederlands wat wij hier zien. Ook de stijl leidt dus tot de conclusie, dat het vlak na de opheffing van het beleg vervaardigd werd, op het eind van 1574 of in het begin van 1575. De grijze toon,

die in het coloriet opvalt, past wel bij de Luikse periode van **VAENIUS**, want het was toen een geliefde kleur in de schildersschool van die stad en vooral in de kunst van het glas in lood, welke daar in deze tijd een periode van bloei doormaakte.

Naderhand, nadat **VAN VEEN** in het atelier van de toen veelbewonderde **FEDERIGO ZUCCARO** geleerd had wat te Rome als schoon en stijlvol gold, zou hij de oudere vaderlandse trant vervangen door die van het internationale Maniërisme en het alledaagse onderwerp door het „verheven” religieuze en mythologische. Het was met deze opvattingen dat hij, naar het Noorden teruggekeerd, aan het hof van de aartshertogen een grote kunstenaarsloopbaan kon volgen; het waren dergelijke onderwerpen, die hem in de ogen van de tijdgenoten waardig deden zijn, de leermeester van **RUBENS** te worden. Doch deze latere ontwikkeling van de kunstenaar is aan zijn geboortestad voorbij gegaan.

Desondanks schijnt Otto het contact met Leiden niet geheel verloren te hebben. Want wanneer in 1614 de bekende „Beschrijvinge der stad Leyden” van **JAN JANSZON ORLERS** uitkomt, dan wordt dit boek geïllustreerd met een aantal kaarten, een paar portretten, enige topografische prentjes en een zestal gravures, die scènes uit de tijd van het beleg voorstellen ³¹⁾. Sommige hiervan zijn allegorisch-symbolisch, doch het binnenvaren van de **Geuzenvloot** op de **Vliet** is op realistische wijze weergegeven (afb. 4). De voorstelling van deze afbeelding die, gezien het jaar van uitgave van het boek waarin zij verscheen, in 1614 of korte tijd eerder zal zijn ontstaan, is dezelfde als die op **VAENIUS'** oudere schilderij. Om onbekende redenen verplaatste de graveur zijn gezichtspunt een beetje in oostelijke richting, zodat de **Vliet** in plaats van schuin naar links nu even schuin naar rechts kwam te lopen, hij schematiseerde de huizenrijen aan weerskanten van het water, verkleinde het aantal figuren en gaf deze met veel minder details en nuances weer. Zijn werk miste de zekere mate van raffinement en het evenwicht, waarmee **VAN VEEN'S** tafereel was samengesteld. Doch onveranderd bracht ook hij de horizon heel hoog aan, zodat er slechts een smalle strook van de bewolkte hemel overschoot, terwijl hij het water en de straten schuin van boven af bekeek. De vlaggen met vele rode, witte en blauwe banen verving hij door de nationale driekleur. Links vooraan werden twee grote personages toegevoegd. Maar de man, die een scheefstaande baret op het sluike, half-lange haar draagt en die een haring en een stuk brood omhoog houdt, is niet anders dan een variant op de schooier

in bruine lommen, die op de voorgrond van het schilderij, even links van het midden, gulzig een haring staat te verorberen.

De graveur moet dus het paneel van **VAENIUS** gekend hebben, of althans een schets, die eraan vooraf is gegaan, dan wel een tekening ernaar. Op **PIETER VAN VEEN'S** grote copie kan hij niet hebben teruggegrepen, aangezien deze pas 1615 is gedateerd.

De prent van de haring- en brood-uitdeling in **ORLERS'** boek werd gegraveerd door **WILLEM DE HAEN (GUILLIELMUS HAENIUS)** ³²). Over zijn leven is niet veel bekend. Tussen 1609 en 1625 kwamen zijn bladen uit. In laatstgenoemd jaar was hij te Rome. Van wege zijn medewerking aan **ORLERS** heeft men wel verondersteld, dat hij te Leiden gewerkt zou hebben, zonder dat hiervoor verder enig bewijs voorhanden is. Prenten die hij naar schilderingen van **RUBENS** en naar **P. DE JODE** vervaardigde, alsmede illustraties voor de „*Preces et meditationes*” van **G. SCHERER**, die in 1612 te Brussel het licht zagen — het waren copieën naar prenten van **DÜRER** ³³) — wijzen er veeleer op, dat **HAENIUS** in de Zuidelijke Nederlanden, vermoedelijk wel te Brussel of Antwerpen, gezocht moet worden. **VAN VEEN** woonde in die jaren in de eerstgenoemde stad, en het kan derhalve zeer wel dáár geweest zijn, dat de graveur, „clichémaker” van zwakke capaciteiten en een weinig inventieve geest als hij was, Otto's werk gezien heeft. Rest de vraag, hoe **ORLERS** of zijn mede-uitgevers **HENDRICK HACSTENS** en **JAN MAIRE** (de schrijver was zelf de derde uitgever) met **DE HAEN** in contact zijn gekomen. Kan **VAENIUS'** broer, de Leidse pensionaris Pieter, hier misschien een rol als tussenpersoon gespeeld hebben? Deze suggestie ligt te meer voor de hand omdat juist dezelfde Pieter in dezelfde tijd blijk gaf bijzonder in de afbeelding van de haring- en brood-uitdeling geïnteresseerd te zijn: in 1615 voltooide hij zijn grote replek van Otto's paneel.

Hoe dit ook zij, duidelijk is dat **HAENIUS** in wezen dezelfde compositie als **VAENIUS** gaf. Diens visie van de haring- en brood-uitdeling in het uitgehongerde Leiden was bepalend voor de later werkende graveur. En niet alléén voor **DE HAEN**. Bijna allen die naderhand deze gebeurtenis wilden afbeelden hebben de eerste voorstelling daarvan als uitgangspunt genomen, haar met meer of minder varianten, met grotere of geringere vrijheid interpreterend gelijk het ontwerp voor een transeptraam, waarschijnlijk van de Pieterskerk en wellicht door **ABRAHAM TOORENVLIT (afb. 5)**, welke knnnstenaar door het stadsbestuur betaald werd voor een glas in de kerk te Zoeterwoude, waarop andermaal de voorstelling van de

roemruchte bevrijding door de Geuzenvloot voorkwam ^{33a}). Er werkt ook iets van **VAENIUS'** of **HAENIUS'** compositie door in de grote ets, die **ROMEYN DE HOOGHE** maakte van het gevecht bij de Landscheiding, dat aan het ontzet van Leiden voorafging (afb. 6) ³⁴). De kleine, onder een schuine hoek geziene boten, die op de voorgrond komen aanroeien en waaruit Geuzen debarqueren, zijn niet goed denkbaar zonder het voorbeeld van de schilder **VAN VEEN**, casu quo de graveur **DE HAEN**. De typen der figuren, hoezeer **zij** ook bij **DE HOOGHE** verbarokt werden en hoeveel woester en feller hun gebaren ook zijn, laten zich evenmin zonder het voorbeeld denken.

Wanneer in de 18de eeuw de Amsterdamse graveur van vaderlandse „historieprenten” **SIMON FOKKE** (1712-1784) de haring- en brood-uitdeling te Leiden uitbeeldt (afb. 7) ³⁵), zijn de resultaten volkomen gefantaseerd — vermoedelijk wel aan de hand van beschrijvingen van het beleg — maar toch menen wij, zij het zeer in de verte, hier andermaal invloed van **VAENIUS** en/of **HAENIUS** te bespeuren, want het kan nauwelijks toeval zijn, dat ook ditmaal de Vliet schuin van de achtergrond naar voren loopt. De afstand tot de huizen aan weerskanten en de verhoudingen van de kaden zijn soortgelijk. Maar dat op het voorbeeld een waterpoort het verschiet afsloot had **FOKKE** kennelijk niet begrepen. Hij veranderde die in een ophaalbrug, welke hier geen enkele functie vervult.

De compositie van **OTTO VAN VEEN** werd nog eens verwerkt, met naar de behoeften van het onderwerp veranderde figuren, in de aquatint die **WILLEM HENDRIK HOOGKAMER** (1790-1864) vervaardigde naar een tekening van **HENDRIK PIETER OOSTERHUIS** (geboren 1795?); deze stelt op de pathetisch-romantische wijze, zoals de eerste helft der 19de eeuw het zo graag zag, het moment voor waarop de zojuist uit zijn schuit gestapte „Adm. **BOISOT** zich in de armen werpt van Burgemeester **v. d. WERFF**” (afb. 8). Het is een prent die de kunsthandelaar **D. SLUYTER** te 's-Gravenhage in circulatie bracht in 1825, het jaar waarin het 250-jarig bestaan van 's lands eerste universiteit gevierd werd.

DIRK SLWTER (1790-1852) maakte een prent van dezelfde gebeurtenis, naar een tekening van **H. P. OOSTERHUIS**. Ditmaal een andere compositie, maar weer dezelfde geest (afb. 9) ³⁷).

Wat later greep **KAREL FREDERIK BOMBLED** (1822-1902) op zijn beurt op het voorbeeld van **VAENIUS-HAENIUS** terug (afb. 10) ³⁸), getuige details als de loop van de Vliet, het in schuin perspectief geziene bootje in het midden, de boogbrug op de achter-

grond, de ronde broden, enz. De prent die de te Leiden in zijn tijd bekende lithograaf **CHRISTIAAN** Bos (1835-1918) naar **BOMBLED'S** ontwerp maakte, vertoont compositorisch het spiegelbeeld van **VAENIUS'** tafereel, vermoedelijk ten gevolge van de druk-techniek.

En wanneer **MATTHEUS IGNATIUS VAN BREE** (1773-1839) in 1817 zijn even kolossale als theatrale doek met burgemeester **VAN DER WERFF** en Leidens morrende bevolking, dat de ware Leidenaar op 3 oktober in De Lakenhal pleegt te gaan bezichtigen, schildert, is ook hij niet vrij van **VAENIUS'** invloed (afb. 11)³⁹). Het onderwerp mag strikt genomen een ander zijn dan de heuglijke verlossing, een vroegere, droeve episode, doch vermagerde en bleke mannen, vrouwen en kinderen behoorden ook op dit tafereel thuis en waar kon de schilder, met zijn sterk ontwikkeld historisch geweten der 19de-eeuwse romantici, accurater inlichtingen vinden dan bij de tijdgenoot van het gebeuren **OTTO VAN VEEN** of, waarschijnlijker, bij diens copiïst en broer Pieter? Op dezelfde wijze heeft **VAN BREE's** leerling **GUSTAAF WAPPERS** (1803-1874) in 1829 figuren uit **VAENIUS'** voorstelling tot voorbeeld genomen, toen hij de standvastigheid van **PIETER VAN DER WERFF** nog eens in beeld bracht⁴⁰). Aan de verschillende boekillustraties van de intocht der Geuzen binnen Leiden, die in meer recente tijd ontstonden, ga ik stilzwijgend voorbij. Voor de meeste geldt hetzelfde als voor de hierboven besproken afbeeldingen van na dato.

Het is niet om een eentonig lied te zingen, dat wij hier deze keten van herhalingen met variaties op een oorspronkelijk thema beschreven hebben. Onze bedoeling was om aan te tonen, hoe betrouwbaar **OTTO VAN VEEN's** tafereel van de derde oktober 1574 geweest is en hoe belangrijk dit stuk voor de iconografie van een terecht populaire gebeurtenis uit onze vaderlandse geschiedenis is geworden. Hier vindt men het prototype van het historie-beeld van de haring- en brood-uitdeling, zoals dat de Nederlander voor de geest staat. Niemand van hen die deze episode afbeeldden heeft zich, bewust of niet, aan het eerste (en juiste) beeld van deze gebeurtenis kunnen, noch willen onttrekken, zo min als de beschrijvers ervan de teksten van de „Discours”, het „Dag-Verhael” en **LE PETIT's** relaas of de herhalingen daarvan uit later tijd hebben kunnen of willen negeren.

¹) De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden, bij gelegenheid van het derde eeuwgetijde in hun oorspronkelijken vorm herdrukt.

Uitgegeven door R. **FRUIN**, J. E. H. **HOOF**T van **IDDEKINGE** en W. J. C. **RAMMELMAN ELSEVIER**, 's-Gravenhage 1874, 33.

- ²⁾ **R. FRUIN**, *Verspreide geschriften*, VII, 's-Gravenhage 1903, 17 1.
 - ³⁾ De oude verhalen, a. w., 33.
 - ⁴⁾ **R. FRUIN**, a. w., 153.
 - ⁵⁾ De oude verhalen, a. w., 45.
 - ⁶⁾ **R. FRUIN**, a. w., 162.
 - ⁷⁾ *Ibidem*.
 - ⁸⁾ De oude verhalen, a. w., 19.
 - ⁹⁾ Deel 11, 295.
 - ¹⁰⁾ *Ibidem*, 297.
 - ¹¹⁾ De oude verhalen, a. w., 4.
 - ¹²⁾ Fol. 94 en 94 verso.
 - ¹³⁾ I. I. **ORLERS**, *Beschrijvinge der Stad Leyden*, Leyden 1614, 401.
 - ¹⁴⁾ *Ibidem*, 411.
 - ¹⁵⁾ **R. FRUIN**, a. w., 162.
 - ¹⁶⁾ P. C. **HOOF**T, *Nederlandsche Histoorien*, Amsterdam 1642, 386.
 - ¹⁷⁾ **R. FRUIN**, *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574*, in: *Verspreide geschriften*, 11, 's-Gravenhage 1900, 471.
 - ¹⁸⁾ *Ibidem*, 483.
 - ¹⁹⁾ Stedelijk Museum De Lakenhal te Leiden. Catalogus van de schilderijen en tekeningen, 1949, nr. 443, met literatuur-opgave.
 - ²⁰⁾ **G. HOET**, *Catalogus of naamlyst van schilderyen met derzelver pryzen*, 11, 's-Gravenhage 1752, 118.
 - ²¹⁾ Gemeente-archief Leiden, oud nummer 4033, nu nummer 44549.
 - ²²⁾ Catalogus nummer 8. Veiling van de verzameling van The Estate of **JACOB GOLDSCHMIDT**.
 - ²³⁾ **E. VAN METEREN**, a. w., fol.94.
 - ²⁴⁾ *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* V, 's-Gravenhage 192 1, 42.
 - ²⁵⁾ A. w., 412. — Verg. voor deze gedenksteen: L. Jb. 1943, 183.
 - ²⁶⁾ Volgens **THIEME-BECKER**; G.J. **HOOGWERFF**, *Vlaamsche kunst en Italiaansche Renaissance*, Mechelen-Amsterdam, z. j., 250, zegt: 1576.
 - ²⁷⁾ Men *vergelijke* dit onderdeel met het *schilderij* van een beschonken gezdschap op dit *punt*, dat **JAN STEEN** ruim een *halve eeuw* later maakte (Hofstede de Groot nr. 660, vroeger bij Mr. N. Beets, Amsterdam).
 - ²⁸⁾ *Nieuw Nederlandsch biographisch Woordenboek* II, Leiden 1912, 1483.
 - ²⁹⁾ **F. MULLER**, *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, Amsterdam, 1863 c.v., nr. 696-698.
 - ³⁰⁾ *De Goudsche glazen 1555-1603*, 's-Gravenhage 1938, 120.
 - ³¹⁾ **F. MULLER** nr. 675.
 - ³²⁾ **THIEME-BECKER**; F. G. **WALLER** en W. R. **JUYNBOLL**, *Biographisch woordenboek van Noord Nederlandsche graveurs*, 's-Gravenhage 1938, 128.
 - ³³⁾ **M. FUNCK**, *Le livre belge à gravures*, Paris-Bruxelles 1925, blz. 299, nr. 43.
 - ^{33a)} De tekening voor het transeptraaam: Prentverzameling Gem. archief Leiden, nieuwe numm. 44514. Verg. over Toorenvliet Leids Jb. 1951,93.-Her. raam te Zoeterwoude is helaas verloren.
- De heer E. **PELINCK** was zo vriendelijk mij op het een en ander te wijzen.
- ³⁴⁾ **F. MULLER** nr. 672.
 - ³⁵⁾ **F. MULLER** nr. 692 D en 692 a.
 - ³⁶⁾ **F. MULLER** nr. 692 A.

³⁷⁾ F. **MULLER** nr.692 B.

³⁸⁾ F. **MULLER** nr. 692 D 11.

³⁹⁾ In prent gebracht door C. C. A. **LAST** en nog eens in een anonieme litho uitgegeven bij **BLOMMERS** te 's-Gravenhage; F. **MULLER** nr. 677 en 678.

⁴⁰⁾ In prent gebracht door **VAN EMRIK & BINGEN** en, veel beter, door A. C. **MUNNINK**; F. **MULLER** 676D en B.

LEIDEN EN DE ZEVENTIEN PROVINCIEËN OF EEN MERKWAARDIG WAPENPANEEL

door

Mr. ELISABETH C. M. PRINS

Aan een muur in de grote, lichte hal van Kasteel Duivenvoorde hangt het wapenpaneel, dat hiernaast is afgebeeld. Wijlen W. A. A.J. Baron **SCHIMMELPENNINGK VAN DER OYE** heeft het in 1912 tegelijk met het Kasteel geërfd van zijn oud-oom Jonkheer Mr. H. A. **STEENGRACHT**, Heer van Duivenvoorde, Voorschoten en Veur. Hoe deze het had gekregen, is niet bekend.

Het paneel bestaat uit één enkele eikenhouten plank van 41 cm hoogte, boven 83 en beneden 70 cm breed, waarin de wapens zijn gebeeldhouwd. Deze zijn vervolgens in kleuren beschilderd, waarbij moet worden opgemerkt, dat zilver en groen niet voorkomen, ook waar sommige wapens dit wel vroegen, terwijl het bijna onmogelijk is, zwart en blauw te onderscheiden. Wat zilver had moeten zijn, lijkt goudgekleurd, zonder dat men kan volhouden, dat onderhoud met boenwas daarvan de schuld zou zijn; ook werden geen sporen van overschilderen gevonden. De stijl van de wapenschilden wijst op vervaardiging laat in de zeventiende eeuw.

In het midden ziet men het wapenschild der stad Leiden, gedekt met een kroon van vijf bladeren: in goud (recte: zilver) twee schuingekruiste rode sleutels met de baarden naar boven en naar buiten gewend. Schildhouders : twee toegewende gouden leeuwen. Gebladerde takken met, naar het schijnt, oranjeappels flankeren deze voorstelling.

Daaromheen zijn de wapens van de Zeventien Provinciën gegroepeerd, boven elk schild een gedrapeerd lint met de naam van de betrokken provincie.

In het midden van de bovenste rij vindt men de hertogdommen : Limburg, Luxemburg, Brabant en Gelderland. Daarnaast ziet men ter weerszijden de graafschappen: links Vlaenderen en Namen, rechts Aertooys, Henegou, Holland, Seelant en (beneden) Sutven. Links beneden volgt Antwerpen (markiezaat van het Heilige

Roomse Rijk), terwijl de onderste rij wordt ingenomen door de heerlijkheden Mechlen, Utrech (sic !), Overijsel, Groengen en Vrieslant.

De beschrijving van deze wapens moge hier volgen.

1. *Limburg*: in rood een gouden leeuw (recte: in zilver een goudgekroonde en -genagelde, blauwgetongde rode leeuw met dubbele staart).

2. *Luxemburg*: in blauw vier gouden dwarsbalken (recte: gedwarsbalkt van zilver en blauw) en over alles heen een (goud-)gekroonde rode leeuw.

3. *Brabant*: in zwart een gekroonde gouden leeuw (deze leeuw behoorde ongekroond te zijn).

4. *Gelderland*: gedeeld, 1 in blauw een omgewende gekroonde gouden leeuw (*Gelre*), 2 in goud een gekroonde zwarte leeuw (*Gulik*; deze leeuw behoorde ongekroond te zijn).

5. *Vlaanderen*: in goud een zwarte leeuw.

6. *Namen*: in goud een gekroonde zwarte leeuw en over alles heen een rode (recte : gouden) schuinstreep.

7. *Artois*: van blauw, bezaaid met gouden lelies en een rode barensteel van drie hangers.

8. *Henegouwen*: in goud vier leeuwen, 1 en 4 van zwart (*Henegouwen*), 2 en 3 van rood (*Holland*). Reliëf in het houtsnijwerk geeft een streepkruis te zien, waardoor dit wapenschild als het ware is gevierendeeld; daar echter het veld van elk der vier kwartieren en ook het streepkruis van goud zijn, komt deze — overigens onnodige ! — verdeling weinig tot haar recht.

9. *Holland*: in goud een rode leeuw.

10. *Seeland*: golvend doorsneden, 1 een uitkomende rode leeuw, 2 golvend gedwarsbalkt van zes stukken van goud (recte: zilver) en blauw.

11. *Zutphen*: doorsneden, 1 in blauw een gouden gaande leeuw, 2 in goud (recte: zilver) een rood ankerkruis.

12. *Antwerpen* : in zwart (recte: rood) een gouden (recte: zilveren) kasteel, overtopt door twee geopende rode handen, de rechter geplaatst in de richting van een schuinbalk, de linker geplaatst in de richting van een linkerschuinbalk (*Antwerpen*) en in een gouden schildhoofd een zwarte dubbele adelaar (*Heilige Roomse Rijk*).

13. *Mechelen*: in goud drie rode palen (*Berthout*), op de middelste een schildje, waarop in goud een zwarte dubbele adelaar (*Heilige Roomse Rijk*).

14. *Utrecht*: gevierendeeld, 1 en 4 in zwart een gouden kruis (*Sticht Utrecht*; recte: in rood een zilveren kruis), 2 en 3 in goud een rode leeuw (Holland).

15. *Overijsel*: in goud een rode leeuw en over alles heen een golvende gouden (recte: blauwe) dwarsbalk (ten onrechte gaat hier de dwarsbalk „over alles heen”; juist de leeuw moet „over alles heen” gaan).

16. *Groningen*: in goud een zwarte dubbele adelaar, op de borst een schildje, kleuren niet te onderscheiden (moet zijn: in zilver een groene dwarsbalk).

17. *Friesland*: in blauw, bezaaid met liggende gouden blokjes, twee gaande en aanziende gouden leeuwen, de een boven de ander.

Het begrip „De Zeventien Provinciën” heeft al heel wat pennen in beweging gebracht. Prof. Dr. R. **FRUIN** en Prof. Dr. J. **HUIZINGA** hebben hun gedachten erover te boek gesteld, zo ook de Belgische historicus Dr. A. **VAN DER ESSEN**, en tegenwoordig houdt Prof. Jonkheer Dr. P. J. **VAN WINTER** te Groningen zich ermee bezig ¹⁾. Er bestaat namelijk volstrekt geen eenstemmigheid over het antwoord op de vraag, welke gewesten men mag rekenen tot De Zeventien Provinciën, waaruit de Nederlanden onder Keizer **KAREL V** bestonden.

De Nederlandse historicus **FRUIN** zag in de Zeventien Provinciën die gewesten, waaruit een voltallige vergadering der Staten-Generaal was samengesteld, zo de vergadering van 25 oktober 1555, waarin **KAREL** de regering aan zijn zoon **PHILIPS** overdroeg. Hij merkte op, dat het markgraafschap Antwerpen bij Brabant was ingelijfd en dat Zutphen was vertegenwoordigd op de Gelderse Landdag, zodat deze twee niet meetellen.

HUIZINGA meende, dat „zeventien” oudtijds een onoverzichtelijke veelheid voorstelde, geen exact getal, zodat men dus niet moet proberen uit te vinden, welke zeventien zijn bedoeld.

Dr. A. **VAN DER ESSEN** uit Leuven herkent de Zeventien Provinciën in de titels van **KAREL V** en zijn opvolgers tot 1648 en haalt een werk van Lodovico Guiccardini uit 1567 aan, dat te Amsterdam in 1635 door Blaeu in het Latijn is uitgegeven onder de titel „*Belgicae sive Inferioris Germaniae Descriptio*”. Ziehier de Zeventien Provinciën, zoals Guiccardini die opsomt: 1) Brabant, 2) Limburg, 3) Luxemburg, 4) Gelder, 5) Vlaanderen, 6) Artois, 7) Henegouwen, 8) Holland, 9) Zeeland, 10) Namen, 11) Zutphen,

12) Markiezaat van het Heilige Roomse Rijk (Antwerpen), 13) Friesland, 14) Mechelen, 15) Utrecht, 16) Overijsel, 17) Groningen.

Precies dezelfde dus als die, waarvan de wapens op het onderhavige paneel zijn afgebeeld. Dit aardige stuk kan dan ook gelden als een bewijs, hoezeer „men” in de zeventiende eeuw deze zeventien als „de” zeventien Provinciën aanmerkte.

Het hier besproken meesterstukje van houtsnijkunst echter bevat nòg een voorstelling: zoals boven reeds is opgemerkt, ziet men in het midden een gekroond wapenschild, waarop in *goud* twee *schuingekruiste rode* sleutels en gehouden door twee toegewende gouden leeuwen ²⁾).

Dat ook het geslacht **SCHIMMELPENNINCKVAN DER OYE**, aaneen lid waarvan dit fraaie stuk thans toebehoort, twee schuingekruiste sleutels in zijn wapen voert, is een coïncidentie: dit wapenpaneel behoorde reeds tot de inventaris van het kasteel, toen Jonkheer **STEENGRACHT** nog Heer van Duivenvoorde was en bovendien vertoont het familiewapen **SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE** in *zilver* twee schuingekruiste Zwarte sleutels met de baarden naar boven en naar buiten gewend. De *rode* sleutels echter op het *gouden* veld, welke het paneel te zien geeft, wijzen onmiskenbaar naar de stad Leiden.

Nu evenwel rijst de vraag, wat de oorspronkelijke functie van dit belangwekkende stuk kan zijn geweest? Waartoe heeft de stad het laten vervaardigen?

Naar zijn vorm te oordelen lijkt het op het eerste gezicht een wagenschot en inderdaad zijn historische voorstellingen voor dit doel wel in zwang geweest. In musea en quasi-antiek ingerichte koffiehuisen zijn daarvan voorbeelden te zien en evenzo in particulier bezit. Toen voor Mr. M. E. **HAVELAAR**, de latere president van de Arrondissementsrechtbank te Utrecht, in 1922 een huis aan de Vijverlaan te Groenekan werd gebouwd, is boven de voordeur een wagenschot „De Hollandsche Tuin” aangebracht, waarnaar het huis is genoemd.

Doch een deskundige ontkent, dat het onderhavige paneel een wagenschot zou zijn geweest. Het vertoont ook aan de achterzijde geen sporen van bevestiging.

Boven een schoorsteen in het stadhuis te Gouda is een gebeeldhouwd stadswapen aangebracht, dat eenmaal de achtersteven van het stedelijk jacht heeft gesierd. Dit stadswapen is veel groter dan het Leidse paneel, wat niet wegneemt, dat het laatstgenoemde voor

eenzelfde doel kan zijn gebezigd. Doch als dat zo is, waarom werd dan het Leidse wapen met die der zeventien provinciën omgeven?

Zie daar een nog onbeantwoorde vraag. Wellicht kan een der lezers van dit Jaarboekje uitsluitsel geven.

¹⁾ **FRUIN-COLENBRANDER**, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, 1901, 23-25; **ROBERT FRUIN**'s *Verspreide geschriften*, deel IX (1904), 1-28; **J. HUIZINGA**, *Verzamelde werken*, 11 (1948), 140 e.v.; **P. J. VAN WINTER**, *De zeven provinciën* (Haarlemse Voordrachten XIII), 1954; **A. VAN DER ESSEN**, *Quelles étaient les « dix-sept provinces » des Pays-Bas?*, in **L. VAN DER ESSEN**, *Deux mille ans d'histoire*, Bruxelles 1947, 143.

²⁾ Op een Leids stadszegel uit de vijftiende eeuw („*Sigillum cotidianum oppidi Leidencis*”) liggen twee leeuwen achter het wapenschild, een later zegel („*S. civitatis Lugduni Batavorum ad contractus*”) vertoont in een nis één leeuw, die het schild met het stadswapen houdt, **daarná** treden de twee toegewende leeuwen als schildhouders op. Dit feit ondersteunt de datering van het wapenpaneel als laat-zeventiende-eeuws.

DE TININDUSTRIE TE LEIDEN IN 1592

door

MR. ANNIE VERSPRILLE

De 12de augustus 1592 werden door burgemeesters van Leiden twee personen ontvangen, met name **CLAES SYFFAERTS**, geboortig van Den Dam ¹⁾ bij Groningen, wonende op Schotland buiten Dantzig, en **PIETER DRALANDES**, geboren te Pepingen bij Brussel, wonende te Dantzig. Zij vertelden, dat zij op de jaarmarkt van Koningsbergen in Pruisen bij **MEES DIRCXZ. VAN WEESP** en diens zoon **JACOB MEESZ.**, beiden tinnegieters en burgers van Leiden, tinnen gebruiksvoorwerpen hadden gekocht, die gemerkt waren met de roos. Nadat deze leverantie door tinnegieters van de stad Koningsbergen op deugdelijkheid was onderzocht, bleek, dat dit tinwerk niet „louter, mer valsch ende onrechtmatig bevonden” werd en door burgemeesters en raads mannen van Koningsbergen voor een deel in beslag genomen was met verbod de nog in het bezit van de kopers zijnde voorwerpen door te verkopen. **SYFFAERTS** en **DRA LANDES** verzochten nu vergoeding van alle geleden schade en legden een gezegelde verklaring ter zake van burgemeesters en raad van Koningsbergen, gedateerd 13 juni 1592, over.

Onmiddellijk werd de ernst van deze klacht onderkend door het Leidse stadsbestuur. De schadevergoeding werd van geringer gewicht geacht dan de gevolgen van de veronderstelde onbetrouwbare wijze van handelen door **MEES DIRCXZ.** en **JACOB MEESZ.** De eer, de goede naam en faam van de stad waren aangetast. De eerste en presiderende burgemeester **PIETER ADRIAENSZ. VAN DER WERFF** en de stadssecretaris **JAN VAN HOUT** werden aangewezen als gecommiteerden om alle omstandigheden te onderzoeken en informaties in te winnen t.a.v. de tinnegijterij niet alleen te Leiden, maar ook in andere steden. Deze opdracht werd nader omschreven door antwoord te eisen op de volgende vraagpunten:

1. op wiens gezag de roos op tinnen voorwerpen vanouds werd geslagen,
2. van welke samenstelling dit tin diende te zijn,

3. of deze samenstelling onveranderd is toegepast,
4. op welke wijze men een dergelijke samenstelling — „allooi” genoemd — nauwkeurig kan toetsen en een proefstuk — „assay” — ervan vervaardigen,
5. van de resultaten van het onderzoek verbaal op te maken t.b.v. burgemeesters en regeerders van Leiden om een juiste beslissing te kunnen nemen t.o.v. de beide aanklagers, tot behoud van de goede naam van Leiden, ter bescherming van de onschuldigen en bestraffing van degenen, die zich vergrepen zouden hebben.

Aanstands ging de tweehoofdige commissie aan het werk door **DRALANDES** en **SEYFFAERTS** enkele vragen voor te leggen betreffende de landen van herkomst van het tin, de respectieve kwaliteiten, hoe men het tin verwerkte en het eindprodukt keurde. De antwoorden werden gegeven aan de hand van tinnen schotels, geleverd door **MEES DIRCXZ. VAN WEESP** en zijn zoon **JACOB MEESZ.** De schotels waren resp. gemerkt met de roos en de letters M.D., en I.D. Bovendien hebben zij drie stukken Koningsberger tin getoond, gemerkt met het teken $\frac{C}{V} \frac{H}{V}$, het tweede met een gekroond kruis en het derde met een adelaar. Tin, gemerkt met de adelaar, zou gelijk te stellen zijn met het Leidse tin, dat met de roos gemerkt is. Tenslotte werd nog een tinnen voorwerp getoond, waarop het wapen van de eigenaar was geslagen, benevens een roos en de letters L.S.

Op de eerste vraag werd geantwoord, dat het tin in blokken uit Engeland en in rollen uit Zwitserland, „Zweets tin” genaamd, uit Oostenrijk, uit de bergsteden van Duitsland boven Leipzig, Altenberg ²⁾, Schlaggenwald ³⁾ en Hänichen ⁴⁾ werd ingevoerd. Een andere soort, „kort zweets tin” genaamd, kwam in „kus-sentgens” van een half el of driekwart el lang.

Betreffende de verwerking van het tin werd gezegd, dat de verschillende soorten in dit opzicht betrekkelijk gelijk waren, behalve dan dat van het engelse tin ook foelie gemaakt kon worden, waarmede men vertinde, wat de andere genoemde soorten niet toelieten, omdat zij daarvoor te hard waren.

De derde vraag leverde het volgende antwoord op: tin in het algemeen is niet te verwerken zonder „gebroken” te zijn, waarmede men bedoelde een vermenging met fijnere stoffen als kanne-tin of koper. Ook lood werd veelvuldig voor dit doel gebruikt vnl. bij de verwerking van engels bloktin, in de verhouding 2 pond

lood op 98 pond tin. Dit tin mocht volgens de beide comparanten niet gemerkt worden met de roos, maar met de hamer. Het kwam wel voor, dat „glats” in plaats van lood werd gebruikt. Het nadeel hiervan bestond daaruit, dat dit het tin „scharper doet lopen off vlieten”. In het oosten van Duitsland gebruikte men drie soorten : zuiver tin, gemerkt met de roos, fijn tin, gemerkt met het stadswapen en het merk van de meester, pottin (= kannetin), gemerkt met het stadswapen en het meesterteken. Van de laatste soort mag alleen maar drinkgerei worden vervaardigd, geen borden, schotels e.d., zg. platwerk.

Fijn tin, dat in aanraking kwam met de hete bout, werd geheel wit van kleur. Tin van minder kwaliteit, dus vermengd met een grotere hoeveelheid lood, vertoonde bij de proef een witte kern of een witte kring in of om de vloeistof.

De volgende stap van de commissie was een tweetal Leidse tin-negieters te ontbieden, met name **FRANCHOIS MARGELLE**, geboren te Yperen, en **ADRIAEN HAME**, geboren te Dixmuiden, beiden te Leiden woonachtig. De drie bovenaangehaalde vragen werden ook hun gesteld. Ook zij vertelden, dat het bloktin uit Engeland werd ingevoerd, met name uit Cornwall, Zwitserland en het „oosten”, waarmede m.i. Oost-Europa bedoeld werd. (In dit verband wil ik opmerken, dat mij niet duidelijk geworden is, op welke wijze de grondstoffen in 1592 in handen van de meestertinnegieters kwamen. Het werk van Prof. Mr. N. W. **POSTHUMUS**, Ned. Prijs-geschiedenis, deel 1, vermeldt op pp. 21, 178, 381 prijsnoteringen van Engels en Oost-Indisch tin ter beurze van Amsterdam, echter pas vanaf 1620. Ook in de tijd, dat de hier besproken geschiedenis speelt, moeten de detaillisten hun grondstoffen van een importeur hebben betrokken.) **MARGELLE** en **HAME** deelden mede, dat van zuiver engels tin foelie gemaakt werd om hiermede ijzerwaren te vertinnen, waartoe de andere importen zich niet leenden. Zij wilden er evenwel niet mee zeggen, dat de kwaliteit van „zweets” en „oosters” tin inferieur was aan de engelse. Zij vertelden verder, dat klaar tin niet verwerkt kon worden, maar vermengd moest worden met stof-, kanne- of keurtin, met lood of koper. Zij gaven de verhoudingen, die in Holland onder het merk-teken de roos en de hamer in de handel mochten worden gebracht en van kannetin. Ook de verhoudingen, die in Vlaanderen golden voor de merken roos, gekroonde hamer en keurtin, dat kannetin is, en gemerkt wordt met een dubbel kruis, gaven zij op. Zij verklaarden zich bereid om de wijze, waarop de afgewerkte produkten

Foto A. Frequin, Den Haag

Afb. 1. TINNEN Z.G. SCHAPENKANNETJE, ca. 1600

Op de binnenzijde van de deksel het wapen van Leiden
Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam

Foto A. Frequin, Den Haag

Afb. 2. TINNEN KAN

2de helft 16de eeuw. Op deksel wapen van Leiden
Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam

in Vlaanderen werden gekeurd, te demonstreren. Te Brugge en Yperen bewaarden hoofdmannen en gouverneurs van het gilde „de essay” in een kist, voorzien van verschillende sloten, slechts op de bekende methode, nl. alle tegelijk te openen. Tevens werd op die plaats een stuk lood bewaard, waarop elke tinnegieter, voordat hij tot het ambacht werd toegelaten, de merktekens roos, hamer en keur plaatste, terwijl hij aan handen van de gouverneur van het gilde de eed aflegde „op den essay” te werken en zo mogelijk produkten van nog betere kwaliteit te vervaardigen.

Toen kwam **MEES JOOSTENSZ.**, waard in de stadsherberg buiten de Wittepoort. Voorheen had hij 5 jaar het beroep van tinnegieter te Leiden uitgeoefend. Van een gildekeur voor de tinnegieters was hem niets bekend. Ook hem werd gevraagd zijn werkwijze mede te delen. Die was nogal primitief. Hij placht een stuk van een bord te nemen, waarop de roos was geslagen, smolt het op en goot het vloeibaar geworden tin in een vormpje, sneed hiervan een „goot” af en woog dit stuk. Hij experimenteerde zolang, totdat hij de juiste verhoudingen getroffen had, die een „goot” opleverde in gewicht gelijk aan zijn voorbeeld. Ook hem was de proef met de hete bout bekend.

Het onderzoek ging verder. De boden met de roede (dienaars van schout en schepenen) werd opgedragen alle meestertinnegieters, die een merk voerden, op het raadhuis te ontbieden. Meerdere waren gekomen, maar velen weer vertrokken, voordat zij hadden „binnengestaan”. De enige die bleef was **CLAES CLAESZ.**, tinnegieter, geboren te Leeuwarden. Uit de beantwoording van de door hem als boven gestelde vragen blijkt, dat hij nog betrekkelijk jong was. Ik zal de lezer niet vervelen met een verslag van zijn antwoorden te geven. Alleen het volgende tekent de onderlinge verhoudingen van de meestertinnegieters. **CLAES CLAESZ.** wordt o.a. gevraagd of hij ooit moeilijkheden met de Leidse tinnegieters heeft gehad. Inderdaad was zulks het geval geweest. Hij had nl. kort nadat hij zich te Leiden had gevestigd tin van minder kwaliteit dan het „essay” voor zijn kleingoed gebruikt. Zijn kollega's hadden hem bedreigd de schout hiervan in kennis te stellen. Door het geven van een maaltijd ten huize van de tinnegieter **JAN MARCUSZ.** van Yperen had hij deze ramp kunnen afkopen. Om de kosten van deze maaltijd, die 8 à 9 gulden bedroegen, te betalen, had hij zijn mantel moeten verkopen.

Intussen was het aan de boden blijkbaar toch nog gelukt enkele tinnegieters naar het stadhuis te krijgen, want het verslag vertelt,

dat na **CLAES CLAESZ.**, **HAVIC JOOSTENSZ.**, **LUCAS JOOSTENSZ.**, **JAN HEY HWBRECHTSZ.**, **TIJS JASPERSZ.**, **WORBOU JANSZ.**, **CLAES OZIERSZ.**, **FRANS PIETERSZ. GOOL**, **JONAS GERYTSZ.**, **TONIS BOUWENSZ.** **STAPAN** en **PIETER JANSZ. IN DE KELDER**, oud-tinnegieter, werden ondervraagd. De woordvoerders van dit gezelschap waren **HAVIC JOOSTENSZ.** en **LUCAS JOOSTENSZ.**, die hun taak met weinig respekt en reverentie vervulden. Zij zeiden de overgeleverde gebruiken van hun voorouders toe te passen, zoals ook in de naburige steden werd gedaan. Er moest wel een ordonnantie zijn, waarnaar de heren zelf maar moesten zoeken; er zou op het raadhuis wel wat te vinden zijn. Ook moest er lang geleden een keurmeester geweest zijn. Op de vraag naar welke „essay” zij zich richtten verklaarden zij, dat zij deze niet eens bezaten, nog minder ervan wisten „ende diergelycke propoosten meer, meestal onbehoorlicke ende zonder yet te willen openen, 't welc tot onsser onderrechtinge zoude mogen dienen”. **LUCAS JOOSTENSZ.** gaf de raad „laet er meesters comen, dier verstant van hebben”. Dit onderhoud eindigde met de conclusie, dat beide tinnegieters op eigen gezag de roos hadden gevoerd, dat van al hun beweringen nauwkeurig rapport aan het gerecht zou worden uitgebracht en dat, wanneer zijzelf, hun nering of anderen moeilijkheden mochten ondervinden, zij dit aan zichzelf en hun onbescheidenheid zouden hebben te wijten. **HAVIC JOOSTENSZ.** antwoordde daarop, dat hij dit allang had zien aankomen en nog had verwacht, dat er eens een ordonnantie op het ambacht zou komen en dat het hem genoegende deed, dat de heren deze zaak ter hand namen. Op de vermaning, dat hij hiervan mededeling aan de heren van het gerecht had dienen te doen, pa-reerde hij: „ick en ben geen crayer”.

De commissie liet nu 100 azen ⁵⁾ van zuiver bloktin en 8 azen lood bij een goudsmid afwegen, dit opsmelten en vermengen. Zij verklaarde, dat dit de samenstelling was, die als merk de roos mocht dragen. Daarna werden enkele proeven van stukken, die door Leidse tinnegieters in de handel waren gebracht, genomen.

Voorlopig werd het onderzoek te Leiden afgesloten. Men reisde naar Haarlem, Amsterdam, Utrecht, Gouda, Rotterdam en Delft. Het verslag van deze reis en zijn resultaten is als tijdsbeeld interessant. Als deskundige namen **VAN DER WERFF** en **VAN HOUT FRANÇOIS MARGELLE**, de ons reeds bekende tinnegieter, mee.

Op 13 aug. 1592, tussen 10 en 11 uur vertrokken zij met de stadswagen en -paarden naar Haarlem. Even na drie uur in de namiddag kwamen zij ter plaatse aan. De presiderende burgemeester

was buiten de stad, te Overveen nl.! De tweede burgemeester, **WILLEM DEYMAN**, beloofde naar 't Zant ⁶⁾ te gaan en tegen 6 uur 's avonds zijn medebroeders in vergadering bijeen te roepen. De Leidse heren zouden de boodschap in de herberg „In den Oijevaer“, bij **REYER SYMONSZ.** afwachten. Inderdaad vond omstreeks de afgesproken tijd de vergadering plaats. Na uitgebreide plichtplegingen over aanbieding van vriendschap, goede nabuurschap vice versa en het overhandigen van geloofsbrieven, waarin de opdracht was uiteengezet, werd het doel van de reis mondeling toegelicht. Ook te Haarlem wist men van geen keur af noch van keurmeesters. Men kwam te weten, dat er weinig tinnegieters in Haarlem waren, die hun zelf vervaardigde produkten verkochten. Men belegde een vergadering voor de andere dag om 8 uur 's morgens, waarin een paar tinnegieters zouden worden ontboden. Onder dankzegging voor de ontvangst in vergadering op een zo ongewone tijd vertrokken de Leidse heren naar hun hotel, waar zij vereerd werden met stadswijn.

Een van de op 14 augustus ontboden tinnegieters was **CORNELIS VECHTERSZ.**, een oud bedaagd man, schepen en tinnegierter van „aver tot aver“. Hij antwoordde op de vier vragen (a. hoeveel soorten tin te Haarlem werden gebruikt; b. in welke samenstelling; c. welke merken zij voerden; d. op welke wijze de keuring plaatsvond). Het antwoord wees uit, dat er maar 2 soorten tin in Haarlem werden gevoerd, nl. fijn- en keurtin. Over het fijne tin, gebruikt voor „platwerk“ kon hij niets zeggen, omdat dit meestal uit Leiden of Amsterdam werd betrokken. Het keurtin zou samengesteld zijn in de verhouding 84 pond fijn tin en 16 pond lood. Het tin, gemerkt met de roos, was volgens **VECHTERSZ.** gelijk aan dat gemerkt met de gekroonde hamer. Hij herinnerde zich niet, dat de roos in zijn omgeving werd geslagen, alleen de gekroonde hamer in de tijden, dat de schotels nog met brede randen werden gemaakt en in stenen vormen gegoten. Toen de smalle randen in de mode kwamen, werd de roos als merkteken gebruikt. Hij achtte het bijzonder nuttig, dat een algemene ordonnantie op het tinnegieten zou worden gemaakt en dat keurmeesters zouden worden aangesteld, die na keuring het stadswapen in het voorwerp zouden slaan naast het merkteken van de tinnegierter.

Men reisde verder, naar Amsterdam. Op 16 aug. des morgens om half acht werd het gezelschap ontvangen. Verzocht werd inzage te mogen nemen van de keur op het tinnegietersambacht, voordat eventueel tinnegieters ontboden zouden worden. Omdat

het zondag was, zou men een vergadering beleggen na de kerkdienst. Na onderzoek bleek echter, dat een keur op het ambacht ontbrak; wel kwam een ambachtsbrief te voorschijn, gedateerd 13 jan. 1533. In de namiddag vond de bijeenkomst plaats, waarin enige tinnegieters werden ontboden. Eén van hen beloofde een oude en nieuwe Leidse keur ter inzage te geven, maar dit is niet gebeurd, hetgeen ons niet verwondert. Ook te Amsterdam werden twee soorten tin gebruikt, fijn tin, gemerkt met de roos, en keurtin, gemerkt met het stadswapen.

De volgende ochtend vertrok de commissie naar Utrecht en kwam daar om 5 uur aan. De andere dag werd zij door burgemeesters van Utrecht ontvangen met uitwisseling van de gebruikelijke hoofse betuigingen. Een paar medebroeders in rade werden aangewezen om de zaak te behandelen.

Eén van hen was **BAERNT ANSEMSZ.**, die tinnegieter van beroep was. Men ontbood ook nog de traditionele oude en bedagde tinnegieter. Utrecht had een ordonnantie, waarin was vastgelegd, dat fijn- en keurtin mochten worden gebruikt, resp. gemerkt met de roos en de gekroonde hamer, benevens het meesterteken. Een derde soort, samengesteld uit 84 pond tin en 16 pond lood, droeg het stadswapen. Ook de kwestie van de proefnemingen kwam ter sprake. Een kopie van de ordonnantie werd de heren overhandigd. Deze ordonnantie behandelt het onderwerp uitputtend. Mogelijkheid om moeilijkheden te krijgen als te Leiden het geval was, waren, zo te zien, niet aanwezig. Na een maaltijd, besproeid met de stedelijke erewijn, met de Utrechtse gecommiteerden genoten te hebben, vertrokken de Leidenaars naar Gouda, waar zij op 19 augustus hun licht opstaken. Hoewel in deze stad niet meer dan twee tinnegieters waren „daervan den eenen gansch luttel ende genouch nyet en arbeyde”, hebben **VAN DER WERFF** en **VAN HOUT** toch kontakt gezocht met de secretaris **CORNELIS JOBSZ.** Zij hoorden, dat Gouda een keur op het tinnegieten bezat en dat op het raadhuis ook een „assay” werd bewaard, waarop de meesters hun merk hadden geslagen. Er was in lange tijd niet de hand gehouden aan deze keur met als gevolg recente moeilijkheden met betrekking tot de kwaliteit. Na uitgebreide vriendschapsbetuigingen afgestoken te hebben en een gezamenlijke maaltijd in de herberg „In 't Vlies”, vertrokken „cyntelick” naar Rotterdam. Na bij meerdere burgemeesters aldaar aangeveld te hebben, vond men ten lange leste „enen van dyen” thuis. Deze ons van naam onbekend gebleven burgemeester bracht de

commissie in de vergadering op het stadhuis. Ook te Rotterdam bestond een keur op de tinnegieterij en ook hier werd afschrift genomen. Alleen, de burgemeesters waren niet op de hoogte van de toepassing van de keur. Ter informatie werd **ADRIAEN HEYNDRICXZ. DE VETTE** ontboden. Vanzelfsprekend was hij tinnegieter, of hij bedaagd was staat er niet bij. Uit zijn mededelingen valt op te maken, dat ook te Rotterdam fijn- en keurtin werd gebruikt, resp. gemerkt met de roos en het stadsteken. Het fijne tin werd niet in volkomen zuivere staat verwerkt, want 92 pond fijn tin werd vermengd met 8 pond lood. De proef met de hete bout werd toegepast, maar **DE VETTE** noemde het resultaat van deze proef een goede gissing, geen onomstotelijk bewijs. De waarde van het gesprek met **ADRIAEN HEYNDRICXZ. DE VETTE** bestond hierin, dat hij de leden van de commissie verzekerde, dat de verkregen inlichtingen over het algemeen juist waren en dat inderdaad zuiver tin niet te verwerken was en diende te worden vermengd met een andere stof. De burgemeesters van Rotterdam achtten de zaak van bijzonder gewicht en een algemene regeling zeer noodzakelijk om de tinhandel voor deze landen veilig te stellen.

Ten laatste is de reis naar Delft aanvaard. Eén van de klerken van de secretarie met name **VAN BEEST** vond in een oud keurboek een summier aantekening. Na verzekering van **VAN BEEST**, dat er meer niet te vinden zou zijn over dit onderwerp, hebben de heren **VAN DER WERFF** en **VAN HOUT** de thuisreis aanvaard.

De volgende fase in het onderzoek bestond uit het nogmaals doen afwegen van zuiver tin en tin, vermengd met lood. Daarna heeft men het gewicht opgenomen van „claerwerc”, vervaardigd van een mengsel, bestaande uit 98 pond zuiver tin en 2 pond lood; van „fijnwerc” in de verhouding 92 pond tin en 8 pond lood. Sommige van deze alliages stemden overeen met die in de steden Amsterdam, Delft, Gouda, Leiden, Utrecht en Haarlem werden gebruikt. De samenstelling 81 pond zuiver tin met 20 pond lood werd te Yperen en andere steden van Vlaanderen verwerkt. Het onderzoek van alle voorwerpen, die de Leidse tinnegieters vervaardigden, leverde een lijst van namen van Leidse tinnegieters op, het gewicht van het onderzochte voorwerp en het merkteken. Als bijlage (111) vindt men de namen van deze tinnegieters, hun initialen en het door hen gevoerde merk.

Welke conclusies konden nu uit dit onderzoek getrokken worden?

Geen andere, zeggen **VAN DER WERFF** en **VAN HOUT**, dan dat de

roos door de tinnegieters in het algemeen is aangenomen, zonder bevel of machtiging van de overheid. De waarde van het artikel, gemerkt met dit teken, is uit te drukken in een gewicht van 6 en-gelse (met elkaar 1.538 gr.) en 13 azen, welke verhoudingen iets afwijken van die op p. 98 werden genoemd. Het gewicht heeft wel wijzigingen ondergaan, echter niet op last of met instemming van de overheid. Slechts op het oog is te zien, welk soort tin gebruikt is, wat voor hen, die niet deskundig zijn, inhoudt, dat zij gemakkelijk misleid kunnen worden.

Het was van een man als **JAN VAN HOUT** te verwachten, dat hij de zaak op voortvarende wijze zou aanvatten. Bij het verbaal, 7), dat bij de burgemeesters na afloop van het onderzoek moest worden ingeleverd, voegde hij een ontwerpkeur voor de tinnegiet-erij. De slotalinea luidt: „Ende dit alles bij provisie ende ter tyt ende wijlen toe bij den heeren Staten van **Hollandt** staetsgewijs een generale ordonnantie op 't stuc van de tinnegiet-erij zal zijn ge-maict ende ingewillicht.” Dit ontwerp bracht het tot een in het net geschreven en niet-gearresteerde „keur ende ordonnantie ge-maict bij schout ende acht schepenen der stad Leyden mit advis van burgemeesteren derzelver stede op 't stuck van den ambachte der tinnegiet-erij” 8). (Zie bijlage 1.)

Het is jammer, dat we de reacties van burgemeesters en regeer-ders van Leiden op dit verbaal, dat op 29 aug. 1592 werd afgeslo-ten, niet kunnen gewaar worden. De notulen uit die tijd ontbreken. In ieder geval is in de eerste vier jaar niet veel meer aan de zaak gedaan, anders zouden we in het archief van de gilden onder inventarisnr. 1124 geen rekest (1596) van met name genoemde tinnegieters hebben aangetroffen, waarin zij zeggen, dat sedert de troebelen en door het overlijden van de oude meesters de ordon-nantie werd vermist, waarnaar de gildebroeders zich hadden te regelen. Zij merken op, dat het voor het ambacht bijzonder nade-lig is om nog langer zonder ordonnantie voort te gaan. Zij hebben met elkaar een concept-ordonnantie gemaakt, waarvoor de ordon-nanties van Amsterdam en Gouda als informatiebron hebben ge-diend. Zij verzoeken goedkeuring en arrestatie van dit concept en, indien er onduidelijke passages voor de burgemeesters mochten zijn, over deze materie te worden gehoord. De apostille d.d. 21 maart 1596 door **JAN VAN HOUT** geschreven en ondertekend zegt, dat de rekestranten in de vergadering van die van de gerechte nader zullen worden gehoord en op hun verzoek naar behoren zal worden gedisponeerd.

Uit het bovenstaande bleek, dat er vóór 1592 een ordonnantie op het tinnegieten moet zijn geweest ⁹⁾). Het onderzoek, waarvan dit artikel de resultant is, heeft een geregelde geschiedenis van het gilde van de tinnegieters, waarin ook de loodgieters, leidekkers, de glas-, kannen- en aardewerkverkopers waren opgenomen, niet kunnen brengen. Ook in 1618 en 1619 herhaalde zich het verzoek om een reglementering van het ambacht. Pas in 1733 is het zover (bijlage 11). Vanuit de kring van de tinnegieters zelf werden vóór laatstgenoemd jaar herhaaldelijk pogingen ondernomen om goede kwaliteiten te brengen b.v. door onderlinge overeenkomsten (1634), door rekestreren aan het gerecht (1634, 1648).

Het is spijtig, dat we de ontwikkeling t.a.v. **SEYFFAERTS** en **DRALANDES** en de beslissing t.o.v. **MEES** DIRCZ. VAN **WEESP** en diens zoon **JACOB MEESZ.** niet te weten komen. Was het door hen geleverde tin werkelijk „valsche ende onrechtmatigh” volgens de geldende gebruiken in Leiden? We horen er niet van. In dit opzicht is ons onderzoek met een open vraag geëindigd.

¹⁾ Appingedam.

²⁾ In Saksen bij de Tsjechische grens.

³⁾ In Bohemen ten Z.-W. van Karlsbad.

⁴⁾ Ca. 10 km ten Z. van Dresden.

⁵⁾ Aes moet hier worden geïnterpreteerd als gewichtseenheid. Het werkelijke gewicht van een aes is 48 miligram.

⁶⁾ De Grote Markt, waar zich het stadhuis bevond. Bedoeld wordt natuurlijk het stadhuis.

⁷⁾ Mr. Dr. J. C. **OVERVOORDE**, *Inventaris van de Archieven van de Gilden* enz., nr. 1129.

⁸⁾ Alsvoren, nr. 1127 en 1129 i.

⁹⁾ De Keurboeken van Leiden, die vanaf 1360 in het Gemeente-archief van Leiden aanwezig zijn, bevatten keuren voor de tinnegieters uitsluitend in betrekking tot het ijken van hun produkten.

MERKVANDE **TINNEN KAN** (AFB. 2)

BIJLAGE 1

ARCHIEVEN DER GILDEN INVENTARISNR. 1127

Keur **ende** **ordonnancie** gemaect bij schout **ende** acht schepenen der stadt Leyden mit **advīs** van burgermeesteren derzelver stede op 't **stuck** van den **ambachte** der tinnegijeterije.

Wie tinnegieten mach: Niemand en zal van nu voortsaen binnen dezer stede mogen tinnegieten ('t **welck** te **verstaen** es als mr. teycken voeren) dan **borgeren** of **poorteren** dezer stede; die anders **dede**, zal **staen** tot boete volgende de keure.

*Moet **sijn ijsers** opbrengen:* **Elck** een, **alvoren** 't ambacht van tinnegieten te beginnen, es gehouden alle zijn ijsers, daarmede hij zijn **stucken** teyckenen of zegelen **oock mercken** zal, op't Raedhuys te register te brengen **ende** bescheydentlicken te **slaen** op 't plat daertoe verordent, om daerbij t'allen tijden de wercken te mogen onderkennen.

Niet veranderen: Zonder dat yemant eenige van de zelve ijsers zal mogen veranderen, vergroten of vercleyenen dan mit **behoorlicke** kennisse.

Eet doen: Gesamentlicken es **elck** gehouden voor't begin van 't **voorsz.** ambacht aen handen van burgermeesteren eedt te doen **haer** tinne te wercken **opten** voorgestelden voet of assay **ende** die eer te verbeteren dan veragen.

Op't onderhout van den assay: **Ende** zullen **tot** dien eynde de assayen op't Raedhuys bewaert werden, daarvan men **elc** meester voor 't begin van zijn neeringe van yegelicke soorte een stuc leveren zal.

Sorteringe van tinne, als Binnen dezer stede en zal niet mogen werden gewrocht dan drierley tinnewerc, te weten

Claer: Voor 't eerste claere tinne, dewelcke men wercken zal van claere Engelsche **blocken** of van **Sweets**, oosters of ander **diergelijc** tinne van geen arger stoffe dan de Engelsche. **Welcke** claere tinne zulx mit loyeersel van **coper** of mit kannetinne (zonder eenige andere stoffe) zal werden **toegeset**, datter ten hoochsten mer twee ponden **loots** zullen **staen** op hondert ponden claere bloctinne. **Ende** zal de **voorsz. clare** tinne tot een kenteyken of zegel dragen de roze.

Fijne: De tweede sorteringe zal zijn fijne tinne, daarbij men zetten zal mogen zoveel kannetinne of **gelijcke** stoffe, dat **opte** hondert ponden **clare** bloctinne **staen** zullen mogen vier ponden **loots** ten hoochsten, **welcke** fijne tinne tot zijn kenteycken of zegel dragen zal den gecroonden hamer.

Kannetinne: Mer de derde sorteringe zal wezen keur of kannetinne, daarbij gezet zal werden op **elcke** hondert ponden **clare** bloctinne twintich ponden **loots**, **ende** zal de **voorsz.** kannetinne tot **zijn** kenteycken of zegel dragen. . .

Platwerck: Niemand en zal eenich platwerck binnen **deser** stede mogen maecken dan van **clare** of fijne tinne.

Lepelen: Ooc geen lepelen dan van **clare** tinne, alles in vougen **voorsz.**

Stofferinge: Van **gelijcken** en zal niemand eenich tinnewerck mogen maecken, tenzij de stofferinge daeraen **comende**, 't **sij** hengelissen, **halsen**, knoppen, ledenvoeten, nagelen, 't sonduyr **ende** anders zo goet **ende** van **gelijcken** stoffe zij als 't **principael** werc, op verbeurte van . . . op **elc** stuc, zo **cleyen** als groot.

Paeljoenen: Yegelick zal hem wachten van paeljoenen **ende** zal de gaten **naer** 't gieten in 't **werc** bevonden gehouden zijn te stoppen mit de stoffe, daer uyt 't **werc** *es* gegoten.

Meestersmerck: Elcke sorteringe moet beneffens 't **voorsz.** teyken of **segel** oock dragen des meesters mercteycken om den zelve daerbij t'**allen** tijden te mogen onderkennen **ende** vinden, in **cracht** van 't welck elck een gehouden *es* 't goet dat onbehoorlic bevonden zijnde wederomme wert gebracht aen den genen, die't **verzouct** **ende** zulcx ooc aen eenen anderen tinnegieter, die't vergoet zal hebben, te vergoeden **totten** assay toe **ende** ooc te voldoen de geledene schaden **ende** interesten, alles ter **bescheyden**-heyt van die van den gerechte, bovendien ooc arbitralicken werden gecorrigeert.

Te onderscheyden: Om dolinag te **mijden** en zal niemant eens anders **merck** slaen of de gelijkenisse van dien, mer *es* elc gehouden daerinne een blijckelick **onderscheyt** te maecken.

Stadswapen: Behalven 't welck oock op elc stuck, dat binnen **deser** stede zal werden **gewracht**, gestelt moet zijn 't wapen **deser** stede 't **jaer** medebrengende **ende** dat belangende de plattelen buyten in den rant, dienende tot geen ander eynde dan om daer mede te betonen zodanich **werc** alhier gemaect te zijn **ende** dat die van den gerechte daer op de goede hant daer aen houden zullen om den meester zijn **werc** te doen verdedigen **ende** verantwoorden, **welc** wapen daer op geslagen zal werden bij den keurmeester, daertoe *van* 't stadswegen te stellen.

Ongemercte stucken: De tinnegieters en zullen geen gemaect tinnewerck mogen vercopen en leveren of uyt haren huyze **lacten** gaen, tenzij **behoor**-licken **alsvoren** gemerct zijnde op verbeurte van . . .

Buytentinne: Niemand en zal binnen **deser** stede, noch de vrijheyt van dien, mogen vercopen eenich tinnewerck gemaect' zijnde in eenige besloten steden (den **Hage** daer onder begrepen), tenzij zo fijn **ende** goet van tinne als den tinnegieters mitsdesen wert toegelaten **ende** op **gelijke** boeten, ten **welcken** eynde de keurmeester 't selve oock zal mogen keuren.

Out tinnewerck: In zulcken verstande dat het den burgeren, poorters **ende** innewoonderen vrij zal staen zijn out **ende** gebesicht tinnewerck te vercopen aen die't hem belieft voor zulcx **als**'t *es*.

Voorgaende tinnewerck: Elck tinnegieter zal 't gemaecte **wercck**, dat hij bij hem heeft, niet gewrocht zijnde volgende dese keur, hem quytmaecken, 't sij mit vercopen of breecken binnen zonder middelertijt in eenige boeten te vervallen, **welverstaende** dat hij evenwel den luyden gehouden *is* goet te doen, 't geen anders bevonden wert dan **hij**'t vercoft heeft.

Verkiesing van eenen keurmeester: 't Gerecht zal zetten **ende** jaerlix mitten anderen smalle diensten vernieuwen **eenen** keurmeester, de **welcke** 't ambacht van tinnegieten niet en zal mogen doen, noch portie, paert of deel daer aen hebben.

Eedt: Die aen handen van burgermeesteren eedt doen **sal**, dat hij de tegenwoordige ordonnantie onderhouden **ende** bij elck **eenen** naer zijn vermogen doen onderhouden, de gebreecken naerstelicken onderzoucken **ende** die bevindende calaengeren **ende** straffen zal zonder daer inne yemant aen te zien, gonst of **afgonst** te dragen, **ende** dat hij den tinnegieteren t'**allen** tijden om zijn toegevouchde loon nopende 't **slaen** van 't stadswapen vorderen **ende** geryven zal.

Ambt: Dat de **voorsz.** keurmeester 's daechs voor de weecmarct gaen zal

ten huuze van alle tinnegieters om dezelve mit 't **slaan** van 't stadtswapen te geryven **ende** die de keurmeester buytens tijts in der weecke van doen heeft, es hem gehouden thys te **comen**, ten **welcken** eynde hij daer op dagelick gehouden es te wachten van een tot twee uyren **naer** middage.

Loon: **Ende** zal de keurmeester voor zijn beloninghe hebben **ende** genieten voor **elc merck** dat hij **slaan** zal **ende** boven dien een gerecht **derde-**paert in alle boeten, die bij hem zullen werden bekeurt, des wert **elck** een gehouden den keurmeester zijn voorgaende toegevouchde loon **strac** te betalen, zonder dat hij yemant gehouden es te borgen dan mit zijnen vrijen wille, waer voren hij tot binnen 't sjaers toe mer vorder noch langer niet zal hebben gerede executie.

Ommegaen: De **voorsz.** keurmeester zal zo **dicwijls** het hem beliet **ende** goetdunct immers ten minsten drie of viermalen 't sjaers ten huuze van alle de tinnegieters, ooc van de gene die hen bemoeyen mit nieuut gemaect tinnewerc te **vercopen**, ommegaen, daer toe **mit** hem nemende eenige meesters van den **ambachte**, die 't hem gelieft **ende** hij daer toe verzoucken zal, **ende** hem zulck op arbitralicken te werden gestraft niet weygeren en mogen; **ende** zal doende den **zelven** ommegang uyt heurluyder kassen, kisten of andere plaetsen daer hij vermoeden zal eenich tinnewerc te **wesen** (dewelcke **elck eenen** onweygerlicken gehouden es te openen) zo veel **stucken** tinnewerx mogen **naer** hen nemen mit der **voorsz.** werclieden kennisse als hem goetduncken zal, 't selve brengende op't Raedhuys **omme** aldaer mit behulp van de **voorsz.** wercluyden ten overstaen van **enen** uytten gerechte, hem daertoe bij te vougen, die hij **alvoren** de **stucken** ongebroocken vertogen zal te smelten **ende** assayeren in het formken, 't **welc** daertoe op't Raedhuys zal werden gehouden **ende** bewaert.

Ende de assayen gewogen **ende** juyst bevonden zijnde, zal hij dezelve **elck eenen** thys zeynden mit de **overende** tinne hen afgehaelt. Mer faulte bevonden zijnde, daer toe de **voorsz.** wercluyden ter manisse van den gecommiteerden van den gerechte gehouden werden onder haren borgereedt **behoorlicke** verclaringe te doen, zal de gebreeckige meester daer op ontboden, **gehoort** **ende** jegens hem gevordert werden tot straffe **naer** 't uyteysschen van de zaecke.

Meesters op haer stuck werckende: Geen meesters en zullen andere personen die mede als meesters **wercken** eenige stoffen mogen zeynden **omme** bij hen verwrocht te werden dan vermogende den assay, daer op zij 't **werck** begeren **ende** indien zij anders deden, zal 't selve vertoocht moeten werden aen den keurmeester, die daer van **ten** overstaen **alvoren** zal assay maecken; **ende** indien den voet bevonden werde gelicht, zal **zulck eenen** niet jegenstaende **alsnoch** daer tegens niet gewrocht en es, mit **verbot** van neeringe of andersins ter bescheydenheyt van die van den gerechte gestraft werden.

Ende dit alles bij provisie **ende** ter tijt **ende** wijlen toe bij den **Heeren** Staten van **Hollandt** staetsgewijs een generale ordonnantie op't **stuck** van de tinnegieterte zal zijn gemaect **ende** innegewillicht.

BIJLAGE II

ARCHIEVEN DER GILDEN INV. NR. 1128

Ordonnantie voor de tinnegieters, 1733

Art. 1.

Eerstelijk dat het Engels of **bloktin** zuiver en onvermengd zal werden verwerkt en bruyn op de streek moeten zijn.

Dat verders zullen werden gemaakt en gehouden drie leggers ofslapers, die tot den assay zullen dienen. **Namentlijk** een legger tot fijn of **roostin** en daartoe te gebruyken 94 pond zuiver Engels tin en 6 pond loot, makende tezamen 100 **pond roostin**.

Een legger tot lepelstof en daartoe te gebruyken 88 pond suiver Engels tin en 12 pond loot, makende **tesamen** 100 pond lepelstof.

Een legger tot **keurtin** en daartoe te gebruyken 84 pond suiver Engels tin en 16 pond loot, makende **tesamen** 100 pond **keurtin**.

Art. 2.

En zullen de voornoemde leggers, beneffens alle de nodige gereedschappen om te assajeren, zorgvuldig werden bewaart bij de hoofdlyuden indertijd in een kist, bij de gildebreeders daartoe verordineert, **dewelke** op een bequaame plaats zal werden verzorgd en waarvan **yder** hoofdman een sleutel in bewaring sal hebben, alles op de boeten van 20 stuyvers voor den armen te verbeuren bij **yder** hoofdman, die daarin nalatig bevonden werd.

En zal de gemelte kist jaarlijks door de hoofdlyuden **van't tinnegieters-gilde** werden nagezien **ende** afgaande hoofdlyuden aan de aankomende beneffens de sleutels overhandigen een nette **lijst** van al het **geenen** dat daar in berustende is, op de boet& van 6 guldenste verbeuren enapplicieren als **vooren**.

Art. 3.

Jaarlijks zullen in dienst zijn drie opsienders of hoofdlyuden en zullen alle jaar de hoofdlyuden in dienst zijnde binnen veertien dagen voor den **laasten** december nomineeren (**ende** aan den geregten dezer **steede overleeveren**) vier personen van de mrs. tinnegieters **omme** uyt dezelve, bij haar edele groot achtbare, voor het aanstaande jaar verkoren te werden twee personen tot hoofdlyuden, beneffens een uyt de ouden die als dan aangelaten zal werden.

Art. 4.

Gemelde hoofdlyuden zullen gehouden zijn aan alle mrs. tinnegieters, lepelmakers en kannedekkers ofte desselvs weduwe, die jegenswoordig zijn ofte namaals komen zullen, te **geeven** tot een legger van **yder** soort tin een stuk ter swaarte van een half pond, waarvoor weder **sal** werden gegeeven een pond van dezelve alloy ofte een daalder voor de drie stukken. **Ende** zal om alle de abyvsen voor te komen na de voornoemde leggers moeten werden gewerkt, **ook** sullen op de leggers moeten staan de stempels met de namen van de drie regeerende hoofdlyuden en bij **aldien** iemants leggers **quame** weg te geraken, zal dezelve gehouden zijn andere in de

plaatse te **neemen** ende dan voor **yder** stuk te betalen tien **stuyvers** ten behoeven van de hoofdluyden, alles op de boeten van drie guldens voor 't gilde.

Art. 5.

Ende sullen tot **weringen** van het vervalsen van tin de hoofdluyden als keurmeesters bevoegt **en** gehouden zijn jaarlijx eens in de kermisdagen te doen een generale visitatie **bij** alle mrs. of weduwe van dit **gilde**, ook op de markten, in alle de kraam&, stallen of **schuyten**, waarin **tinwerk** werd verkogt en na zig te **neemen** een of meer stukken van **yder** soort van tin, sooveel zij nodig zullen bevinden, om te assajeren zonder eenige betalinge daarvoor subject te zijn. Sullen ook de hoofdluyden het tin behouden voor hun moeyten en verval van kosten, mits het uytgesneede merk van **yder** stuk na den assaay door de gildeknecht terug te **senden**, **dewelke** daarvoor zal genieten van **yder** mr., weduwe of kramer twee stuyvers.

Sullen wijders de voornoemde hoofdluyden **zoo** dikwils als zij 't dienstig vinden en **suspitie** vermeynen te hebben, particuliere visitatien mogen doen bij alle de persoonen in't voorzande articul **gemeld** ende **eenig** werk gemaakt ofte ongemaakt in de winkel ofte op de werkplaats (alwaar sijluyden **toegang** zullen hebben) of elders vindende 't zelve **met** discretie voor eenen korten tijd moge mede **neemen** en op het spoedigste ook op de gevoegelijkste en minst nadeligste wijze 't zelve assajeren naar de gemelte leggers.

Ende sal de mr. of weduwe, van de welk eenig werk in voegen voorschreeve werd medegenoomen, hetzelfde met zijn merk moeten teekenen, edog zullen de hoofdluyden in zodanige particuliere visitatien gehouden zijn, indien zij het medegenomene tin zuiver en opregt bevinden, 't zelve in zijn volle gewigt te restitueren.

Ook zullen twee van de verkore hoofdluyden tot den derden van **hen**-lieden mogen gaan om gelijk onderzoek en visitatie in voegen als voren te doen zonder elkanderen in eenige sake te verschoonen.

Een **ygelijk** mr., weduwe of kramersal de generale en particuliere visitatien moeten gedogen **ende** de begeerde stukken werks laten volgen om te assajeren, zonder eenig tegenseggen, oppositie of **qualijk** bejeegenen, op de boeten van drie guldens ten behoeven van de hoofdluyden te verbeuren en dien onvermindert het stuk of stukken laten volgen.

Art. 6.

Sullen ook de hoofdluyden met beleeftheyd en goede trouwe in hun ampt te werk gaan **ende** ten dien eynde jaarlijx op den 1^e january in handen van burgermeesteren eed doen, alle breuken en overtredingen tot haar kennisse komende te bekeuren en dezelve sonder vermindering of quyttscheldinge af te **neemen** en binnen 't jaar **uyt** te voeren **ende** daar geen boetens **toe**-gesteld zijn, aan die **van** den gerechten over te leveren om gestraft te werden, den assay of proeve der stukken in **goeder** conscientie en getrouw te doen, zonder iemant **gunste** of ongunste te bewijzen en voorts alles te doen, dat goede en getrouwe opzienders betaamt.

Art. 7.

Alle diegeenen die bevonden werd **slegter** gemaakt te hebben dan de voorgemelde leggers, **zoo** aan Engels tin, **roostin**, lepelstof ofte **keurtin**,

zonder onderscheyd zal verbeuren, voor dat een aas te slegt is, eene gulden, dat twee asen te slegt is, drie gulden, en dat drie aasen te slegt is, ses guldens, op yder stuk, ten behoeven van de hoofdfluyden ende zullen daar en boven alle de slegter gemaakte stukken aan de hoofdfluyden moeten overgegeeven werden om ten behoeven van de hoofdfluyden te werden gesmolten, welverstaende alzulke stukken, die boven de drie aasen verschelen en waarvan de correctie zal staan aan haar ed. groot agtbare, die van den gerechten, om over derselver boeten te disponeren. En indien iemant in de boete vervallen mogte zijn, sal sulk een van niemant mogen werden genoemt, tenzij het boven de drie aasen verscheelt, op de boete van 6 guldens, ten behoeven van 't gilde, bij yder overbrenger te verbeuren. Indien bij ymand tot dit gilde behorende gevonden wert eenig werk buyten deze stad en slegter als de voorgemelde leggers gemaakt of zonder naam of merk daar-op geslagen te hebben, sal verbeuren als hier-voren in reguaerd van de aasen is gestatueert en alsof het bij hem selfs ware gemaakt.

Art. 8.

Alle nieuw inkomende mrs. zullen voortaan voor't inkomen van het gild ende de gedane onkosten van dien betalen ses guldens, ten behoeven van de hoofdfluyden.

Art. 9.

Niemant sal voortaan op het tin andre merken mogen slaan dan de navolgende, namentlijk op Engels tin een engel of viermerk, met den naam en toenaam daarin van den meester; op het roostin niet anders als een roos, zijnde in de roos een F, beduydende fijn en boven in de kroon de naam of eerste letters van de naam en toenaam van de meester; op't lepelstof een kleyn roos en daarin een L. met de eerste letters van de naam en toenaam des meesters; op het keurtin het wapen deser stad met de naam of eerste letters van de naam en toenaam des meesters en een K, beneffens de sleutel, alles om de nieuwe assay van dees tijd af te kunnen onderscheyden.

Art. 10.

En zal diegeenen, die bevonden wert anderen als de voorgemelde merken ieder in zijn soort geslagen te hebben, verbeuren drie guldens, t'applizieren een derde voor den officier, een derde voor den arme en een derde voor't gilden, ook voor yder stuk dat ongeteykent bevonden werd ses stuyvers ten behoeven van de hoofdfluyden. Ten welken eynde geen mr. of weduwe eenig tinwerk zal mogen verkopen, tenzij een van de voorschreeve zijne merken daar op geslagen sal zijn en sullen ook alle stempels van alle de meesters, die tegenwoordig zijn ofte namaals komen zullen, moete werden geslagen op een plaat, die alleen daartoe in den assaykist sal berusten en zal voor yder merk, dat op de plaat geslagen werd, moeten werden betaald vier stuyvers 't applizieren voor het gilden.

Art. 11.

Niemant sal aan eenig werk 't zij hengelwerk ofte hoe genaamt dat uyt meer dan een deel 't same gebragt werd, het aangebragte stuk of stoffeersel

van dien van ander tin mogen maken als daar het principaal en getijkende stuk zelfs van is.

Alleenlijk uytgesondert de dexels op aarde kannen, die niet minder als van **roostin**, en de aangebragte **slooten** en stoffeersels, niet minder als **keurtin**, zullen mogen werden gemaakt. Ook zullen geen lepels van minder soort van tin als lepelstof werden gemaakt of verkogt; ieder lit van dit articul op de boete van 2 guldens op **yder** stuk te verbeuren, ten behoeven van de hoofdlyuden. En zal een **yder** mr. voortaan in zijn boveslotvorm d'eerste letters van zijn naam en toenaam stellen op de boete en 't appliceren als **vooren**.

Art. 12.

Niemant zal in dese stad van nu voortaan het tinnegieters, kannedekkers of lepelmakers ambagt of neringe mogen doen, enig tinnewerk verkopen of verhuuren, tenzij dezelve **borger** is en alvorens heeft gedaan de navolgende proeff, namentlijk: Een tinnegierter zal moeten maken een vorm tot een tafelbord in moej tin en daar op gieten, **drayen** en opslaan met een gladde hamer een goed en **lofbaar** stuks werk;

Een kannedekker sal moeten maken een dekselvorm in moej tin en een goed en **lofbaar** stuk daarvan op een kan moeten dekken, waartoe hem de sloten sullen werden overhandigt;

Een lepelmaker zal moeten maken een ordinaire lepelvorm in tin of moej, daarop een goede en **lofbare** lepel van ses lood sal werden gemaakt.

Alles ter oordeele van de hoofdlyuden, die neffens de hoofdlyuden **van't** lootgietersgilden, waarmede dit gilde is gecombineert, zullen moeten **vacceren** tot het doen van een der voorschreeve proeven, mits daarvoor genietende **yder** dertig stuyvers daags, te betalen **alsoon** de proef wierd gewraakt.

Tot het doen van welke proef niemant mag werden toegelaten, tenzij hij den tijd van drie agtereenvolgende jaren bij eene mr. als leerjongen heeft gewerkt, waarvan hij schriftelijk bewijs sal moeten overleveren.

Sullen ook alle vreemdelingen hier willende **proef** doen met **gelijk** bewijs moeten aantonen, dat ter **plaatze**, daar zij hun ambagt hebben geleerd, die **geenen** die hier vandaan komen, deselve vrijheyd mogen genieten, die sij hier sijn versoekende, op de boeten van vijftentwintig guldens te verbeuren (ten behoeven van den arme) bij de hoofdlyuden, die iemandt sonder een der voorschreeve bewijzen tot de proef admitteeren, blijvende **egter** den vreemdeling gemelte proef ontzegt.

Art. 13.

Alle de voornoemde proeven sullen gedaan werden ten huysse van een der hoofdlyuden, die voor't **gebruyk** van winkel en **gereedschap** sal geneiten vier **guldens**, tenzij de hoofdlyuden en proefdoender een ander plaats daartoe apame te verkiezen. En sal den proefdoender de **hoofdlyuden** ten **minste** agt dagen te voren doen **waarschouwen**.

Na gedane opneeming en goedkeuring der proeve sal werden betaald als volgt, namentlijk: bij een tinnegierter (kannedekken en leepelmaken daaronder begrepen) een inboorling zijnde tien guldens;

geen inboorling zijnde sestien guldens; en ingevalle iemand niet mogt in staat zijn het bort op te staan volgens art. 12, sal daarvoor betalen ses guldens;

een kannedekker, inboorling zijnde, sal betalen agt guldens;

geen inboorling zijnde twaalf guldens :

een lepelmaker inboorling zijnde agt guldens;

geen inboorling zijnde twaalf guldens.

Alle het voorsz. te betaalen ten behoeven van de hoofdlieden.

Ende sal de proefdoender de gildeknecht betalen voor zijn dienst drie gulden daags.

Sullen wijders geen andere proeven mogen werden gemaakt als van gesproken werd in de articulen gemeld.

Art. 14.

Als de proeff wert gewraakt, mag den proefdoender binnen een halfjaar tot het doen van een anderen proef niet werden geadmitteert, maar na verloop van dien tijd wederom op nieuws beginnen.

Art. 15.

Een weduw van een gildebroeder mag de neringe so lang continueren en de stempels van haar overleeden man gebruyken als zij weduwe blijft en langer niet.

Art. 16.

Niemant mr., weduwe of kramer zijnde sal vermogen met eenig tin, hetzij klijn of groot of eenig werk daar tin aangebragt is binnen deze stad of jurisdictie van dien omgaan of doen omgaan om te verkopen of verruylen op verbeurten van't werk, dat bij dezelve sal werden bevonden ende boete van drie guldens op yder stuk, daar boven 't appliceren een derde voor den officier, een derde den arme een een derde voor't gilde.

Sal ook niemandt wie het zij buyten het gilde zijnde enige van het voorsz. of gegote werken van buyten dese stad of staat in desen stad of jurisdictie van dien inbrengen om alhier onder wat pretext het soude mogen weesen bij den selven verkogt of verruyld te werden op verbeurte van al het in-gebragte en daar boven de boeten van drie guldens op yder stuk t'appliceren als voren.

Art. 17.

Geen mrs. of weduwe zullen vermogen met voorweten eenig tin of tinwerk verkopen of verruylen aan uytdraaggers, uytdraagsters ofte ommelopers om van haar wederom te werden verkogt of verruyld of gepresenteert, op de boete en't appliceren alsvoren.

Sullen ook geen uytdragers of uytdraagsters sodanig tinwerk mogen verkoopen, verruylen of presenteren, dat zij in andere plaatze mogte gaan kopen of ruylen, op de boete en't appliceren alsvoren, maar sal alles, wat bij hem te koop wert gevijld, moeten werden aangetoond, door haar op boelhuysen te zijn gekogt, wesende namentlijk oud of gebruykt tinwerk.

Art. 18.

Nogtans met dien verstande, dat niet verboden werd op de jaarmarkten met sodanig tinwerk voor te staan om te verkopen ofte verruylen, mits dat bij alle die buyten het gilden sijn, mitsgaders ook buyten kramers en vreemdelingen wert betaald voor yder overdekte kraam drie guldens en yder stal vijftien stuivers.

Art. 19.

Sal zig ook voortaan niemant van de gildebroeders of susters vervorderen aan iemand buyten het **voorsz.** gilde direct of indirect eenig tinwerk te verhuuren, als aan diegeenen die tot zijn eygen gebruyk nodig heeft; dat ook niemant van de gildebroeders of wie het **zoude** mogen **wesen**, aan iemand 't zij bidder, **dienstknegt**, dienstmaagt, kinders Of wien het zij, direct of indirect eenige beloningen of vereeringen sal mogen beloven of **geeven** om daar-door tot de leverantie op doodmalen, begravenissen of bruyloften of eenige andere maaltijden, hoe genaamt, te geraken, dat ook niemand. die onder het **gilde** is of **staat** te komen, sal mogen zenden of **zijn** dienst presenteren onder wat voorwensel het ook **zij aan** iemants huys of huysen op een tijd, dat hij weet of denkt, dat eenig **huurgoed** van tin of anders nodig is of zal zijn om soo op de een of andere wijze **malkan-** ders kalanten te onttrekken, alles op een boetevanijfentwintig guldens te appliceren een derde voor den officier, een derde **voor** den arme en een derde voor de hoofdluyden.

En on dat alles door de hoofdluyden kan werden ondersogt. so sullen alle mrs. of weduwe gehouden zijn op haar **huurtin** te slaan **seker huurmerk** met den naam van den verhuurder **ende** letters **huurtin** daar om **ge-sneeden** (welke stempel hij mede gehouden sal zijn, eer hij dezeive **gebruykt**, te laten slaan op de plaat art. 10 gemeld, op de boete van drie guldens voor de hoofdluyden); dog daar het voorschreeve merk niet gevoegelijk op kan werden gesteld, sullen de eerste letters van de naam en toenaam van de mr. werden **gegraveert**, on, de boete van ses stuyvers op yder stuk te verbeuren ten behoeven van **de** hoofdluyden.

Dat ook **diergelijke plaat** sal werden gegeven in de stadsbank van **leninge** en aan de **moeders van de weckerhuysen**, waarop de huurstempels van alle de mrs. of weduwe geslagen sijn om te vermijden, dat geen tinwerk met deselve merken aeteekent en door baat seekende mensen de meesters of weduwe of iemand derselven afgehaalt, aldaar wert verkogt, nemaar dat sulck tin door bovengemelte klerken der bank van leeninge of moeders der weckerhuysen aan de hoofdluyden van dit gilde **sal** moeten werden behandigt **omme** daarinne te handelen als na behoren.

Art. 20.

Niemant van de gildebroeders of susters sal vermogen eenig **huurtin**, dat hen te koop gepresenteert wert, in te kopen, ook niet van de hand te **wijzen**, maar verpligt zijn het selve op te houden en den meester die het toekomt weder te **senden** en bij **aldien** het **huurmerk** daar uyt gesmolten of geschrapt is en 't selve **egter** voor **huurtin** bekend zij, sal het selve aan de hoofdluyden werden besogt, die daar-in sullen handelen na bevint van saken.

En die in dit articul nalatig bevonden werd, **sal** verbeuren ses gulden, t'appliceren een derde voor den officier, een derde den arme en een derde voor 't gilde.

Niemand sal vermogen eenig oud tin in te kopen dan die in dit gilde is, op verbeurte van al het ingekogte, te appliceren alsvoren.

Art. 21.

Ook sullen alle die **geenen**, die aarde kannen met tinne litten verkopen,

Foto Monumentenzorg

**BALKSLEUTEL MET HET WAPEN VAN HET ECHTPAAR JAN
VAN SWIETEN EN PHILIPPA VAN HEEMSTEDE
aangebracht in het huis Rapenburg 65, ca. 150 1/9**

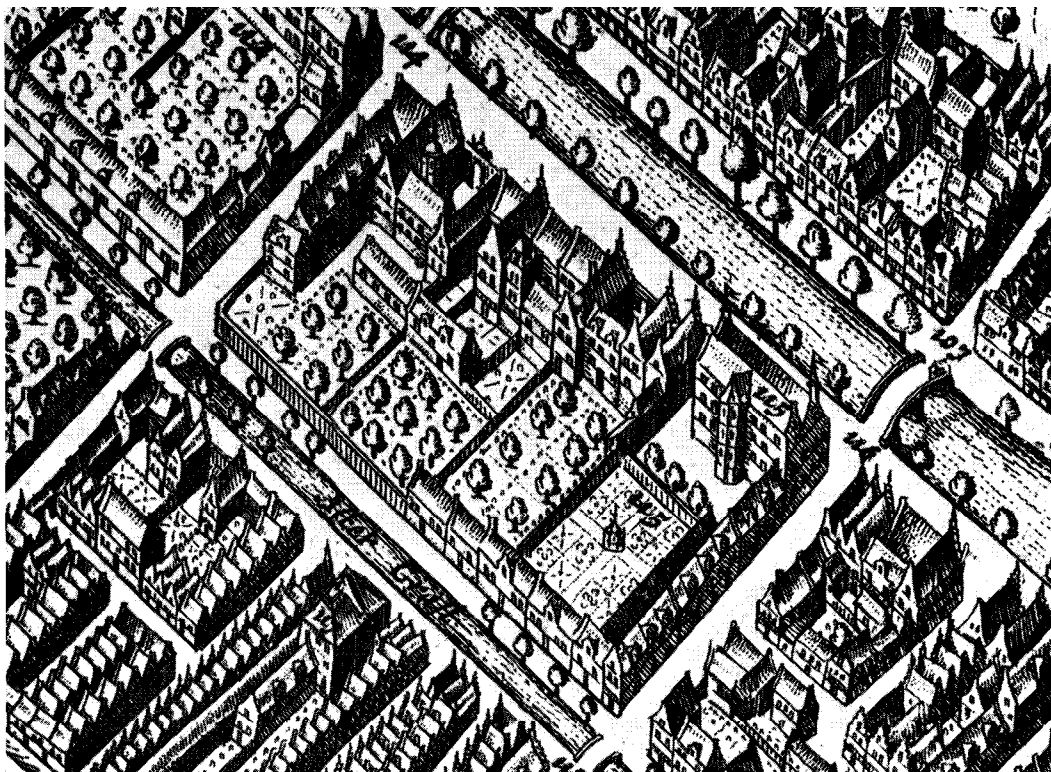

Foto H. Kleibrink

RAPENBURG 65 EN OMGEVING

Detail van de vogelvluchtkaart van J. Blaeu (ca. 1645), welke althans voor dit gedeelte vrijwel geheel gecopieerd naar P. Bast (ca. 1600)

voor inkomen van 't gilde betalen drie guldens en jaarlijks tot onderhoud van dien twaalf stuyvers.

Verder die tinne knopen vermengd of onvermengd met lood, alsmede glase flessen met tinne schroeven vermengd of onvermengd met loot, ook alle die **hegten** tot messen of vorken, barbierspuyten of kinderclisteren of eenige andere werken dit betreffende verkopen, sal betalen voor inkomen van 't gilde drie guldens en jaarlijks ses stuyvers.

Welverstaande dat het inkomstgeld niet sal werden betaald als bij diegenen die de **neering** na **desen** komt aan te vangen, sal wijders ieder mr. of weduwe jaarlijx tot een oirkonds penning betalen twintig stuyvers en daar-en-boven voor ieder knecht, die bij hun werkt tien stuyvers en sal een **yder** verplicht zijn sijn volk sonder eenige agterhouding op te geven of voor **yder** agtergehoudene, **zoo't** bevonden werd, betalen dertig stuyvers, welke penningen door den oudsten hoofdman benefens den gildeknecht geïnnet sal werden.

Art. 22.

Sal ook een mr. of weduwe betalen voor **yder** leerjongen, die zij of hij komt op te **setten**, 't zij burger, wees of **armkind**, sonder **onderscheyd**, dertig stuyvers, sonder het te mogen terugeysschen van de regenten der wees- of armhuysen of burgers.

Gemelte leerjongens mogen in **geenen huure treden**, voordat ze in het gildeboek zijn aangeteekent en gemelte penningen daarvoor betaalt, op de boete van drie guldens t'appliceren voor 't gilden en evenwel neffens dien 't inkomstgeld voor de leerjongen te voldoen; wert derhalve vieren-twintig proefdagen aan **yder** knecht of leerjongen toegestaan, dog niet meerder.

Sullen ook geen leerjongens na **desen** voor minder tijd aanneemen als drie jaren, **dewelke** geëyndigt sijnde, sal den mr. daarvoor knechtsgeld moeten betalen. En zijn dienvolgens de leerjongens gehouden drie jaren te dienen, eer sij alhier voor knechts mogen werken.

De leerjongen sijn leerjaren geëyndigt sijnde en knecht willende werden, sal moeten hebben een leerbrief, die hem van de hoofdluyden sal werden gegeven, mits daarvoor betalende twintig stuyvers en voor de **gildeknecht** ses stuyvers, dog een wees of **armkind** sal die om niet werden gegeven.

Art. 23.

Geen **mr.** of wede. sullen malkanders knechts mogen onderhuren, ook niet te werk stellen, binnen of buyten 't huys, voor en aleer dat de knecht sal hebben vertoond met schriftelijk bewijs, dat hij sijn voorgaande mr. heeft voldaan in tijd en trouwe, op de boete van vijf guldens te verbeuren so bij de mr. als bij de knecht, **yder** die tegen **desen** heeft aangegaan en te appliceren voor 't gilde.

Art. 24.

Sullen mede alle **mrs.** of weduwe van dit gilde, wanneer sij bij de **hoofdluyden** ontboden sijn om over eenige saken te spreken, gehouden zijn te compareren op't bestemde uur en plaats, op de boeten van dertig stuyvers, te appliceren **alsvoren** en sig **egter** moeten gedragen aan 't geconcludeerden.

Art. 25.

Een **ygelijk** moet zig wagten de hoofdluyden te schelden of **qualijk** te bejeegenen op de boete van ses guldens te appliceren **alsvoren** en arbitraire correctie, na gelegentheyd van saken en sullen de hoofdluyden op hunne verklaring daarin geloofd werden.

Aldus gedaan **ende** geordonneert bij die van de geregte der stadt Leyden op den 27 october 1733.

Mij tegenwoordigh
(w.g.) D. v. Royen.

BIJLAGE 111

EXTRACT UIT ARCHIEVEN DER GILDEN INV. NO. 1129 (1592)

Naamlijst van Leidse tinnegieters, hun initialen en merktekens.

I.H.	Jan Hey (Leidse schotel)	getekend: roos
W.I.	Warbout Jansz. (saucier)	„ „
1.	Jonas Gerytsz. (kommeken)	„ „
F.P.	Frans Pietersz. (moesschotel)	„ „
H.	Havic Joostensz. (zoutvat)	„ „
H.I.	Havic Joostensz. (drinkbekertje)	„ „
	Mathijs Jaspersz. (drinkbekertje)	„ „
	Clacs Clacs. (drinkbeker)	„ „
C.Z.	Claes Oziersz. (boterkop)	„ „
	Pouwels de lepelmaker (lepel)	„ klein roosje
	woont op de hoek v. d. Hooglandse koorsteeg.	
	alsvoren (grote tinnen lepel)	„ grote roos
	Lucas Joostensz. (knop van tinnen lepel)	„ kleine roos
T.	Tonis Adriaensz. Stapan (tinnen lid v. e. kruikje)	„ roos
W.I.	Warbout Jansz. (tinnen lid v. e. kruik)	„ „

Kannetin of keurtin

C.C.	Claes Claesz. (drinkbeker)	getekend	met sleutels
W.I.	Worbout Jansz. (drinkkannetje)	„	„ „
H.I.	Havic Joostensz. (moesschotel)	„	„ „
H.F.	Henric Fransz. (boterkop)	„	„ „
F.P.	Frans Pietersz. Gaal (moesschotel)	„	„ „
M.I.	Mathijs Jaspersz. (vaas gemaakt op de antieke manier)	„	„ „
C.Z.	Claes Oziersz. (mosterdpot)	„	„ „
I.G.	Jonas Gerytsz. (ongedraaide moesschotel)	„	„ „
	Gehaald bij : Warbout Jansz. (lid v. e. kruikje)	„	„ „
	tingieter niet bekend.		
T.A.	Tonis Adriaensz. ?	„	„ „
	(lid v. e. kruik)	„	„ „
	Gehaald bij Tonis Adriaensz.	„	„ „
	Gehaald bij Jacob Jansz. in den Druyff	„	„ in een schildje
		met 11	erboven

Buitenwerk

A.G.	schotel gekocht te Amsterdam, in de rand het maaksel v. e. engel.	getekend	met roos
C.L.	plateel gekocht te Haarlem	„	„ „
	plateel gekocht te Haarlem	„	„ gekroonde hamer
H.V.	plateel gekocht te Utrecht	„	„ „
W.W.	Spaans taeljoer of tafelbord	„	„ roos
	achter op de rand een gekroonde lelie in cirkel, gehaald bij Sr. Daniel van der Moelen; hij verklaarde dat hij die uit Engeland had laten komen.		
	Spaans taeljoer of tafelbord	„	„ „
	achter op de rand het teken v. St. Michiel, gehaald bij Sr. Jacob Duyn. Verklaarde, dat het Brussels tin was.		
L.O.	Oud stuk A'damse keur	„	„ wapen v. A'dam in krans + ruit
		met een Bourgondisch kruis.	
H.O.	Haarlem		

HET HUIS RAPENBURG 65, ZIJN EIGENAREN EN BEWONERS ¹⁾

door

Mr. W. DOWNER

De aanleiding tot het schrijven van dit artikel was een vondst, die gedaan is tijdens de recente inwendige restauratie van het Clubgebouw van de V.V.S.L. (Vereniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden) op het Rapenburg. In de kleine voorkamer links van de gang is namelijk een laat gotische balksleutel te voorschijn gekomen, waarin in reliëf een wapen was uitgesneden. Het schild is gedeeld; (heraldisch) rechts: 3 violen met een bijschildje in het hoofd : gekeperd waaroverheen een barensteel ; links : gevierendeeld, 1 en 4. een degen in de richting van de rechter schuinbalk, aan weerszijden vergezeld van een adelaar in dezelfde richting; 2 en 3. een schildhoek en 7 zoomsgewijze geplaatste merletten (eendjes zonder snavel en poten). Het schild gehouden door een griffioen.

Vertelt ons dit wapen iets over de vroegere eigenaren van het huis? Zeer zeker. Vooreerst de violen, in zilver op een rood veld geplaatst, het wapen van het prominente Rijnlandse geslacht **VAN SWIETEN**. Nadere precisering verkrijgen we door het bijschildje: de Heren van Egmond voerden een gekeperd schild van goud en rood van 12 stukken. In casu is als meest voorkomende brisure een barensteel aangebracht, hetgeen wijst naar een jongere tak van het geslacht. De kleur van de barensteel heb ik niet kunnen achterhalen; zij zal wel blauw of zwart zijn geweest.

ADRIAAN VAN SWIETEN ²⁾, Heer van Opmeer, sinds 1481 hoogheemraad van Rijnland, tot ridder geslagen ca. 2 maanden vóór zijn overlijden op 31 aug. 1486, was een bekend voorman der Kabeljauwse partij en sinds 1479 schout van Leiden als opvolger van zijn vader Jan, Boudewijnsz. Hij was als weduwnaar van **MAGTELD VAN HODENPIJL** vóór sept. 1470 hertrouwd met **ODELINA** of **OTTOLINA VAN EGMOND**, dochter van **WILLEM VAN EGMOND**, Heer van Zoetermeer enz. ³⁾. Op zichzelf zou dat nog geen aan-

leiding zijn voor (de latere) opname van het Egmond-wapen, al is het van nog zo'n vooraanstaand geslacht. De reden ervan moet gezocht worden in de omstandigheid, dat Odelina een erfdochter zou blijken te zijn, niet alleen als schakel voor de vererving van enige vaderlijke goederen maar ook in heraldische zin, d.w.z. dat er van haar vader geen manlijke afstammelingen in manlijke lijn (meer) in leven waren, al was dit dan pas jaren na Odelina's dood (12 nov. 1485) het geval. Immers Willems enige zoon Wouter overleed in 1491 en diens zoon en dochter 2 jaar later.

ADRIAAN VAN SWIETEN had 4 kinderen nagelaten, waarvan een uit zijn eerste huwelijk: Catharina, Johanna, Josina en Jan. Laatstgenoemde, geboren ca. 1472, werd Heer van Opmeer en erfde 7 jaar later goederen van zijn neef en nicht **VAN EGMOND**.

SIMON VAN LEEUWEN vermeldt van hem, dat hij drossaard van Gorinchem was. In ieder geval is hij in 1502 hoogheemraad van Rijnland en in juni 1503 schout van Leiden geworden, welke functies hij tot zijn dood op 9 aug. 1509 heeft vervuld. Voordien was hij na huwelijksvoorwaarden omstreeks 12 aug. 1501 gehuwd met **PHILIPPA VAN HEEMSTEDÉ** ⁴), die een dochter was van **ROELANT LE FÈVRE**, ridder, raad en hofmeester van **PHILIPS DE SCHONE** en **KAREL V**, en van **HADÉWY VAN HEEMSTEDÉ**, dochter van **JAN VAN HEEMSTEDÉ**, Heer van Benthuisen, en van **BEATRIX VAN ALKEMADE** gezegd van den Woude. Hadewy was hun enig kind en als zodanig erfdochter. Dit heeft ertoe geleid, dat haar 8 kinderen alle de naam Heemstede aangenomen hebben, een bekende adellijke naam in Holland, en hun vaderlijk familiewapen gevierendeeld met dat van hun moeder. Dit blijkt nu geheel overeen te komen met de linkerhelft van het schild op de sleutelbalk. De kleuren in het 1ste en 4de kwartier (**LE FÈVRE**) zijn: veld goud, degen blauw behalve het gevest, dat evenals de adelaars zwart is; 2de en 3de kwartier (Heemstede) : veld goud, schildhoek en merletten rood ⁵).

Het is nu wel duidelijk, dat het wapen in de balksleutel het alliantiewapen van het echtpaar **VAN SWIETEN-VAN HEEMSTEDÉ** voorstelt, dat het hoogstwaarschijnlijk is aangebracht gedurende dat huwelijk, dus tussen 1501 en 1509, en dat **JAN VAN SWIETEN** bewoner en eigenaar van het huis is geweest (in 1481 woonden zijn ouders nog in de Vrouwensteeg). Dat het houtsnijwerk van later tijd zou zijn, is niet aan te nemen, daar Jans enige nazaat een zoon was, vermoedelijk kort vóór zijn vaders overlijden geboren, genaamd Jan, en reeds in okt. 1526 overleden, oud ca. 17 jaar. Zijn moeder **Philippa** was hem 2 jaar vroeger voorgedaan, waarna

Jan met zijn vaderlijke goederen werd beleend. De omstandigheid dat de jonge Jan zeer vermogend was, is wellicht aanleiding geweest tot een ontvoering van de knaap door zijn oom ROELANT VAN HEEMSTEDE op 18 of 19 juni 1526, toen Jan op het huis Alkemade (= Oud Poelgeest) vertoefde. Hiervoor werd de oom vervolgd voor het Hof van Holland en op 20 jan. 1529 veroordeeld.

Van de erfgenamen van Jan wordt in de eerste plaats genoemd zijn tante JOHANNA VAN SWIETEN; of haar zuster Josina of dier kinderen medeërfgenamen waren, is mij niet bekend maar ook van weinig belang. Johanna erfde het huis en werd Vrouwe van Opmeer enz., waarmee zij in 1527 werd beleend. Toen zij in 1554 ongehuwd overleed, vererfden de goederen op de dochter van haar overleden zuster Josina, die tussen 1487 en 1499 was getrouwd met WILLEM VAN DE COULSTER ⁶⁾, ridder, geb. ca. 1470 als zoon van IJSBRAND en MACHTELD VAN ALKEMADE FLORISDR. Willem is in 1504 hoogheemraad van Rijnland en (voor een jaar) burgemeester van Leiden geworden en werd schout in 1509, als opvolger van zijn zwager, tot 1514. In 1511 erfde hij de goederen van zijn zeer rijke oom FLORIS VAN ALKEMADE FLORISZ., mits hij naam en wapen van Alkemade aannam, hetgeen hij natuurlijk gaarne deed. Hij is waarschijnlijk in 1553 overleden. Hij heeft 3 volwassen geworden kinderen gehad: Floris, Ottelina en Agatha.

Alleen laatstgenoemde overleefde hem en werd Vrouwe van Opmeer en van 11 andere heerlijkheden; in juli 1574 leefde zij nog ⁷⁾. Zij was in 1524 ⁸⁾ getrouwd met JAN VAN CULEMBURG WILLEMSZ., ridder, schout van Utrecht, watergraaf van de Vecht in 1546, overleden in 1557. Bij akte van 15 okt. 1563 stichtte Agatha het hofje of armenhuis van Bethanië aan de Cellebroedersgracht (thans Kaiserstraat). In 1578 waren haar 3 schoonzons de regenten ervan ⁹⁾.

In jan. 1572 woonde zij op Oud Poelgeest. Dit zal wel niet lang daarna meer het geval zijn geweest; immers in 1573 of '74 werd het kasteel grotendeels verwoest tijdens de krijgsbedrijven rondom het beleg ¹⁰⁾. Op dat kasteel maakte zij op 5 april 1563 haar testament, waarin zij o.m. verklaart, dat het huis op het Rapenburg afkomstig was van JOHANNA VAN ZWIETEN, Vrouwe van Opmeer (haar tante). Zij legateert het aan haar jongste dochter FLORENTINA VAN CULEMBURG. In dit testament verdeelt zij haar heerlijkheden tussen haar 4 dochters ¹¹⁾.

1. MARGARETHAVAN CULEMBURG, die o.a. Oud Poelgeest kreeg, was in 1550 gehuwd met de Zuid-Nederlandse edelman PHILIPPE

DE HAMAL (1510-'57), officier in dienst des Keizers ¹²⁾. Zij woonde in 1572 te Leiden ¹³⁾ en overleed in 1608 te Utrecht.

2. **JOHANNA VAN CULEMBURG** was gehuwd met **KAREL VAN BOURGONDIË**, beiden overleden in 1581 ¹⁴⁾.

3. **MARIA VAN CULEMBURG** was de vrouw van **IJSBRAND VAN MERODE**, zoon van **JAN** en **CATHARINA VAN DE COULSTER GERBRANDSDR.**

4. **FLORENTINA VAN CULEMBURG** verwierf o.a. de heerlijkheid Opmeer; zij was 2 febr. 1562 getrouwd met **JAN VAN MATENESSE** ¹⁵⁾, zoon van Adriaan, ridder, Heer van Matenesse en (het huis te) Riviere, en van **ADRIANA VAN DUVENVOORDE**.

Daar het voorvaderlijk kasteel der Matenessen, het huis te Riviere aan de Maas bij Schiedam, bij gebrek aan onderhoud steeds slechter bewoonbaar was geworden, gaf Jan aan de vroedschap van Leiden te kennen, dat hij zich hier wilde vestigen in het huis van de Vrouwe van Opmeer, zijn schoonmoeder, en vroeg om vrijdom van accijns op wijn en Leids bier, hetgeen hem op 10 nov. 1562 werd vergund, zolang hij het grootste deel van het jaar in de stad zou wonen ¹⁶⁾. Hij heeft zich hier gevestigd en vóór 1571 het grote huis, dat destijds de latere percelen Rapenburg 65 en 67 omvatte, op zijn naam gekregen ¹⁷⁾. Doch in de eerste jaren van de opstand moet hij zijn hoofdverblijf elders gehad hebben. Men krijgt de indruk, dat de familie, adellijk en vermogend als zij was, niet veel vertrouwen had in het welslagen van de opstand, waarbij voor haar wellicht meer te verliezen dan te winnen was. Immers op een kohier van een omslag tijdens het beleg ¹⁸⁾ komen noch **AGATHA VAN ALKEMADE** noch een van haar schoonzoons of dochters voor als bewoner. Wie dit toen wel was, is moeilijk uit te maken, doordat in het kohier de plaatsaanduidingen onvoldoende staan vermeld.

Als **JOHAN VAN MATENESSE** op 22 nov. 1577 een losrente verkoopt onder verband van zijn huis op het Rapenburg (hetgeen ongeveer neerkomt op een hypotheek), blijkt hij daarin te wonen ¹⁹⁾. Dit was echter niet van lange duur; want in het eerste bevolkingsregister van 1581 treffen we er het gezin aan van zijn zwager **IJSBRAND VAN MERODE**, van wie in 1576 werd getuigd, dat hij tijdens het beleg fugitief was ²⁰⁾, zijn vrouw en 6 kinderen: Karel, student, Jasper, Gerrit, Margaretha, Catharina en Beatrix, voorts „joffr Sicilia de Potes van Mechelen” met een knecht en 3 dienstboden. **Ijsbrand Jr**, geb. ca. 1572, was toen blijkbaar het huis uit. In 1583 vinden we het gezinshoofd aangeslagen voor 100 gulden in een kohier van een omslag van totaal 2360 gulden ²¹⁾.

In 1590, toen vermoedelijk nog meer kinderen het grote ouderlijke huis hadden verlaten, werd een deel hiervan in gebruik genomen door **MARIE DE BRIMEU** ²²⁾, gravin van Megen, prinses van Chimay. Deze Zuid-Nederlandse verschijning was in 1550 geboren als dochter van **GEORGE DE BRIMEU** en **ANNA VAN WALTHAUREN**. In 1572 was zij getrouwd met **LANCELOT DE BERLAYMONT**, overl. 1578, en in 1580 met de 10 jaar jongere **CHARLES DE CROY**, prins van Chimay, zoon van Philips, hertog van Aerschot. Waarschijnlijk door invloed van zijn vrouw is Charles 2 jaar later tot het Hervormde geloof en de opstand overgegaan, doch daar later weer van teruggekomen, waarop Marie hem in 1584 verliet.

Zoals gezegd kwam zij in 1590 naar Leiden. In de grote tuin achter het huis, doorlopend tot aan de Doelengracht, kon zij zich aan haar liefhebberij wijden: het kweken van bloemen en planten, waarmee zij opmerkelijke successen behaalde. Bij het tuinieren kreeg zij hulp o.a. van **JOHAN VAN HOGHELANDE**, die aan de Doelengracht woonde. Zij ijverde zeer voor de komst van **CAROLUS CLUSIUS** naar Leiden, hetgeen in okt. 1593 een feit werd. Geleidelijkaan kreeg zij er een uitgebreide vriendenkring, tot in het stadhouderlijke hof. Zij was dan ook dikwijls in Den Haag, waar haar in 1593 voor die tijdelijke verblijven door de Staten een woning werd aangeboden.

Intussen was in 1595 de hoofdbewoonster Mevrouw **VAN MERODE** overleden; of **IJsbrand**, haar man, haar was voorgegaan, heb ik niet kunnen nagaan. Wellicht is het gezin uiteengevallen, in ieder geval niet meer in het huis woonachtig, zodat **MARIE DE BRIMEU** het voortaan alleen bewoonde. In deze tijd en ook reeds vroeger had zij met geldgebrek te kampen, doordat zij verstoken bleef van de inkomsten uit haar Zuid-Nederlandse bezittingen. Op haar verzoek aan de Staten van Holland kreeg zij sinds '95 de huur vergoed, die blijkens haar verzoekschrift 400 gulden per jaar bedroeg. Reeds eerder had **MATENESSE** van de Staten het in beslag genomen hof van hertog **ERIK 11 VAN BRUNSWIJK-CALenberg** aan de Kneuterdijk in Den Haag in gebruik gekregen. Dit was later het huis van **JOHAN DE WITT**.

Ondanks al haar vriendschappen en steun van regeringswege bleef Marie's hart naar het zuiden uitzien. Een verzoening met haar man kwam tot stand, waarna zij op 23 juli 1600 een afscheidsbrief aan de Staten-Generaal schreef en naar Luik vertrok. Haar man had in de jaren van scheiding carrière gemaakt in dienst van de Koning en de goederen van zijn vader geërfd. **MARIE DE BRIMEU**

overleed 18 april 1605; direkt na de rouwtijd hertrouwde Charles met zijn nicht Dorothee; hij overleed in 1612.

Vermoedelijk is het gezin van **JAN VAN MATENESSE** (de eigenaar van het huis) niet dadelijk in 1600 op het Rapenburg teruggekeerd. Hij was in 1533 geboren, was lid van de Hollandse ridderschap en in 1568, '70 en '74 heemraad van Schieland, welke functie ook reeds door zijn vader en grootvader was vervuld. In 1598 kreeg hij zitting in de Raad van **State**. Hij had 5 kinderen die volwassen zijn geworden: 1. Adriaan, Heer van Riviere, Opmeer enz., curator der universiteit en een bekend Remonstrants letterkundige; 2. Margaretha, trouwde in 1596 met **HERMAN VALCKENAER**; 3. Jan, Domdeken te Utrecht; 4. Karel, baljuw van Putten; 5. Willem, waarover hieronder meer.

JAN VAN MATENESSE, de vader, overleed in 1602 en zijn weduwe, die 3 aug. 1613 haar testament maakte ¹¹⁾, op 26 sept. 1618 in het huis op het Rapenburg. Dit vererfde op hun zoon **WILLEM VAN MATENESSE**, geboren in Den Haag, in 1594 ingeschreven aan de universiteit, later raad en rentmeester-generaal van de abdij van Rijnsburg en hoogheemraad van Rijnland. In 1601 trouwde hij met **MARIA MANNINGA** ²³⁾, Vrouwe van Rascourt of Rasquaert in Hunsingo ten WNW van Appingedam, dochter van de Oostfriese edelman **LUIRT MANNINGA**, burgemeester van Groningen in 1597 ²⁴⁾, en van **EMERENTIA SONOY**, enig kind van **DIDERIK SONOY**, de bekende luitenant van het Noorderkwartier.

WILLEM VAN MATENESSE woonde sinds zijn huwelijk niet meer in het'ouderlijk huis, in mei 1619 nog in de Nieuwsteeg, in nov. 1621 weer op het Rapenburg, waar hij reeds in mei 1622 overleed, nalatende zijn vrouw en 8 kinderen, nadat 4 kinderen, Luyrt of Ludewaert, Agatha, Maria en Dirk waren vooroverleden ²⁵⁾. In het register van het hoofdgeld van 1622 worden genoemd: Jan, die toen in Den Briel bij de rector inwoonde, Florentina, **Emerentiana**, Ludewaert, Adriana, Willem, die later Heer van Rascourt en heemraad van Schieland werd, Margaretha en Geertruyt; voorts 3 dienstboden. Blijkens het kohier van het schoorsteengeld van 1606 waren er 12 vuurplaatsen in het huis, een bijzonder groot aantal voor een particulier huis in die dagen.

De weduwe, **MARIA MANNINGA**, is op hoge leeftijd overleden op 12 jan. 1659. Doch toen woonde zij al lang niet meer in het huis. Reeds op 29 april 1623 werd het getransporteerd door de voogden van Willems kinderen, **CHARLES VAN MATENESSE**, **JOHAN VAN MATENESSE** **ADRIAANSZ.** en een lasthebber van **HERMAN VALCKE-**

NAER, resp. oom, neef en behuwdoom der kinderen, aan **MATTHEUS** of **MATTHIAS VAN OVERBEKE** voor 21.000 gulden ²⁶⁾). Het goed was belast met een pacht met den houde van £ 2 (= 2 gulden) toekomende „de Heer van Poelgeest”. Welk Poelgeest bedoeld is, blijkt niet, waarschijnlijk Oud Poelgeest. Immers **AGATHA VAN ALKEMADE** (van de Coulster) heeft zowel dat kasteel als het huis op het Rapenburg bezeten. Mogelijk heeft haar oudste dochter Margaretha, aan wie het kasteel was gelegateerd ¹¹⁾, bij de scheiding en deling van haar moederlijke goederen het genoemde zake-lijk recht bedongen (dat reeds toen het karakter van een grond-rente had), misschien niet in de eerste plaats om de vrij geringe rente maar om het recht van naasting, dat eraan verbonden was. Deze pacht met den houde is tot in het begin der 19de eeuw op het huis blijven drukken, steeds ten gunste van de Heer van Poelgeest.

Over **VAN OVERBEKE** kunnen we betrekkelijk kort zijn, omdat over hem reeds uitvoerig is geschreven in het Jaarboekje van 1955, blz. 99-104 ²⁷⁾. Hij was in 1584 te Keulen geboren als zoon van de uit Vlaanderen afkomstige **PIETER VAN OVERBEKE** en in 1613 te Frankfurt getrouwd met **AGATHA SCHOLIERS** wier ouders eveneens uit Vlaanderen waren gekomen. Na 4 maanden in Amsterdam gewoond te hebben, vestigde het gezin zich 11 jan. 1621 te Leiden op het Rapenburg op de zuidelijke hoek van de Doelensteeg (thans nr. 59) ²⁸⁾; ruim 2 jaar later werd het toen gekochte huis betrokken. Daar heeft **VAN OVERBEKE** in de loop der jaren een bibliotheek, een groot aantal schilderijen van bekende meesters en vele Romeinse munten verzameld. Daar kwamen wekelijks binnen- en buitenlandse geleerden bijeen.

Zij hadden 9 kinderen, waarvan de laatste 6 te Leiden geboren en in de Lutherse kerk gedoopt zijn. Alle zoons, behalve de oudste, zijn ingeschreven in *het* album studiosorum der universiteit: Matthias en Hieronimus Pieter reeds op 8-jarige leeftijd! Aernout (1632-'74) werd een in zijn tijd bekend dichter.

Laat ons terugkeren tot de ouders. Matthijs overleed op 4 juli 1638. Het volgende jaar blijkt **ANTONIE VAN ZURCH** bij de weduwe in te wonen. Misschien vloeiden de inkomsten nu minder rijkelijk; want op 1 mei 1642 werden de schilderijen geveild, terwijl de boeken in dec. 1640 en nov. 1648 hetzelfde lot ondergingen. Op 30 juni 1649 overleed ook **AGATHA SCHOLIERS**, waarmee het gezin uiteenviel.

Alvorens de verdere geschiedenis van het huis te verhalen, dient

nog vermeld te worden, dat **MATTHIJS VAN OVERBEKE** na de koop ervan in april 1623 zijn gebied aan de achterzijde belangrijk heeft uitgebreid, eerst op 12 juni van dat jaar aan de Doelengracht van de hoek van de Doelensteeg tot de tuin van zijn huis en op 20 maart 1626 de aansluitende percelen in de **Doelensteeg**²⁹⁾. Deze percelen zijn dan nog onbebouwd ³⁰⁾.

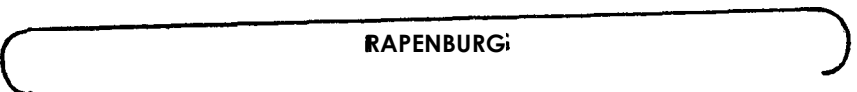
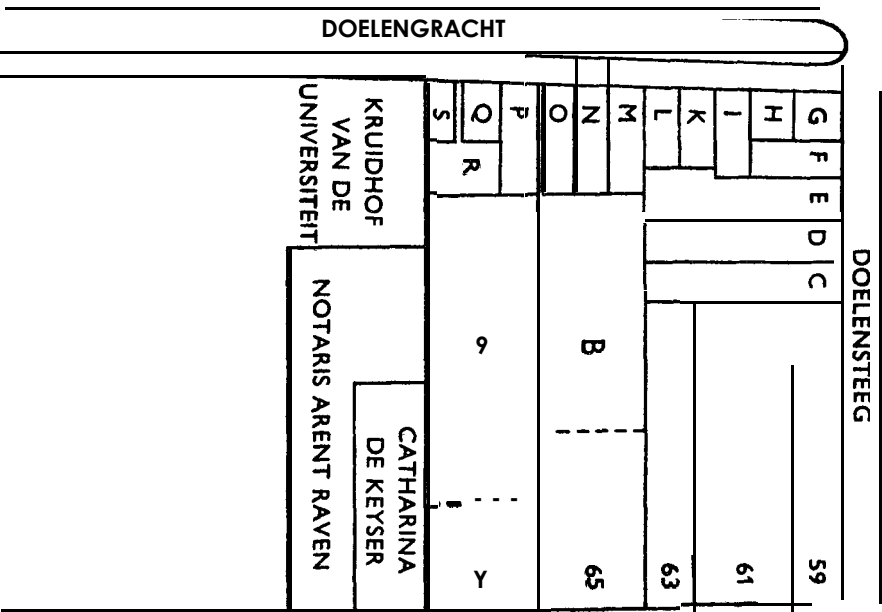
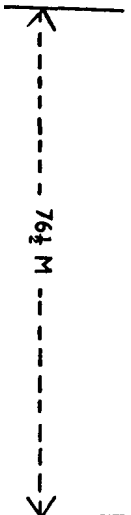
In 1652 verkochten de kinderen het huis, doch niet in zijn geheel, wellicht omdat het in tweeën belangrijk meer kon opbrengen en men voor de delen gemakkelijker kopers kon vinden. Eerst het noordelijke deel (thans nr. 65), iets meer dan de helft van het geheel; het werd verkocht voor 32.800 gulden en getransporteerd op 29 april 1652 aan **CHARLES LOTEN** ³¹⁾. Bij deze koop waren nog 8 andere percelen inbegrepen, die met het huis en de tuin samen één aaneengesloten gebied vormden: 3 in de Doelensteeg, op een kaart die ervan heeft bestaan van oost naar west gemerkt C, D en E, waarop resp. een huisje, niets en een toren met een ander gebouw; en 5 aan de Doelengracht: 1, K, M, N en O, lege erven, de eerste twee met „getimmerten” en een torentje (op 1). Op 25 juni van dat jaar droegen de genoemde erfgenamen het zuidelijke deel van het huis (thans nr. 67, het noordelijkste deel van de z.g. nieuwe vleugel van het Academiegebouw) over aan Ds. **ANDREAS LANSMAN** voor 13.700 gulden ³²⁾. In beide transportakten wordt de uitvoering van de scheidingen uitvoerig geregeld. Dit is evenzo het geval met de verkoop van de overige percelen aan Doelensteeg en -gracht in datzelfde jaar 1652 : Op 3 1 juli perceel L, huis en erf aan de Doelengracht, aan **ADRIAAN GIJSBERTSZ. VAN VEEN**, mr.-timmerman, voor 2308 gulden 1 stuiver 8 penningen ³³⁾ en perceel P, een erf aan de Doelengracht, aan **MAARTEN FRANSZ. BATEN**, metselaar, voor 700 gulden ³⁴⁾. Op 14 dec. de twee westelijke percelen in de Doelensteeg, F en G, lege erven met „timmerage” op G, eveneens aan **BATEN** voor 1870 gulden ³⁵⁾; perceel H, leeg erf met „timmerage” aan de Doelengracht, aan **JAN CRIJNEN VAN CORTEVELT**, timmerman, voor 725 gulden ³⁶⁾; en de percelen Q, R en S, zijnde een nieuw huis met erf en een stalling aan de gracht en een erf achter deze beiden, aan **JACOB VAN BANHEYNINGEN**, mr.-timmerman, voor 2838 gulden ³⁷⁾. Opmerkelijk is dat al die 8 percelen zijn gekocht door ondernemers in de bouwvakken. Helaas zijn de aanduidingen van de begrenzingen der percelen in deze 7 akten steeds duidelijk genoeg, terwijl zij elkaar soms tegenspreken, althans niet geheel met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Bovendien wordt in de transportakten van de percelen

P-S verwezen naar een nieuwere kaart (met andere letters!), die wel nodig geweest zal zijn wegens een verandering in de toestand. Het gevolg is, dat nevenstaande tekening niet meer dan een poging tot een situatieschets kan zijn.

CHARLES LOTEN of **LOOTEN** ³⁸⁾, in 1574 te Brugge geboren, was een vermogend koopman in Oost-Indische waren te Amsterdam. Hij was eerst in 1607 getrouwd met **MARIA DE HEM** en later in 1644 met **JOHANNA VALCKENBURGH**. De 78-jarige **LOTEN** heeft het huis vermoedelijk gekocht voor zijn dochter en schoonzoon. Gewoond heeft hij er niet; want reeds op 1 okt. van datzelfde jaar 1652 overleed hij te Amsterdam, uit zijn eerste huwelijk 2 kinderen nalatende, Sara en Johan. Deze laatste die in zijn jeugd de universiteit had bezocht, was met zijn vader koopman en bleef in Amsterdam wonen.

Kort vóór zijn dood had Charles de percelen M, N en O aan de Doelengracht, gelegen recht achter zijn huis, voor 3000 gulden verkocht aan **SEGER GOOSENSZ. ONVERSAECHT**. Het transport heeft hij niet meer tot stand gebracht. Zijn erfgenamen deden dit op 4 maart 1653 ³⁹⁾. De percelen 1 en K, eveneens aan de Doelengracht, werden enige jaren later overgedragen aan **CLAES SEVERTSZ. ROMEYN**, waarmee alle grond aan die gracht was vervreemd. De enige verbinding daarheen was een gang van 4 voet breed, waarvan de aanleg reeds was bedongen bij de verkopen in april en juni 1652.

Het huis aan het Rapenburg werd toegedeeld ²⁹⁾ aan **SARA LOTEN** bovengenoemd. Zij was geboren te Amsterdam op 26 aug. 1608, aldaar gehuwd op 18 mei 1627 met Ds. **ABRAHAM HEIDANUS**; zij woonden 25 juni 1654 nog op de Hooigracht, oostzijde ⁴⁰⁾. **ABRAHAM** was te Frankenthal in de Palts geboren en daar gedoopt 2 aug. 1597 (oude stijl) als zoon van **CASPAR VON DER HEYDEN** of **HEIDANUS**, predikant aldaar, en van **CLARA VON DEM BORNE** of **VAN VARIK** gezegd **VAN DEN BORNE**, wier gezin in 1608 naar Amsterdam verhuisde ⁴¹⁾. Na de theologische studie van 1617 tot '23 te Leiden, Heidelberg en Genève werd Abraham predikant te Naarden en 4 jaar later te Leiden. Misschien heeft hij hierna nog zeer korte tijd te Amsterdam gewoond; want zijn oudste dochter Maria werd op 12 maart 1628 daar geboren. Door zijn gematigde en vredelievende houding jegens de Remonstranten en afkeer van de wijze, waarop deze werden bestreden, heeft hij zich herhaaldelijk moeten verdedigen tegen de felle Gomaristen. Dat heeft evenwel zijn benoeming tot hoogleraar op 13 sept. 1648

RAPENBURG:

niet verhinderd. Over zijn denkbeelden kan nog gezegd worden, dat hij reeds vroeg anti-scholastisch was en later een gematigd doch overtuigd Cartesiaan werd. Hij nam levendig deel aan de pennestrijd over enige destijds in het geding zijnde geschilpunten. Een geschrift van zijn hand over voorvallen aan de universiteit in 1676 veroorzaakte zijn afzetting als hoogleraar op 5 mei van dat jaar. Zijn werkzaamheden als predikant en schrijver hield hij vol tot zijn overlijden op 15 okt. 1678. Zijn vrouw was hem 15 aug. 1669 reeds voorgedaan. Van beider begrafenis is een penning geslagen ⁴²⁾. De laatste jaren vóór zijn overlijden werd **HEIDANUS** voor de 200ste penning aangeslagen voor 820 gulden, corresponderende met een vermogen van 164.000 gulden.

Zij hebben 10 kinderen gehad: 1. Maria is als weduwe van Ds. **DIONISIUS CRUCIUS** in 1665 hertrouwd met Ds. **FRANCISCUS BURMAN**, die hoogleraar te Utrecht werd. De overige kinderen zijn allen te Leiden geboren en gedoopt: 2. Clara (1629) ; 3. Sara (1630), overleden enige dagen na haar vader ⁴³⁾, vrouw van Mr. **HEYNDRIK BROUWER**, advocaat, raad, schepen, burgemeester en schout van Leiden; 4. Clara (1633) ; 5. Casparus (1635) ; 6. Carel, waarover hieronder meer; 7. Casparus (1638) ; 8. Johannes (1639) werd koopman en schepen te Rotterdam; 9. Abraham (1641); 10. Abraham (1643).

De zoons en schoonzons kwamen op 6 jan. 1679 tot scheiding en deling van het grootste deel der nalatenschap van de ouders ⁴⁴⁾. **BROUWER** en **BURMANNUS** kregen o.a. elk een huis in de Doelensteeg, C resp. D, en **CAREL HEIDANUS** het huis op het Rapenburg met stal en koetshuis aan de Doelensteeg (B en E). Zijn vader had dat daar gebouwd, omdat het koetshuis, dat **VAN OVERBEKE** had bezeten, achter perceel A lag, dus niet meer grenzend aan het woonhuis. Tevens blijkt, dat intussen ook D is bebouwd.

CAREL HEIDANUS was op 25 mei 1636 in de Hooglandse Kerk gedoopt. Reeds op 11-jarige leeftijd werd hij honoris ergo ingeschreven aan de universiteit, waar hij later rechten studeerde. Na zijn promotie, waarschijnlijk niet te Leiden, werd hij advocaat. In 1666 volgde nogmaals een inschrijving in het album studiosorum, nu als juris doctor. Op 9 mei 1662 trouwde hij te Leiden met **JACOBA VAN SWANENBURG**, geboren alhier en gedoopt 8 aug. 1642 als dochter van Mr. **PAULUS VAN SWANENBURG**, schepen, en van **ADRIANA (VAN EGMOND) VAN DE NIJENBURG GERARDSDR.** Na hun huwelijk woonden zij in het ouderlijk huis op het Rapenburg. Het is opmerkelijk, dat in het kohier van het familiegeld van

1674 niet Abraham doch zijn zoon vermeld staat als gezinshoofd, misschien omdat de vader toen al weduwnaar was en dus geen gezin meer had. **Jacoba** werd 31 jan. 1676 begraven. Haar man was sinds april 1671 ondersecretaris van Leiden en als zodanig secretaris van de stadsrekenkamer ⁴⁵). Die functie was het volgende jaar een beletsel om zijn verkiezing tot veertigraad aan te nemen ⁶). Hij overleed 26 sept. 1679. Over zijn verzameling kan ik zwijgen, omdat hierover in een ander artikel in dit Jaarboekje uitvoerig wordt gesproken. Tot het overlijden van zijn vader werd hij voor de 200ste penning aangeslagen voor 140, daarna 345 gulden, dus over een vermogen van 28.000 resp. 69.000 gulden ⁴⁶).

CAREL HEIDANUS liet slechts een dochter na, **Adriana Christina**, die ongehuwd gebleven in het huis overleed en op 10 jan. 1699 werd begraven. Ook voor haar en haar uiterste wilsbeschikkingen mag ik verwijzen naar bovenbedoeld artikel. Sinds het overlijden van haar grootmoeder **ADRIANA VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG** in dec. 1681 werd haar vermogen blijkens de aanslag geschat op 122.3824 gulden ⁴⁶).

Na het overlijden van **ADRIANA CHRISTINA HEIDANUS** verkochten haar erfgenamen, haar neven **GERARD** en **CORNELIS VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG** het huis voor 18.500 gulden aan Mr. **PIETER DE LA COURT VAN DER VOORT**, wederom een bekende figuur in de Leidse geschiedenis. Het transport had plaats op 23 febr. 1700 ⁴⁷).

Over de koper is reeds veel gepubliceerd, o.a. in het Jaarboekje 1945 ⁴⁸), zodat ik kan volstaan met een korte weergave van zijn levensloop. Hij was hier ter stede geboren op 21 mei 1664 als zoon van de door zijn politieke geschriften bekende **PIETER DE LA COURT** (1620-'85) en van **CATHARINA VAN DER VOORT**. Toen zijn beide ooms **WILLEM** en **JAN VAN DER VOORT** beiden ongehuwd overleden waren, voegde hij in of na 1684 hun familienaam aan de zijne toe. Intussen had hij alhier rechten gestudeerd en was hij te Utrecht gepromoveerd. Hierna zette hij de lakenhandel van zijn vader en die van zijn voornoemde ooms voort. Pieter trouwde te Leiden op 5 maart 1686 met **SARA POELAERT**, hier geboren 31 juli 1666. Toen zijn zwager **JAN POELAERT** op 24 aug. 1701 overleed, nam Pieter diens lakenfabricage over. Nadat hij in 1710 zijn zoon **Al-lard** tot compagnon had genomen, trok Pieter zich 3 jaar later terug als fabrikant, doch bleef met zijn zoon tot 1736 de handel drijven. Toen hij op 12 sept. 1739 overleed, liet hij een vermogen na van 1.120.000 gulden. Zijn vrouw volgde hem 19 maart 1740.

Bekendheid verwierf hij door zijn liefhebberijen: het verzamelen

van schilderijen, ten dele als **beleggingsobject**, waarover hieronder nog gesproken zal worden, en vooral als tuinarchitect en kweker van zeldzame gewassen. In 1737 gaf hij een boek uit over zijn kennis en ervaringen als tuinarchitect, dat nog in 1763 een tweede druk beleefde.

Reeds in het begin van zijn huwelijk woonde **DE LA COURT VAN DER VOORT** in een huis aan de westzijde van het Rapenburg, daarna in de Breestraat tegenover de Papengracht, totdat in 1700 het grote huis aan het Rapenburg werd betrokken.

Al spoedig bleek, dat stalling en koetshuis uitkomende aan de Doelensteeg te klein waren voor de grote staat, die **DE LA COURT** kon voeren. Toen hij, of eigenlijk zijn vrouw, in 1701 het vermogen der **POELAERTS** had geërfd, kocht hij 2 percelen aan de Doelengracht (I en K), die hij als koetshuis en stalling inrichtte. Het transport had plaats 20 dec. van dat jaar ⁴⁹). Drie dagen tevoren kreeg hij van het gerecht vergunning tot het hebben van naar buiten openslaande deuren, waarvoor een recognitie van 1 gulden per jaar werd bedongen. De huisjes waren na 20 jaar zo bouwvallig geworden, dat de eigenaar ze geheel moest vernieuwen, waarna hij wederom van het gerecht verlof nodig had voor die deuren, hetgeen hem op 7 febr. 1722 werd vergund, deze keer tegen een jaarlijkse recognitie van 2 gulden ⁵⁰), die ook door de opvolgende eigenaren is betaald.

Pieter en Sara hadden de volgende kinderen: 1. Pieter (1687-'89) ; 2 en 3. Allard en Catharina Adriana, waarover hieronder meer; 4. Adriana (1692-'94); 5. Magdalena (1694-'95); 6. **Adriana**, geb. 16 mei 1696, overl. 11 aug. 1748, was op vrij hoge leeftijd, op 10 febr. 1747 te Leiden getrouwd met **ALEXANDER SWEDER**, Rijksvrijheer **VAN SPAEN**, geb. 1703, generaal-majoor der cavalerie, die weduwnaar geworden hertrouwde met **ELISABETH AGNES JACOB**a gravin van **NASSAU-LA LECQ**; 7. Pieter (1698-1772) van wie de laatste nog (in Engeland) levende telg van zijn geslacht afstamt.

Allard, de oudste zoon, was 20 juli 1688 geboren, verkocht in 1728 de hem door zijn vader overgelaten textielindustrie, waarna hij met hem nog wel de handel bleef drijven en na 1736 alleen. Hij was in 1711 met zijn nicht **CATHARINA BACKER** getrouwd. Zij woonden in het grote huis Rapenburg 6 (thans Prytaneum), waar zij een zeer grote schilderijencollectie en een verzameling prenten hadden bijeengebracht, waarvoor ik naar de literatuur mag verwijzen ⁵¹), en waar hij 30 okt. 1755 overleed.

Krachtens het olografische testament van **PIETER DE LA COURT VAN DER VOORT** en **SARA POELAERT** van 2 maart 1739 ⁵²⁾ vererfde het huis cum annexis op hun dochter Adriana, indien zij (toen reeds bijna 43 jaar) in ongehuwde staat het huis zou willen blijven bewonen, met dien verstande dat het na haar overlijden zou komen aan haar broers Allard en Pieter of hun nakomelingen. Maar indien zij van de bewoning zou afzien of zou trouwen, dan zou het komen op hen drieën gezamenlijk. Adriana bleef er inderdaad wonen, maar ging op 19 jan. 1747 in ondertrouw met baron **VAN SPAEN**. Door het te sluiten huwelijk zouden de broers elk voor een derde gedeelte de eigendom van het huis verwerven, reden waarom zij 6 dagen daarvóór tezamen voor 16.000 gulden afstand deden van hun recht ⁵³⁾. Het perceel werd toen omschreven als huis, erve, tuin, achterhuis, stalling en koetshuis. Door die bovenbedoelde bepalingen van hun ouders werd dier schoonzoon **JOHAN MEERMAN**, man van Catharina Adriana, er zorgvuldig buiten gehouden. Dat de verhouding met hem veel te wensen overliet, blijkt ook uit de bepaling, dat Catharina Adriana slechts haar „legitime portie, haar naar scherpheyd van regten . . . competerende” krijgt, en uit een akte van aanstelling van verzorgers der begrafenis van 7 febr. 1739, als hoedanig **ALLARD** en **PIETER DE LA COURT** worden aangewezen, onder uitdrukkelijke uitsluiting van **MEERMAN**, die zelfs geen toegang zal hebben ten sterfhuize noch vóór noch na de begrafenis ⁵⁴⁾.

ADRIANA DE LA COURT is reeds anderhalf jaar na haar huwelijk overleden. Bij haar codicil van 5 juni 1748 ⁵⁵⁾ legateerde zij het huis aan haar zuster Catharina Adriana, waarna het op 16 sept. 1748 werd overgeschreven.

CATHARINA ADRIANA DE LA COURT was 2 febr. 1690 geboren en sinds 28 of 29 maart 1746 weduwe van Mr. **JOHAN MEERMAN**, met wie zij op 6 mei 1709 te Voorschoten was getrouwd. Hij was 11 of 12 juli 1687 geboren, studeerde en promoveerde in de rechten in 1707, nadat hij reeds in 1704 kapitein der schutterij was geworden; in 1714 werd hij veertigraad.

Reeds spoedig na de overschrijving van het huis is een begin gemaakt met een belangrijke verbouwing, waardoor de gevel zijn huidige 18de-eeuwse uiterlijk heeft gekregen, waarbij bovenin het jaartal 1749 werd aangebracht. Hiervoor kan ik verwijzen naar het artikel over de bouwgeschiedenis elders in dit Jaarboekje. Het „kohier van de taxatie” van 1748/49 vermeldt als bewoner nog „Baron **SPAAN**, staande op zijn vertrek”, terwijl de eigenares,

„de weduwe van de Heer XL (= veertigraad) **MEERMAN**”, woonde op Rapenburg 35 met 2 kinderen boven de 10 jaar en 5 dienstboden in de kost. Geschiedde de verbouwing misschien ten behoeve van haar jongste zoon?

Het echtpaar **MEERMAN-DE LA COURT** heeft 5 kinderen gehad: 1. Gerard (1713-'18); 2. Catharina Wynina (1717-'59); 3. Pieter (1721); 4. Gerard (1722-'71), pensionaris van Rotterdam, bekend oudheidkundige; 5. Pieter, ged. 26 juli 1726 ⁵⁶).

Toen hun moeder op 4 nov. 1752 overleed, bleek zij het huis aan haar jongste zoon Mr. **PIETER MEERMAN** te hebben gelegateerd ⁵⁷), die het dan ook waarschijnlijk is gaan bewonen na de verbouwing. De volgende zomer kocht hij voor 270 gulden een perceel (huis en erf) aan de Doelengracht, N, recht achter het huis, waarna het transport volgde op 2 juni 1753 ⁵⁸). Deze aanwinst zou er in de toekomst steeds mee verbonden blijven. Lang plezier heeft **MEERMAN** van zijn bezit niet gehad; reeds 18 april 1754 overleed hij ongehuwd en zonder testament. Zijn erfenamen bij versterf waren zijn broeder en zuster, Mr. **GERARD** en **CATHARINA WYNINA MEERMAN**, die nog hetzelfde jaar het geheel voor 30.275 gulden verkochten en op 4 nov. transporteerden aan Prof. **HIERONIMUS DAVID GAUBIUS** ⁵⁹).

Deze koper, op 24 febr. 1705 te Heidelberg geboren, was op raad van zijn oom **JOHANNES GAUBIUS**, stadsdokter te Amsterdam, sinds juni 1722 te Harderwijk medicijnen gaan studeren, waarna op 14 sept. van het volgende jaar zijn naam in het Leidse album studiosorum kwam. Reeds op 24 aug. 1725 promoveerde hij hier tot doctor *medicinae*. Na een buitenlandse reis en praktijk te Amsterdam en Deventer werd hij op aanbeveling van **BOERHAAVE**, wiens leerling hij was, en nadat die zijn professoraat in plant- en scheikunde had neergelegd, op 9 jan. 1731 tot lector in de scheikunde benoemd, waarna op 20 sept. 1734 zijn benoeming tot hoogleraar in de geneeskunde en scheikunde volgde. In 1744 werd hij aangewezen voor het klinisch onderwijs; doch de praktische lessen door **BOERHAAVE** ingevoerd, heeft hij nooit gegeven, ook al werden die telken jare in de series *lectionum* aangekondigd. Toch werden zijn colleges en zijn wetenschappelijk werk, zowel wat betreft het medische als het chemische zeer gewaardeerd. Sinds 1764 doceerde hij geen scheikunde meer, doch bleef directeur van het chemisch laboratorium. Op 20 mei 1775 werd hij ontslagen met behoud van titel en jaarwedde. Tot zijn overlijden op 29 nov. 1780 bleef hij consulerend arts van Prins **WILLEM V** ⁶⁰).

HIERONIMUS DAVID GAUBIUS was te Amsterdam in 1735 ⁶¹⁾ getrouwd met **CONSTANTIA GAUBIUS** (zijn nicht?), geb. ca. 1705, overl. 10 nov. 1782. Zij hebben 6 kinderen gehad : 1. Jan David (1736-'49), 2. Maria Philippina (1738-'43), 3. Elisabeth Wilhelmina (1740-'79), 4. Margaretha Catharina (1742-'65), 5. Maria Amelia, waarover hieronder meer, 6. Johanna Constantia (1747-'5 1).

Vóór 1754 woonde het gezin ook reeds aan het Rapenburg, doch aan de overkant; in het „kohier van de taxatie“ van 1749 wordt het gezin omschreven als man, vrouw, 2 kinderen onder de 10 jaar en 3 dienstheden in de kost. Uit de opsomming hierboven blijkt echter, dat er toen 4 dochters geweest zijn. Of de opgave in het kohier is onjuist of er waren 2 dochters elders ondergebracht.

De enige dochter die haar ouders overleefde en daarmee het huis erfde, was Maria Amelia, gedoopt in de Hooglandse Kerk 7 juni 1744, in de Engelse kerk op 8 sept. 1766 getrouwd met Mr. **HENDRIK TWENT** ⁶²⁾, ged. Delft 21 juli 1743, die te Leiden enige regentenfuncties heeft vervuld : kapitein der schutterij, veertigraad, schepen, weesmeester en burgemeester ⁶⁾. Hij overleed 19 dec. 1788, waarna zijn vrouw nog dezelfde of de volgende dag hem in de dood volgde; want reeds op 22 dec. zijn beiden begraven in de Pieterskerk.

Zij hadden 2 dochters: 1. Agatha Wilhelmina (1768-1838) trouwde in mei 1791 met **OTTO ANNE** graaf **VAN BYLANDT** ; 2. Hieronyma Constantia (1774-1810) trouwde in juni 1795 met haar verre achterneef Mr. **JACOB ANTHONY TWENT**.

Vlak vóór het huwelijk van Agatha Wilhelmina verkocht de voogd over beiden, hun oom Mr. **ADRIAAN PIETER TWENT**, het huis aan het Rapenburg voor 30.820 en een huis aan de Doelengracht (perceel N) voor 420 gulden aan **WILLEM KRAANE**, waarna de transporten geschieden op 3 mei 1791 ⁶³⁾. Bovendien kocht **KRAANE** nog een huis aan de Doelensteeg (perceel E, later nr. 8), dat hij tot koetshuis en stalling inrichtte.

De koper was een zoon van **ARY KRAANE** en **ANTHONIA POOCK** en was secretaris geweest van de Hoge Regering te Batavia. Vóór 1783 was hij wellicht daar getrouwd met **JEANNETTA WILHELMINA MARIA DE FILLIETTAZ**, in 1763 geboren te Batavia, dochter van **PIERRE JEAN LOUIS DE FILLIETTAZ** uit Zwitserland, onderkoopman en Malaks gouverneur, en van **MARIA CATHARINA FABRE** ⁶⁴⁾. Het echtpaar **KRAANE-DE FILLIETTAZ**, dat een zoon Jan Hendrik had, geb. 1783, woonde na de repatriëring te Leiden eerst op de

Oude Singel bij de Prinsensteeg, hetgeen nog het geval was op 1 aug. 1791, toen zij hun testament maakten. Hierin bedenkt hij o.a. „zijne Indische meid Aurelia de Fretas”; opmerkelijk is de wens van de testator, dat zijn zoon nooit naar Indië zal gaan, zolang hij nog minderjarig is ⁶⁵).

WILLEM KRAANE was weer een van de eigenaren van het huis, die er niet lang van genoten hebben; want reeds op 17 maart 1792 overleed hij. De weduwe hertrouwde spoedig, en wel op 7 okt. van dat jaar met **HENDRIK** baron **VAN MASSOW**, wellicht te Zaltbommel geboren als zoon van **HENDRIK VAN MASSOW**, ritmeester, en van **ARNOLDA JUDITH GORIS** ⁶⁶). Het huwelijk is niet gelukkig geweest: op 24 juli 1798 sprak het Comité van Civiele en Criminele Justitie (opvolger van het college van schepenen) de scheiding van tafel, bed en bijwoning uit wegens gebrek aan eensgezindheid der echtelieden ⁶⁷). Door dit vonnis werden hun huw. voorwaarden en hun testament tenietgedaan. Het huis was eigendom van haar en bleef door haar bewoond; hij bezat o.a. de buitenplaats Grijpestein onder Alphen. **VAN MASSOW** ging wonen op de Breestraat, hoek Wolsteeg, waar hij 2 juni 1806 overleed. Spoedig hierna hertrouwde Jeannetta met **GASPAR MARTIN GOEDHART**, oud-officier in Nederlandse dienst, bij wie zij nog een zoon kreeg, **RENÉ** of **REINIER LOUIS DE FILLIETTAZ GOEDHART**, geboren te Venlo in 1807. Later kwam zij, ten derde male weduwe geworden, weer terug in Leiden, waar zij met haar moeder en haar zoëven genoemde zoon in 1829 op Noordeinde 52 woonde.

Maar het huis aan het Rapenburg had zij reeds lang tevoren van de hand gedaan. In 1799 verkocht zij het met de behuizing aan de Doelengracht voor 18.000 gulden aan Mr. **CORNELIS DE GIJSELAAR**, dus voor belangrijk minder dan haar eerste man ervoor had betaald, hetgeen wel voornamelijk geweten moet worden aan de slechte economische toestand in de Franse tijd. Transport op 7 mei 1799 ⁶⁸).

CORNELIS DE GIJSELAAR was 19 febr. 1751 te Gorinchem geboren als oudste zoon van Mr. **NICOLAAS DE GIJSELAAR**, schepen, pensionaris en burgemeester van die stad, en van **JOHANNA MARIA VAN BORCHAREN** ⁶⁹). Van 1769 tot zijn promotie in 1774 studeerde hij rechten te Leiden. Twee jaar later werd hij 2de pensionaris van zijn geboortestad, waar hij met de heftigheid hem eigen een voorvechter werd van de zich vormende patriottenpartij. Later werd hij pensionaris van Dordrecht, totdat hij in 1787 bij de komst der Pruisen moest uitwijken naar Brussel, waar hij bleef wonen,

totdat hij zijn huis in Leiden kon betrekken. Hij heeft niet meer deelgenomen aan het politieke leven; wel was hij in 1814 een der notabelen, **die** te Amsterdam moesten stemmen over de ontworpen Grondwet. Tevergeefs protesteerde hij tegen het ontbreken van de mogelijkheid tot beraadslaging hierover. 30 mei 1815 is hij te zijnen huize overleden.

DE GIJSELAAR heeft het gebied aan de Doelengracht verder uitgebreid door in 1806 daar nog 3 percelen te kopen: L, M en O, zodat het geheel dan omvat de percelen B, E en 1 t/m O. Transport op 6 sept. 1806 ²⁹). Daarna heeft hij de daar nog aanwezige opstallen afgebroken en de tuin doorgetrokken tot de Doelengracht; want bij volgende transporten is er daar geen sprake meer van bebouwing.

Hij was op 1 febr. 1784 getrouwd met **CATHARINA GEERTRUIDA HEEREGA**, geb. Leiden 7 febr. 1750, overl. Brussel 2 april 1799. Zij lieten 3 kinderen na: 1. Johanna Maria, waarover hieronder meer; 2. Geertruida Cornelia Henrietta (1789-1871) trouwde 18 juli 1817 Mr. **FRANCISCUS GERARDUS HOFFMAN**; 3. Nicolaas Cornelis (1792-1873), als 1ste luit. bij Waterloo gewond, later raads-lid te Leiden en directeur van het Kabinet van Pleisterbeelden en Prenten alhier.

Na het overlijden van hun vader bleef het huis eerst buiten de boedelscheiding; maar toen Geertruida zou gaan trouwen en de stad verlaten, werd het op 16 juni 1817 toegedeeld aan haar zuster **JOHANNA MARIA DE GIJSELAAR** ⁷⁰). Zij was te Dordrecht geboren 28 maart 1787 en daar 23 dec. 1812 getrouwd met Dr. Mr. **CORNELIS JOHANNES KNEPPELHOUT**, geb. Naarden 31 aug. 1778, te Utrecht in de rechten en te Leiden in de medicijnen gepromoveerd, arts, raad, schepen en kapitein der schutterij te Gorinchem ⁷¹). Evenals zijn schoonvader was hij een der notabelen, die in 1814 werden opgeroepen om te stemmen over de Grondwet, waaraan hij echter geen gehoor gaf, omdat het slechts een formaliteit zou zijn. Zijn wetenschappelijke verdiensten als patholoog-anatoom werden algemeen erkend. Hij overleed te Leiden 1 nov. 1818, waarna zijn weduwe in het huis bleef wonen tot haar overlijden op 24 dec. 1851.

Zij hadden 3 kinderen: 1. Johannes (1814-'85), 2. Geertruida Cornelia (1817-'19), 3. Karel Jan Frederik Cornelis, geb. 13 sept. 1818. De oudste zoon, **JOHANNES KNEPPELHOUT**, was de bekende letterkundige (Klikspaan), voor wie ik hier naar de literatuur mag verwijzen ⁷²). Hij was in 1845 getrouwd met zijn achternicht

URSULA MARTHA VAN BRAAM. Buiten zijn zeer vele reizen woonde hij te Leiden in het huis Rapenburg 85, waar de latere Prof. **ROBERT J. FRUIN** van 1842 tot '47 als student had gewoond, tot 1865 en daarna op het landgoed „de Hemelsche Berg” onder Oosterbeek, dat hij sinds 1847 's zomers reeds bewoonde.

Bij de scheiding en deling der ouderlijke en zusterlijke nalatenschappen op 13 april 1852 ⁷³⁾ werd het huis, dat cum annexis een oppervlakte besloeg van 18 are 88 centiare en geschat werd op slechts f 15.000.—, toegedeeld aan Jans broer Mr. **KAREL JAN FREDERIK CORNELIS KNEPPELHOUT VAN STERKENBURG.** Evenals zijn broer ontving ook hij zijn algemene vorming op de bekende kostschool Noorthey onder Voorschoten en studeerde vervolgens rechten in zijn geboortestad van 1837 tot 1844. Van 1863 tot '69 was hij lid van de gemeenteraad. Evenals zijn broer en zijn bovengenoemde oom **DE GIJSELAAR** had hij veel liefde voor de kunst. Niet alleen bezat hij een rijke verzameling prenten, maar steunde ook de kunstbeoefening door anderen; zo was hij bestuurslid van Ars Aemula Naturae en van de Mij der Ned. Letterkunde ⁷⁴⁾. De vermeerdering van zijn familienaam stond in verband met het bezit van de ridderhofstad Sterkenburg onder Doorn, dat hij alleen 's zomers en sinds zijn vertrek uit Leiden in okt. 1869 ⁷⁵⁾ afwisselend met een huis in Utrecht bewoonde en waar hij in 1885 overleed.

Kees, zoals hij genoemd werd, was tweemaal getrouwd, eerst in 1850 met **LYDIA JULIA MARIA VAN GORKUM**, overl. 15 mei 1854, dan in 1855 met **SUSANNA ELISABETH DRABBE** (1825-1907). Uit het eerste huwelijk had hij een dochter Johanna Maria (geb. 1851), uit het tweede 5 kinderen: Cornelis Johannes (1856), Wilhelmina Frederica Louisa (1857), Lydia Julia Maria (1858), Susanna Elisabeth **Bartha** Hermina (1860) en Johannes (1861).

Na het vertrek van de familie naar het Sticht heeft het huis eerst 2 jaar leeg gestaan. Maar nadat **STEPHANUS DE CLERCQ** in juni 1871 tot dijkgraaf van Rijnland was benoemd, werd hij de huurder ervan ⁷⁶⁾. Hij, 18 nov. 1826 in Den Haag geboren, was landbouwkundige, directeur der Amst. Kanaal Mij, sinds 1858 hoofdingeland en sinds 1864 hoogheemraad van Rijnland. Stephanus was 12 sept. 1850 getrouwd met **SUZANNA KRUSEMAN**, geb. Amsterdam 26 febr. 1830 ⁷⁷⁾. Zij hadden 7 kinderen: Willem (geb. 1851), Johan (1853), Daniël (1854), Adriaan (1855), Carolina (1857), Aleida (1858) en Gideon Stephanus (1862). Voorts omvatte het gezin 2 dienstboden (in 1871) ⁷⁸⁾. De familie **KNEPPELHOUT** had 2 dienstboden en een knecht in de kost gehad ⁷⁸⁾.

In 1880 vertrok het gezin naar het huis Ter **Wadding** onder Voorshoten, waar **DE CLERCQ**, nog steeds dijkgraaf, op 29 dec. 1886 plotseling overleed. De weduwe overleed 25 okt. 1906 te Haarlem.

De oorzaak van het vertrek ligt in de verkoop van het huis op 1 nov. 1880 door **KNEPPELHOUT VAN STERKENBURG** aan Mr. **HERMAN LOUIS ADRIAAN OBREEN** voor f 29.000.—. Daarbij werden van de koop uitgezonderd een schilderstuk boven de deur van de grote zijkamer door **DE WIT** vervaardigd en een marmeren beeldhouwwerk boven de schoorsteen in de kleine tuinkamer ⁷⁹⁾.

De koper was 27 jan. 1846 te Leiden geboren als zoon van Mr. **HERMAN OBREEN**, advocaat en notaris. Hij begon zijn studie in 1864 en werd later plaatsvervangend kantonrechter, notaris (als opvolger van zijn vader) sinds 1880, lid van de gemeenteraad, regent der strafgevangenissen en voorzitter der Ned. Mij van Tuinbouw en Plantkunde. Tussen 1882 en '91 schommelde zijn jaarlijks inkomen tussen f 27.000.— en f 43.000.—, waarnaar hij althans werd aangeslagen. Dank zij zijn ruime geldmiddelen kon hij steun verlenen aan genootschappen vooral op het gebied der tekenkunst ⁸⁰⁾.

Hij was 14 aug. 1873 getrouwd met **CORNÉLIE MARIE DE HEUS**, geb. Utrecht 16 juni 1849. Toen **OBREEN** 26 sept. 1891 te Nassau a/d Lahn overleed, liet hij 3 kinderen na: **Herman Constant**, geb. 1874, **Hemi Guillaume Arnoud**, geb. 12 juli 1878, en **Willem Hendrik**, geb. 1882. Het volgend jaar vertrok de moeder met haar zoons naar Baarn, waar zij reeds 24 juni 1894 overleed. Het jaar tevoren was het huis toegedeeld aan de gezamenlijke kinderen, waarbij bleek, dat het perceel een orangerie rijk geworden was, die bij het transport in 1880 nog niet werd genoemd ⁸¹⁾.

Van 1892 tot '96 is het huis niet bewoond geweest, althans niet blijvend. In mei van laatstgenoemd jaar werd het verhuurd aan Dr. **JOHANN FRIEDRICH OTTO SIEGFRIED VEIT**, die in die maand was benoemd tot hoogleraar in de verloskunde. Hij was 17 juli 1852 te Berlijn geboren als zoon van een arts. Na studie te Leipzig en Berlijn van 1869 tot '75 werd hij assistent en in 1879 privaatdocent, beide in laatstgenoemde stad. Na een 7-jarig professoraat in Leiden werd hij op eigen verzoek ontslagen met ingang van 1 mei 1903 wegens een benoeming te Erlangen, het jaar daarop gevolgd door een te Halle a/d Saale, waar hij 3 juni 1917 overleed ⁸²⁾.

Als huurder van het huis werd Prof. **VEIT** opgevolgd door

Mr. **NICOLAAS DE RIDDER**, die kort te voren, op 25 febr. was benoemd tot burgemeester van Leiden als opvolger van Mr. **FRANÇOIS WAS**.

Thans weer iets over de eigenaren. De jongste der 3 broers, **WILLEM HENDRIK OBREEN** overleed 30 april 1905 te Céligny (Zwits.). Tot zijn erfgenamen had hij benoemd de 2 zoons van zijn oudste broer en zijn jongste broer. De laatste, **HENRI GUILLAUME ARNOUD OBREEN**, was historicus en vooral bekend als genealoog; hij was een der oprichters der Ver. Oud-Leiden (5 nov. 1902). Na studie te Leiden promoveerde hij in 1906 te Gent in de geschiedenis. Hij bleef in België wonen, waar hij in 1908 trouwde en op 22 aug. 1937 overleed ⁸³⁾.

De oudste broer, Mr. **HERMAN CONSTANT OBREEN**, was secretaris der commissie voor de Ned.-Zuidafrikaanse handel en lid van de Octrooiraad. Hij had 2 zoons, Herman Louis Adriaan, geb. 1902, en Hendrik Tjaard, geb. 1905, die elk voor een kwart mede-erfgenaam waren van hun oom voornoemd.

1 aug. 1906 verkochten de erfgenamen het huis aan de huurder. Hierbij bleek, dat van het geheel sinds 1893 een of meer percelen waren afgesplitst, o.a. het koetshuis in de Doelensteeg. De oppervlakte was teruggelopen van 1888 tot 1455 centiare en de prijs van f32.700.— (schatting) tot f25.000.— (reëel). De orangerie werd nu niet meer genoemd ⁸⁴⁾.

NICOLAAS DE RIDDER was 23 sept. 1848 te Utrecht geboren als zoon van Dr. **COENRAAD KAREL JOHANNES DE RIDDER**, arts, en van **JOHANNA MARIA KEMINK**. Hij studeerde in zijn geboorteplaats rechten van 1867 tot '75. Intussen had zijn vader door het overlijden van diens zwager Dr. H. H. **KEMINK** de leiding gekregen over de uitgeversfirma Kemink & Zoon, die na zijn overlijden op Nicolaas overging. Dit lag hem niet; hij begon een carrière in de staande magistratuur: ambt. O.M. Tiel (1877), substit. off. Winschoten en Utrecht, off. v. just. Tiel en Groningen (1897). In de laatste 2 plaatsen was hij bestuurslid der A.R. kiesvereniging. Te Utrecht was hij lid van de gemeenteraad en van de Prov. Staten, te Groningen van de gemeenteraad. Bovendien was hij van 1901 tot zijn dood lid van de Tweede Kamer. Bij K.B. van 25 febr. 1903 werd hij benoemd tot burgemeester van Leiden. Hij overleed reeds 20 nov. 1909 ⁸⁵⁾.

DE RIDDER was tweemaal gehuwd geweest, eerst op 8 mei 1879 met **MARGARETHA ANNA ISABELLA VAN DAMME JALINK**; na haar overlijden hertrouwde hij op 22 okt. 1886 met **CAROLINA HENRIËTTE ANTONIA VAN PETERSOM RAMRING**. Uit het eerste huwelijk

Foto Monumentenzorg

GANG IN HET HUIS RAPENBURG 65,

Links de deur naar de voorzaal, geflankeerd door de twee teruggevonden
nissen met rococo-stucwerk

Foto Monumentenzorg

VOORZAAL VAN HET HUIS RAPENBURG 65
met schoorsteen en plafond, overgebracht van Hoogstraat 1

Foto Monumentenzorg

SCHOORSTEEN VAN DE TUSSENKAMER
uitkijkend op de binnenplaats

Foto Monumentenzorg

STUC PLAFOND VAN DE TUSSENKAMER

M'aarschijnlijk van dezelfde hand als de gangnisscn

werd een zoon geboren, Margarethus Nicolaas Herbert, die later koopman te Amsterdam werd.

Inmiddels had **DE RIDDER** in maart 1908 zijn tuin vergroot door voorf 2000.— 157 centiare tuingrond, gelegen achter het aangrenzende huis Rapenburg 63, te kopen ⁸⁶).

Op 19 april 1910 verkochten zijn weduwe en zijn zoon het perceel, nu 1612 ca groot, voorf 29.000.— aan zijn opvolger Jhr. Mr. **NICOLAAS CHARLES DE GIJSELAAR** ⁸⁷). Deze koper was 21 okt. 1865 te Gorinchem geboren als zoon van Jhr. Mr. **NICOLAAS HERMAN DE GIJSELAAR**, bankier, en van **ELISABETH HERMINA ADRIANA DE GIJSELAAR**, kleinkinderen van 2 broers van **CORNELIS DE GIJSELAAR** bovengenoemd. Na studie te Leiden van 1884 tot '91 werd hij bankier bij zijn vader. Van 1906 tot '13 was hij lid der Prov. Staten voor de C.H.U. en daarna tot kort vóór zijn dood lid der Eerste Kamer. 20 jan. 1910 werd hij benoemd tot burgemeester van Leiden, kort daarop tot curator der universiteit, later tot president-curator. Met ingang van 1 jan. 1927 werd hem om gezondheidsredenen ontslag verleend als burgemeester.

DE GIJSELAAR was 2 aug. 1893 getrouwd met **ANNA DANIELLA WILHELMINA CORNELIA VIRULY**, geb. te Vuren 15 febr. 1874. Na zijn aftreden vestigde hij zich te Wassenaar, waar hij 21 dec. 1937 overleed. Zijn vrouw overleed 30 jan. 1945 in Den Haag. Het echtpaar heeft geen kinderen gehad ⁸⁸).

Toen dus zijn huis aan het Rapenburg leeg kwam te staan, heeft **DE GIJSELAAR** het op 24 juli 1928 voor f 35.000.— verkocht aan de V.V.S.L. ⁸⁹). Deze in 1900 opgerichte vereniging zetelde toen in het gebouw der Mij tot Nut v. h. Algemeen, Steenschuur hoek Langebrug, dat voor haar 400 leden te klein was geworden. Het bezit van het nieuw verworven Clubgebouw is echter niet ongestoord gebleven: 18 dec. 1940 namen de bezetters alle bezittingen in beslag, voor zover die niet tevoren in veiligheid waren gebracht, en lieten in 1945 het gebouw leeggeroofd en onbewoonbaar achter. Na een tijdelijke residentie op Kloksteeg 12 kon reeds op 18 juli van dat jaar de Club feestelijk worden heropend ⁹⁰).

¹) De in tekst en noten vermelde archivalia, bibliotheek en prentverzameling berusten ten Gemeente-archief van Leiden, tenzij anders blijkt. De medegedeelde data van doop, ondertrouw, trouwen, begraven en inschrijving als student te Leiden zijn ontleend aan de doop-, trouwen en begraafhoeken, het impostregister op het begraven en het album studiosorum. In de bibliotheek van het Gemeente-archief berust een getypt exemplaar van dit artikel in ietwat uitgebreidere vorm.

²⁾ **SIMON VAN LEEUWEN:** *Batavia Illustrata*, blz. 1115. J. P. DE MAN in *De Ned. Leeuw* 1944, 154-158. *Nieuw Ned. Biogr. Woordenb. o. r. v.* **MOL-HUYSEN** en **BLOK**, V, 851. P. N. VAN **DOORNINCK:** *Invent. v. e. verzameling charters betr. hebbende op de geslachten Van der Does, Van Duwenwoorde, Van Mathenesse* enz. 1895.

³⁾ *Bat. Ill.*, 948. **FERWERDA:** *Adelijk en Aanz. Wapenb. v. d. Zeven Prov.*, deel 3. Dr. A. W. E. **DEK:** *Geneal. der heren en graven v. Egmond*, 1958, 71, plaatst deze Ottelina 2 generaties te hoog.

⁴⁾ *Bat. Ill.*, 980. Later hertrouwde **zij** met **JACOB VAN RECOURT**.

⁵⁾ J. B. **RIETSTAP:** *Armorial Général*, 1, 654.

Deze wijze van wapenvermeerdering in geval van naamsverandering of -toevoeging is in ons land in gebruik gebleven, niet echter het opnemen van een pretentieschildje. Dit komt nog wel geregeld voor in Engeland; doch de uitvoering is daar anders: de man van de erfdochter plaatst haar wapen als hartschild op het zijne; en de volgende generaties nemen het als een kwartier in het stamwapen op; hiervoor worden bepaalde regels in acht genomen.

⁶⁾ *Lijsten v. regeringspersonen der stad Leiden*, 17de- en 18de-eeuwse hss, bibl. nr. 15099 en 15101.

⁷⁾ *Arch. der hofjes*, nr. 209.

⁸⁾ Na huw. voorw. **v.** 17 sept. 1524, zie noot 2. E. B. F. F. **WITTERT v. HOOGLAND:** *Bijdr. t. d. gesch. der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkh.*, 1, 464 (niet in Gem. arch.). *Bat. Ill.*, 922.

⁹⁾ *Arch. der hofjes*, nr. 185. *Waarboek G*, fol. 67.

¹⁰⁾ *Not. arch.*, nr. 2, blz. 101. W. J. J. C. **BIJLEVELD** in *L. Jb.* 1907, 78.

¹¹⁾ *Kronyk v. h. Historisch Genootschap* 1852, 282 e. v. (niet in Gem. arch.).

¹²⁾ **MOES & SLUYTERMAN:** *Ned. Kasteelen*, 111, 40 (niet in Gem. arch.).

¹³⁾ *Not. arch.*, nr. 2, blz. 221.

¹⁴⁾ Dr. A. W. E. **DEK:** *Geneal. der graven van Holland*, 99.

¹⁵⁾ *Bat. Ill.*, 1003. *Nw. Ned. Biogr. Wb.*, X, 592.

¹⁶⁾ *Vroedschapsboek G*, fol. 139.

¹⁷⁾ *Waarboek D*, fol. 236.

¹⁸⁾ *Secretarie-arch.* 1253-1575, nr. 24.

¹⁹⁾ *Waarboek F*, fol. 244 vo. Men verwarre hem niet met zijn gelijknamige neef, de bekende **glipper**, die bij zijn overlijden in 1579 weer te Leiden woonde; zie *L. Jb.* 1956.

²⁰⁾ *Not. arch.*, nr. 5, fol. 68.

²¹⁾ *Vroedschapsboek K en L*, fol. 147.

²²⁾ J. L. v. **D.** **GOUW:** *Marie de Brimeu, een Nederlandse prinses uit de eerste helft van de Tachtigjarige oorlog*, Den Haag 1947.

²³⁾ Na huw. voorw. van 10 juli 1601. C. A. **v. D.** **ZEE:** *Mathenesse en het huis te Riviere*, 1939 (Centraal Bur. v. Geneal.).

²⁴⁾ *Alg. Ned. Familieblad* 1885, 145 en 231.

²⁵⁾ Luyrt reeds zeer vroeg, Agatha en Maria in 1620 en '21 en Dirk in '19 (begraafboek).

²⁶⁾ *Waarboek YY*, fol. 227 vo. Oud Belastingboek A 11, fol. 263.

²⁷⁾ **E. PELINCK:** *Huizen met torens en hun bewoners*. De Navorscher 1878, 238.

²⁸⁾ Register v. h. hoofdgeld 1622, Noord Rapenburg, fol. 26 vo. In dat huis woonde het echtpaar **VAN OVERBEKE** met 2 zoons, 3 dienstboden, 2 studenten en 1 knecht.

- 29) *Bonboek Noord Rapenburg*, fol. 115 vo. — 120 C vo., 128 en 128 A.
- 30) *Waarboek YY*, fol. 283.
- 31) „ 4 D, fol. 150 vo.
- 32) „ 4 D, fol. 323 vo.
- 33) „ 4 F, fol. 79.
- 34) „ 4 E, fol. 256.
- 35) „ 4 F, fol. 32.
- 36) „ 4 E, fol. 195.
- 37) „ 4 F, fol. 48.
- 38) Jon.' E. ELIAS: *De vroedschap v. Amsterdam 1578-1795*, 708.
- 39) *Waarboek 4 E*, fol. 184.
- 40) *Not. arch.* nr. 735, akte nr. 178.
- 41) *Nw. Ned. Biogr. Wb.* VII, 587. *De Ned. Leeuw* 1927, 215; 1935, 87, 139 en 179. *Album Scholasticum Acad. Lugd.-Bat.*, 1941.
- 42) *L. Jb.* 1912, 113; 1913, 82. *Prentverz.* nr. 46473 en bibl. nr. 10543.
- 43) Kohier v. d. 200ste penning 1679, fol. 49 vo.
- 44) *Not. arch.* nr. 1298, akte nr. 2.
- 45) *Weeskamerarch.*, reg. van seclusiën E, fol. 57 vo.
- 46) Kohier v. d. 200ste penning 1676-'99, telkens fol. 50.
- 47) *Waarboek 6 K*, fol. 123.
- 48) L. A. DRIESSEN: *Pieter de la Court van der Voort, millionnair en dilettant-tuinarchitect*, 1664- 1739, 152- 164.
- 49) *Waarboek 6 M*, fol. 20.
- 50) *Gerechtsdagboek 3 B*, fol. 69 vo., en 3 0, fol. 166 vo.
- 51) Mr. J. C. OVERVOORDE: *De collectie De la Court*, in *L. Jb.* 1908, 154- 176. Prof. Dr. J. H. KERNKAMP: *De familieportretten uit de collectie De la Court in Dancwerck*, 1959, blz. 290. *Veilingcalatogi*. Gedrukte catalogus der prenten.
- 52) De volgende dag door not. **BOEKWEYT** gesuperscribeerd en 22 maart 1740 gepend; not. arch. nr. 1785, akte nr. 17.
- 53) *Waarboek 8 R*, fol. 244.
- 54) *Not. arch.* nr. 1784, akte nr. 70.
- 55) *Not. arch.* nr. 1938, fol. 722.
- 56) V. D. DUSSEN: *Kwartierst. v. Ned. geslachten*, deel 3, blz. 57 (niet op G.a.), J. E. ELIAS, als noot 38, 719 en 824.
- 57) Testament van 23 nov. 1750, not. arch. nr. 1940, fol. 1088.
- 58) *Bonboek* fol. 120 A. Reg. van onwillige decreten, 5de deel, akte nr. 18.
- 59) *Waarboek 9 C*, fol. 116.
- 60) *Nw. Ned. Biogr. Wb.* III, 431. *Alb. scholast.* Dr. W. P. JORISSEN: *Het chemisch laboratorium der Universiteit te Leiden*, 1909, 40; bibl. nr. 37026.
- 61) Na ondertrouw te Leiden op 3 juni '35.
- 62) *De Wapenheraut* 1906, 220.
- 63) *Waarboek 10 Y*, nr. 170 en 171.
- 64) *De Ned. Leeuw* 1905, 96; 1937, 56 en 96; 1938, 523 en 569.
- 65) *Not. arch.* nr. 2610, akte nr. 78.
- 66) *Ned. Adelsboek* 1949, 56.
- 67) *Recht. arch.* nr. 78, „reg. v. compromissen, uitspraken, transactiën en andere accorden” J, fol. 247.
- 68) *Waarboek* 11 G, nr. 256.
- 69) *Nw. Ned. Biogr. Wb.* X, 309. *Ned. Patriciaat* 1935/36, 181.

- ⁷⁰⁾ *Not. arch.* 181 l-42, nr. 162, akte nr. 88, niet overgeschreven ten hypotheekkantore.
- ⁷¹⁾ Utrecht 9 juli 1794 en Leiden 19 juli 1805. *Nw. Ned. Biogr. Wb.* 111. 702-706. *Ned. Patriciaat* 1912, blz. 203.
- ⁷²⁾ O.a. *Levensberichten der Mij der Ned. Letterkunde* 1886, 248-277.
- ⁷³⁾ Hyp. kant., reg. v. woordel. overschr. deel 166, nr. 40. Kadastraal sectie F, nr. 357.
- ⁷⁴⁾ *Levensberichten der Mij der Ned. Letterkunde* 1888, 176-184.
- ⁷⁵⁾ *Bevolkingsregister 1860-'71*, buurt 2, blad 24.
- ⁷⁶⁾ K.B. 11 juni 1871. Notulen v. h. verhandelde i.d. Verenigde Verg. v. Rijnland 1871, 199. Adresboeken.
- ⁷⁷⁾ Notulen enz. 1858, blz. 79, en 1864, bijl. 62. *Ned. Patric.* 1920, 45; 1954, 237.
- ⁷⁸⁾ Volkstellingsreg. 1829, 1839 en 1849, wijk 1, nr. 316.
- ⁷⁹⁾ Overgeschreven 4 nov., deel 510, nr. 68.
- ⁸⁰⁾ *Ned. Patric.* 1925, 343. Gedrukt kohier v. d. inkomstenbel. bibl. nr. 19166.
- ⁸¹⁾ 26 april 1893, overgeschr. 18 mei, deel 644, nr. 67.
- ⁸²⁾ Kohier als voren. Adresboeken. *Album scholast.* Dr. P. H. **SIMON THOMAS**: *Het onderwijs i. d. verloskunde a. d. Leidsche Hoogeschool 1791-1900*, 1909, 88.
- ⁸³⁾ *L. Jb.* 1938, 82-89. *De Ned. Leeuw* 1937, 297.
- ⁸⁴⁾ Overgeschr. 4 aug., deel 790, nr. 41; voortaan sectie F, nr. 1179.
- ⁸⁵⁾ *L. Jb.* 1911. *Levensber. der Mij der Ned. Letterk.* 1910, 210-224.
- ⁸⁶⁾ Overgeschr. 7 maart, deel 810, nr. 44; sectie F, nr. 1183.
- ⁸⁷⁾ Overgeschr. 26 april, deel 839, nr. 22.
- ⁸⁸⁾ *L. Jb.* 1938, 100-105. *Ned. Adelsb.* 1942, 232-235; 1955, 336. *Ned. Patric.* 1935/36, 179-187.
- ⁸⁹⁾ Overgeschreven in deel 1147, nr. 14.
- ⁹⁰⁾ *Almanak van de V.V.S.L.* 1946, 143-154.

CORNELIS JANSZON, DE LAATSTE PASTOOR VAN DE O.L. VROUWEKERK

Van Dr. A. J. **VAN DE VEN**, rijksarchivaris in de provincie Utrecht, werd een bericht ontvangen, dat hij bij een onderzoek in het archief van het Kapittel van St. Jan te Utrecht een aantekening had gevonden betreffende pastoor **CORNELIS JANSZ.**, waaruit blijkt, dat deze in 1604 is overleden.

Het kapittel gaf namelijk op 28 september 1604 toestemming voor de begrafenis van „zaliger heer Cornelis Jansz., gewesene pastoor van Onse Lieve Vrouwen kerck tot Leyden” in de St. Janskerk „onder seeckeren sarksteen in St. Anthonis Capelle neffens die tweede pylaer.”

B.N. **LEVERLAND**

RAPENBURG 65

DE BOUWGESCHIEDENIS EN DE RESTAURATIE

door

H. JANSE EN C. J. BARDET

Het huis, dat zich thans met zijn monumentale gevel van 1749 als een geheel voordoet, is ontstaan door de samenvoeging van twee huizen, waarvan wij het linker met 65 Z en het rechter met 65 N zullen aanduiden. Wij zullen deze beide huizen niet geheel los kunnen zien van de belendende panden 63 en 67. Het laatste is eveneens ontstaan door samenvoeging van twee huizen.

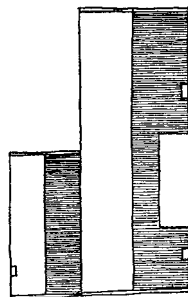
Oorspronkelijk bestond de reeks uit vijf afzonderlijke huizen, welke alle de gebruikelijke afmetingen hadden van een laat-middeleeuws stenen woonhuis. In de tweede helft van de 16de eeuw zijn de huizen 65 en 67 in het bezit gekomen van één eigenaar ¹.

Op de stadsplattegrond van **PIETER BAST** van omstreeks 1600 is nog de gehele huizenreeks te zien in de gedaante, die hij aan het einde van de 16de eeuw ongeveer gehad zal hebben (afb. 1). Daar deze kaart de huizen weergeeft in de gedaante, die thans nog uit de panden is te reconstrueren, zal hij de werkelijke toestand van 1600 nabij komen. Men ziet, dat de huizen van de Doelensteeg tot en met het tegenwoordige nr. 63 één gezamenlijke achtertuin hebben. Nr. 63 behoorde sedert 1591 evenwel niet meer aan de eigenaar van de andere panden van dit complex. Hierop volgen de huidige huizen 65 en 67, weer met één achtertuin doch achter de huizen verdeeld in kleinere stroken, waarschijnlijk naar de bewoning van de afzonderlijke huizen van het complex. Uit de mededeling, dat in 1590 een gedeelte in gebruik is bij **MARIE VAN BRIMEU**, die veel aan de tuin doet, kan dezelfde gevolgtrekking worden gemaakt. In 1652 zijn de panden 65 en 67 door verkoop gescheiden. In de eerste helft van de 18de eeuw zijn de huizen 65 Z en 65 N meer tot een organisch geheel samengevoegd. Hetzelfde zal omstreeks die tijd met de beide delen van het huis 67 het geval zijn geweest. Nog zijn daar in de achtergevel de beide delen duidelijk te onderscheiden.

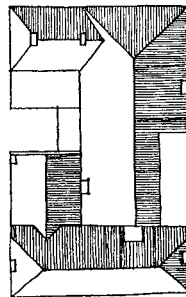
DAKPLATTE GRONDEN

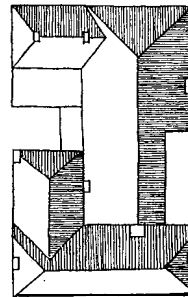
16de EEUW

BEGIN 17de EEUW

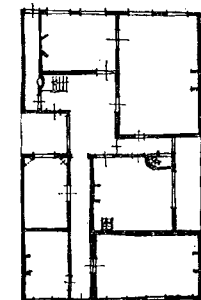
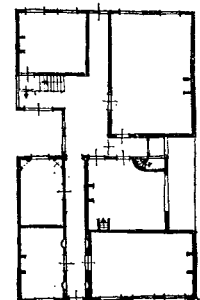
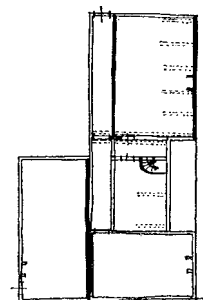
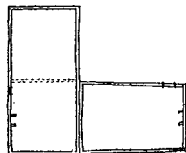

1749

19de EEUW

PLATTEGRONDEN
BEGANE GROND

In de 19de eeuw hadden nr. 63 en 65 tijdelijk dezelfde eigenaar. Thans loopt de tuin van 65 nog door achter het onlangs verbouwde pand 63, dat blijkens een bij deze verbouwing ingesteld onderzoek uit het einde van de 16de eeuw zal dagtekenen.

Oorspronkelijk bestond het huis nr. 65, waarop wij thans geheel onze aandacht zullen richten, zoals reeds werd uiteengezet, uit twee afzonderlijke panden. 65 Z stond met een korte zijde aan de straat en was 13,5 m diep. 65 N stond met een lange zijde aan de straat en was ongeveer 6,5 m diep. Beide huizen waren twee verdiepingen hoog en gedekt met een zadeldak.

Van het noordelijke huis is de oude kelder nog aanwezig. Daar achter kwam bij de onlangs uitgevoerde restauratie een keldertje te voorschijn, dat vermoedelijk een regenwaterbak is geweest.

Omstreeks 1630 is dit huis naar achteren aanzienlijk uitgebreid. De kap van dit gebouw is grotendeels nog aanwezig en door het verwijderen van een vloer thans aan de achterzijde geheel zichtbaar geworden. De spanten van de kap zijn opgebouwd uit twee jukken op elkaar. Er is hoofdzakelijk grenehout in gebruikt, een juist in die tijd in gebruik komende houtsoort. De toen nog gebruikelijke kromme poten van de onderste spantjukken heeft men nog van eiken gemaakt. Het huis heeft aan de voorzijde een topgevel gehad; de achterzijde is altijd afgeschuind geweest. Hierop wijzen de nummers en de opbouw van de kapsepanten ²⁾. Tevens blijkt uit de opbouw van de kap, dat de binnenplaats aan de noordzijde in de thans nog bestaande vorm werd gebouwd. Op de nok bevindt zich aan de achterzijde een sierlijke loden piron met een scheepje als windwijzer (zichtbaar uit de Doelensteeg). In de muren om deze binnenplaats bevinden zich verschillende originele kozijnen. Een vergaan kruiskozijn werd bij de restauratie vervangen door een nieuw. Alle inbouwsels op de binnenplaats zijn verwijderd, behalve bij de geheel gemoderniseerde keuken op de begane grond.

Van de oorspronkelijke spiltrap geeft het gedeelte tussen begane grond en verdieping (bij de restauratie een kwart slag gedraaid) wellicht de plaats nog aan.

Blijkens gevonden funderingen heeft er van het oude voorhuis aan de linkerzijde van het pand 65 N een gang naar achteren gelopen.

De verdieping-vloeren van dit huis worden gedragen door zware moerbinten, die ongeveer 2,25 m uit elkaar liggen, met erover kinderalkjes.

Het zuidelijke *huis is* talloze malen verbouwd. Bij de restauratie werd een prachtig gesneden laatgotische eiken console aangetroffen onder een eiken balk, die later is opgenomen in de scheiding tussen voor- en achterkamer op de begane grond. Een gedeelte van de rechterkant is weggehakt, toen de console in de nieuwe tussenmuur werd opgenomen. De console stelt een wapendragend fabeldier voor. Het wapen is dat van de bewoners tussen 1501 en 1509, waarmede de bouwtijd van dit huis vastligt. Thans is deze console geplaatst onder een moerbalk in de traphal op de eerste verdieping in het huis 65 N (fig. 00).

In de linker zijmuur werd in de voorkamer een nisje aangetroffen met restanten van 16de-eeuwse tegels. Verder naar de voorgevel waren twee staande voegen, vermoedelijk een doorgang naar nr. 67 uit de tijd, dat beide huizen bij elkaar behoorden. Blijkens de hoogte van de hiervoor genoemde oude balk met wapenconsole werd de vloer van de eerste verdieping in de 18de eeuw een meter verhoogd. Op ruim twee meter boven de nieuwe vloer en dus drie meter boven de oorspronkelijke vloer werd in de linkerzijmuur van de achterkamer een restant van een eiken muurplaat ³⁾ aangetroffen. Deze geeft de goothoogte van het gotische huis aan. Op de kaart van **BAST** telt het huis een verdieping meer. Ook een bij deze verandering behorende muurplaat is in de zijmuur aangetroffen.

Het achterhuis werd omstreeks 1730 verbouwd. Er werd een hal met trappenhuis geformeerd, waarvoor de doorbroken zijmuur van het huis 65 N werd opgevangen op een roosterwerk van balken. De achtergevel werd, met gebruikmaking van het oude huis 65 N (in helrode drielingen ⁴⁾), opgetrokken over de gehele breedte van het dubbele pand (donkerrode steen).

Onder de toen gemaakte trap is nog een kozijn van een kelderdeur aanwezig, wat er op wijst, dat de tuinzaal wat hoger heeft gelegen, vermoedelijk ter hoogte van het eerste trapbordes. Het trappenhuis en de tegenwoordige commissiekamer naast de bibliotheek zijn voorzien van rijke versieringen in z.g. Régence stijl.

Omstreeks 1749 werd het voorhuis belangrijk gewijzigd. De gevel werd geheel vernieuwd en het voorste deel van het gebouw werd voorzien van een kap met de nok evenwijdig aan de gevel. Hiertoe werd van beide loodrecht op de straat staande kappen een stuk afgesneden.

Het is opvallend, dat zowel de vormen van de middenpartij als de hoekuitvoering van het metselwerk bepaald ouderwets ge-

noemd kunnen worden. De middenpartij is, vergeleken met het luchtige rococowerk, dat juist rond 1750 zijn intrede doet (vergelijk bijv. het stucwerk in de linker voorkamer), stijf en weinig fantasierijk.

Omstreeks 1715 gingen de metselaars er voor het eerst toe over op de hoek van een gebouw, inplaats van de opeenvolging kop-klezoor-kop in de koppenlagen, drieklezoren aan het begin van de strekkenlagen toe te passen ⁵⁾.

Hoewel dit omstreeks 1730 vrijwel algemeen is, werd aan de nieuwe gevel van Rapenburg 65 in 1749 de oude kop-klezoor oplossing nog gebruikt ⁶⁾.

De Lodewijk-XV interieurs in het zuidelijke voorhuis dateren uit deze tijd. Behalve de prachtige stucplafonds is het vermelden waard dat in de achterkamer ter wille van de symmetrie beide hoeken aan de raamzijde zijn afgeschuind. Eén bevat een schoorsteen, de andere is loos en ingericht met kasten, hoewel ook hier een schoorsteen wordt gesuggereerd. De grote voorkamer (in feite de nog steeds ongedeelde benedenverdieping van het middeleeuwse huis 65 N) werd voorzien van een door JACOB DE WIT geschilderd plafond, dat helaas in de 19de eeuw verloren ging. Van het linker huis werd een gang afgescheiden. De toegangsdeur kwam hierdoor niet in de zandstenen middenpartij te zitten, doch daar links van. In de gang waren aan weerszijden in totaal vijf versierde nissen aangebracht. Aan de rechterzijde zijn er hiervan twee achter een halfsteens muurtje vrijwel ongeschonden terug gevonden (fig. 00). Van de overige waren de plaatsen nog aanwijsbaar. De stucversieringen in de gang en de ruimte links daarvan zijn voorzien van een zeer uitbundig en verfijnd rococo-ornament.

In de 19de eeuw zijn weer verbouwingen uitgevoerd. Vele „neo-“ ornamenten laten dit zien. De achterzaal werd op tuinniveau gebracht (geveldeel van grauwe steen). De middengang in het achterhuis verdween en de tuindeur werd verplaatst naar de uiterste rechterzijde van de achtergevel. In de nieuwe gang van de verplaatste deur onder de trap door werd de toegang naar de kelder dichtgezet met een marmeren fontein onder de trap, welke fontein bij de laatste restauratie een plaats in de hal kreeg.

Het smalle voorhuis (65 Z) werd in de 19de eeuw nogmaals verhoogd en voorzien van een plat dak. De gang van de voordeur naar achteren werd eveneens nieuw gesierd, waarbij het thans weer te voorschijn gekomen rococowerk toenmaals werd wegge-
werkt.

Door de vele verbouwingen, die als gevolg van de herhaalde wisseling van eigenaars en bewoners in de loop der jaren in het pand zijn uitgevoerd, was een vrij chaotische indeling ontstaan.

Het was dan ook te begrijpen, dat het bestuur van de Vereniging voor Vrouwelijke Studenten, welke het huis reeds van 1928 in bezit heeft, al lang de noodzaak gevoelde dit grote pand beter bruikbaar te maken voor het studentenwerk.

Onder leiding van de architect Ir. J. **KRUGER** te Voorburg is door de aannemer **L. ZITMAN** een restauratie uitgevoerd, die het pand thans volledig aan zijn bestemming doet beantwoorden. Natuurlijk was het bij deze restauratie niet mogelijk de oorspronkelijke situatie te herstellen; het ging er nu juist om de nog niet volledig doorgevoerde samenvoeging van de twee oude panden zo goed mogelijk tot stand te brengen. Op enige plaatsen moest diep ingegrepen worden. Er is een geheel nieuwe keuken gemaakt met toiletgroepen. Op de eerste verdieping is een hal met gang ontstaan, waardoor de diverse vertrekken op deze verdieping, waaronder de twee grote eetzaal, nu rechtstreeks zijn te bereiken. Verder is er bij de restauratie naar gestreefd alle aanwezige waardevolle elementen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen door het geven van een passende bestemming aan de diverse kamers.

Een zeer belangrijke verrijking is verkregen door de vondst van de beide gestucadoorde nissen in de benedengang. Zeker niet minder belangrijk is de aanwinst van het Lodewijk-XV stucplafond en de schoorsteen, afkomstig uit het pand „de Faam”, Hoogstraat 1, die geplaatst konden worden in de rechter voorkamer. Het is een zeer gelukkige omstandigheid, dat dit zeer fraaie stucwerk op deze wijze voor Leiden bewaard is gebleven. Voor de grote eetzaal op de verdieping werd een schoorsteenmantel verkregen uit het depot van de Lakenhal. Ook de vier rocococonsoles, die geplaatst werden in het portaal op het einde van de nieuwe gang op de eerste verdieping, werden door de directeur van de Lakenhal beschikbaar gesteld.

Op die plaatsen, waar dat ook maar enigszins mogelijk was, is getracht de historie van de panden te laten spreken. Zo noemen wij de schoongebikte gevel van de binnenplaats van het linker pand, de opengemaakte kap van de toneelzolder en de zichtbaar gelaten *moer-* en *kinderbalken* in de hal van de eerste verdieping. De gevels herkregen hun oorspronkelijke schaal door het wijzigen van de roedeverdeling, waardoor de gevels zeker in waarde hebben gewonnen.

Door de restauratie kreeg de V.V.S.L. een clubgebouw, waar zij met recht trots op mag zijn en met haar de gehele Leidse gemeenschap.

1) De historische gegevens werden ons verstrekt door Mr. W. DOWNER. Wij zijn hem hiervoor zeer erkentelijk.

2) Betr. het merken van kaponderdelen zie: H. JANSE, De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam. *Bulletin K.N.O.B.* 1958. kolom 142-152.

3) Houten balkje in de lengte'boven de muur, waarop de daksporen rusten.

4) Kleine stenen, gebakken langs de Oude Rijn.

5) Klezoor = een kwart van een baksteen: drieklezoor = driekwart van een baksteen.

6) De heer E. PELINCK deelde mede, dat er in deze tijd in Leiden vaak „ouderwets” gewerkt werd, door gebrek aan jonge bekwame ontwerpers. Het huis Snouck Hurgronje, Rapenburg 61, ook van omstreeks 1750, vertoont het zelfde „ouderwetse” metselwerk.

JERUSALEMSHOF

In het artikel over de Heilige-grafkapel van het Jerusalemshofje aan de Kaiserstraat (Leids Jaarb. 1959) werd het vermoeden uitgesproken, dat de kamer van de broederschap der Jerusalemsvaarders, waarschijnlijk later regentenkamer, rechts bij het binnenkomen van het hof heeft gelegen (blz. 94). De heer W. D. H. ROSIER schrijft in *Gens Nostra*, jaarg. 14 no. 6, blz. 147, dat inderdaad aan de rechterzijde van de ingang van het hofje een alleenstaand huis stond, groter dan de andere huisjes, met fraaie topgevel; dit huis moet ca. 1910 zijn afgebroken. Er bevond zich langs de gevel een grote wingerd van witte druiven, waarvan telkenjare door de tuinman van het hof de trossen druiven geplukt werden, die buitengewoon goed smaakten en door de heer Rosier (geboren 1885) die als kleinzoon van een der bewoners het hofje geregeld bezocht, niet werden versmaad.

E. P.

MR. KAREL HEYDANUS, ZIJN VERZAMELING EN DE BESCHIKKINGEN VAN ZIJN DOCHTER

door

E. PELINCK

Mr. **KAREL HEYDANLJS**, gedoopt te Leiden op 25 mei 1636, had tot ouders de bekende theologische hoogleraar **ABRAHAM HEYDANUS** en de Amsterdamse koopmansdochter **SARA LOTEN**. Het zal wel aan dit Amsterdamse huwelijk te danken zijn, dat professor Heydanus een aanzienlijk vermogen bezat, waarvan hij overigens op milddadige wijze gebruik maakte, een gedragslijn, welke wij in het derde geslacht nog zullen ontmoeten. Deze bejaarde oudhoogleraar, die ruim twee jaar te voren, na 28 dienstjaren, wegens „ongewenste schrifturen” ontslagen was, maakte, na eerst een algemene volmacht op zijn kleinzoon **KAREL CRUCIUS** ¹⁾ te hebben gegeven, op 9 augustus 1677 zijn testament ²⁾ en overleed 15 oktober 1678. Op 6 januari 1679 verdelen de kinderen een en ander van het vermogen ³⁾.

Zijn zoon Karel, weduwnaar van **JACOBA VAN SWANENBURG** (dochter van burgemeester **PAULUSVAN SWANENBURG** en **ADRIANA VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG**), krijgt o.m. toegewezen het huis aan het Rapenburg, thans nr. 65 en meer bekend als het gebouw van de V.V.S.L. Lang heeft **KAREL HEYDANUS** (al mogen we waarschijnlijk aannemen, dat hij reeds bij zijn vader inwoonde) er niet van genoten, want op 20 augustus testeert hij, ziek zijnde ⁴⁾. Uiteraard gaat, nadat hij zijn huispersoneel met enige legaatjes bedacht heeft, alles naar zijn enig kind, **Adriana Christina**, maar indien zij er niet meer is, krijgt zijn broeder **JOHANNES HEYDANUS** (waarover straks meer), de neven zijner vrouw (zij is hem reeds enige jaren te voren, in januari 1676, door de dood ontvallen), te weten de jonkers **GERARD** en **CORNELIS VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG**, ieder een kwart, terwijl de neven **CAREL LOTEN**, **ABRAHAM TER HAER** en diens zuster **CLARA** samen een kwart moeten delen. Speciaal vermaakt hij aan zijn dochter zijn „raritei-

ten, antiquiteiten en meubelen, gene ter werelt uitgezondert als alleen zijn testateurs bibliotheque". Mocht hij zonder kinderen overlijden, dan krijgen zijn neven **VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG** het „kasje met alle antiquiteiten, mitsgaders alle antique potten, kannen, lampen etc., zo in het zelve kasje als daer buyten te zijner sterfhuysse als notore of bekende antiquiteiten" zullen worden bevonden. De volgende maand, nog geen jaar na zijn vader, wordt op 30 september 1679 zijn begrafenis in de **Pieterskerk** geboekt. Hij werd slechts 43 jaar.

Onze nieuwsgierigheid werd nu gewekt, wat deze secretaris van de Leidse Weeskamer voor verzameling, welke hem kennelijk zeer na aan het hart lag, had bezeten en het was een toeval, dat onze aandacht viel op de passage bij **ADRIANUS PARS**, Catti aborigines Batavorum (ed. 1745, blz. 106), waarin deze wijst op de te Leiden te vinden oudheden: „Gelijk nu in 't laatste van 't voorleden jaar 1696 de in alles uitmuntendste der Leidse Jufferen, de Juffer **ADRIANA CHRISTINA HEIDANUS**, selve een pronk Kabinet der Natuur, het Geluk en van de Genade, het zij mij geoorloofd in 't openbaar haar Ed. so te noemen, liet drukken de **Naamrol** van haar Heer Vaders Kabinet van een seer aanmerkelijk en aansienlijk getal van Goude, silvere, kopere, papiere penningen en alderhande oudheids, griekse, romeinse, Indise, Sinese, Batavise, Hollanse huis- en voorraad", waarna hij enkele zaken vermeldt. Het mocht ons gelukken het enige bekende exemplaar te vinden, blijkens de titel inderdaad als veilingcatalogus bedoeld ⁵⁾. Deze „Thesaurus elegantissimus", welke **CAROLUS HEYDANUS** „multo judicio, industria et sumtu" (dus met veel oordeel, vlijt en kosten) verzamelde, zal na de Paasvacantie geveild worden. Met inkt is het jaartal 1697 toegevoegd.

Na ongeveer 2000 munten en penningen volgen op blz. 120 de reliëfs met inscripties, een stuk betreffende de godin van Nehalennia, beelden en koppen, waaronder die van **Homerus** en een Griekse filosoof, welke blijkens een aantekening in de marge echter modern waren en wel door **BERNINI** (hetgeen onwaarschijnlijk) voor de koning van Frankrijk gemaakt en door juffrouw **HEYDANUS** voor 100 gld. weer ingekocht. Dan volgen de vondsten van de Brittenburg, bronzen beeldjes, enz. Op blz. 126 wordt een cabinet van chinees hout met 12 laden vermeld, waarin „hoorentiens en schelpen". Er is een grote verzameling wapens, welke achteren nog afzonderlijk wordt beschreven, zowel oosters als westers. Er zijn

ook zeegewassen en een tweede kabinet van ebbenhout, ingelegd met ivoor, waarin behalve tabakspijpen, mineralen en naturalien ook „eenige reliquien van 't H. Graf, item de maat van 't Kruis, een Turksche Almanak en andere rariteiten" ⁶⁾). Een koffer met enige laden herbergt o.m. de onderdelen voor een kabinet met 19 deurtjes, berggewassen, beeldjes van agaat en andere halfedelstenen en de koperen platen van **WIERIX** en **GOLTZIUS** voor de door hen gegraveerde portretten van burgemeester **JOHAN BROUCHOVEN** ⁷⁾). Bij de „prentkunst" vindt men ook getekende en gedrukte kaarten en „7 curieuse tekeningen (zijnde tronien van **BAILLY** met de pen getekend)". Onder de boeken met tekeningen is er een met 625 sterkten van steden en forten, veldslagen enz. Voorts nog bij de kannetjes, potten enz. ook de Jacobakannetjes en „een zeer oud en ongemeen raer met goud doorblazen Venetiaans glas als een beker". Tot slot geschilderde portretten van beroemde mannen, waarbij dat van **RENÉ DESCARTES** als „sekerl. Origineel" wordt aangemerkt, hetgeen, gezien de relaties van prof. **HEYDANUS** met deze filosoof, geenszins verwonderlijk is en we denken aan **FRANS HALS** . . .

Bij het lezen van de catalogus rijst in de eerste plaats de vraag, hoe **CAROLUS HEYDANUS** dit alles kon verzamelen en we mogen wel antwoorden, dat het naast zijn persoonlijke voorkeur en het ouderlijk vermogen (en waarschijnlijk ook wel dat van zijn vrouw) de hier te lande en vooral ook te Leiden aanwezige verzamelingen zijn geweest, die dit mogelijk maakten. We hoeven slechts te denken aan **CORNELIS VAN AECKEN** of **MATTHEUS VAN OVERBEKE** ⁸⁾.

Wat er van deze verzameling werd? Het is de archeologen mischien mogelijk enkele der antiquiteiten terug te vinden. De rariteiten zullen wel nimmer meer te identificeren zijn.

Rest nog, iets te vertellen over de alleen achtergebleven dochter Adriana Christina, een meisje door Pars zo hooglijk geprezen, maar gezien de huwelijksdatum van haar ouders hoogstens 16 jaar ⁹⁾. Voogd werd haar oom **JOHANNES HEYDANUS**, die te Rotterdam in de handel was gegaan en aldaar ook schepen werd, en zij zal wel in het grote huis aan het Rapenburg zijn blijven wonen.

Wij krijgen de indruk, dat zij, zodra zij 25 jaar werd, op 15 juli 1688, haar besloten testament maakte en aangezien dit stuk zowel op haar familieverhoudingen als ook op haar eigen persoon een bijzonder licht werpt, laten wij hieronder een en ander daaruit volgen ¹⁰⁾.

In de eerste plaats moest onder de weeskamer gebracht worden de boerderij „De Kleyweg” te Hazerswoude en enige obligaties en rentebrieven, welker rente haar oom ten goede zouden komen. Uit het feit, dat uitdrukkelijk bepaald wordt, dat deze rente nooit aan eventuele crediteuren ten goede mogen komen, kunnen we wellicht concluderen, dat deze te Hoorn woonachtige en aldaar met een post bij de convoyen en licenten ter admiraliteit beklede oud-Rotterdamse schepen minder fortuinlijk in zaken is geweest. Ook zijn vrouw, **CORNELIA SCHILPEROORT**, en hun dochter **Emmerentia**, gedoopt Leiden 6 juli 1662 en derhalve een jaar ouder dan haar nichtje, zullen deze vruchten genieten en pas de hierna te noemen erven mogen het kapitaal ontvangen. De oom **Johannes** krijgt ook alle portretten van vaderszijde, behalve die van haar ouders door „Baans” (lees: **JAN DE BAEN**). De familieportretten, met inbegrip van die van moederszijde, mogen nooit verkocht worden en wij vermoeden, dat de bekende vrees, dat de portretten in verkeerde handen zouden komen, er toe geleid heeft, dat ze later vernietigd zijn. Oom krijgt tevens „de plaat van mijn grootvader” (d.w.z. de koperen plaat voor het gegraveerde portret van prof. **HEYDANUS**, hetzij door **BLOOTELING**, hetzij door **SUYDERHOEF**), de stoelen „in mijn kleynne zijkamer, zijnde van geel satijn met blauwe bloemen, de witte marmeren tafel en voet ¹¹⁾, de spiegel, groot omtrent een elle ¹²⁾, een kleyn kabinetje van zwart ebbenhout met schildpad, een groen saay ledekant staande op *d’antiquiteytskamer* met het bedde en dekens, zes matte stoelen en tapijtekussens, waarvan der vier op de gemelte antiquekamer leggen en een ouwerwetsche spiegel en eenig tin, kooper off ander noodig gereedschap ter waardije van honderd gulden, die ik begeer dat mede verbonden zullen zijn”. Aldus krijgen we ook een indruk van de andere meubelen, w.o. het pronkbed en de tapijtekussens, waarmee de voor de verzameling bestemde kamer gestoffeerd was.

Zij prelegateert aan haar neef, Jonker **GERARD VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG**, burgemeester van Alkmaar en dijkgraaf van de Uitwaterende sluizen, al haar resterende huisraad en gehele inboedel, geld, goud, zilver, gemunt en ongemunt, juwelen, rariteiten, schilderijen, kleren, papieren en voorts alles wat er bij haar overlijden gevonden zal worden. Haar neef Cornelis wordt dus, in tegenstelling tot het testament van haar vader, op dit punt gepasseerd. Universeel erfgenaam zijn genoemde Jonker Gerard en zijn broer Cornelis, respectievelijk voor $\frac{2}{3}$ en $\frac{1}{3}$ deel, of hun erven. Bij vooroverlijden van Gerard krijgt Cornelis alles. Maar

indien Cornelis „merkelijk buyten zijn fatsoen quam te trouwen of ook aan ymant, die van besproken leven mogt zijn, hetwelk zal staan aan 't oordeel van mijn hierna te noemen executeurs en voogden", zal alles wat hem zal toekomen of alreeds door hem ontvangen zal zijn, onmiddellijk aan zijn broer komen, waardoor Cornelis onterfd zal worden, hetgeen overigens niet gebeurde, daar Cornelis reeds 22 november 1701 ongehuwd overleed. De voogden waren de broer van haar grootmoeder, Jonkheer **JOHAN VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG**, neef Gerard (dus wel belanghebbend !) en als reserve haar neef Jonkheer **JACOB VAN FOREEST**, oud-burgemeester en raad van Hoorn.

Zeven jaar later, op 23 augustus 1695, maakt zij een nader testament en legateert aan haar petekind **HESTER Jacoba van EGMOND** al haar juwelen, kleren, boeken en ook al het kinderpoppengoed, „ZO van zilver als anders". Nicht Emmerentia krijgt enig linnen, wol en zilver, ter waarde van 100 ducats, alsmede 100 gld. 's jaars of een lijfrente, evenals haar broer **ABRAHAM HEYDANUS**, die echter jeugdig zou overlijden. Neef **KAREL CRUCIUS** „om zijn getrouwheid en vriendschap" ineens f 4000 ¹³⁾. „Aen mijn zeer aangenaam gezelschap bestaande uit agt juffers, t.w. vier juffr. **VAN CEULEN**, twee juffr. **VAN ALPHEN** en twee juffr. **GROENEN-DIJK** legeteer ik tot mijn gedachtenis twee honderd gulden 's jaars tot de laatst levende onder elkaar te verdelen". **AERTJE BOSMAN** krijgt een jaargeld van f 200 en nog eens hetzelfde bedrag om uit te delen aan arme mensen, waarvan zij meent, dat deze het nodig hebben, vooral haar vrienden, en wel 12 jaar na de dood van Adriana Christina. Twee meiden en een knecht worden behalve met een schone dubbele rouw ook met een jaargeld bedacht al naar gelang van de duur van hun dienst. Het vroegere personeel wordt ook niet vergeten, w.o. „Grietje, die aan de ondeugende backer Andries is getrouwt", en we treffen ook nog een wollenaaister en een schoonmaakster aan. Onder haar handtekening voegt ze nog het volgende commentaar : „Het weeshuis en de armen etc. ga ik met voordagt voor bij omdat men dikmaals ziet dat de nooddriftigsten daar van 't minst profiteren en sommigen mijns vrinden en bekenden ook van noode hebben."

Het volgend jaar besluit zij, blijkens het hier voren gemelde, haar vaders verzameling te verkopen, waarschijnlijk uit overweging, dat haar neven er geen belangstelling voor zouden hebben en zeker niet omdat zij behoefte aan geld had, want zij behoorde

in 1688 met een aanslag van ruim 6 11 gld. voor de 200ste penning, derhalve met een vermogen van meer dan *f* 120.000, tot de zeer vermogenden.

Op 10 januari 1699 wordt **ADRIANA CHRISTINA HEYDANUS**, waarschijnlijk nog geen 36 jaar oud, in stilte begraven en overeenkomstig haar laatste wil worden de zaken geregeld. Haar neef **GERARD VAN EGMOND** verkocht het huis aan het Rapenburg aan Mr. **PIETER DE LA COURT VAN DER VOORT**, waarmee de traditie van het verzamelaarshuis, eerst **OVERBEKE**, toen **HEYDANUS** en thans **DE LA COURT** ¹⁴⁾ werd voortgezet. Haar oom **JOHANNES HEYDANUS** genoot tot zijn dood in 1711 het vruchtgebruik, dat vervolgens overging op zijn dochter Emmerentia, die geregeld de opbrengsten incasseerde. Zij kwam daartoe soms zelf uit Hoorn naar Leiden, een reis waaraan zij een bezoek aan de hofstede „De Kleyweg” te Hazerswoude vastknoopte. Zij had aldaar het voorhuis met kelderkamer en gebruik van de keuken ter beschikking. De problemen en lasten, welke aan vastgoed verbonden zijn, als herstel van de opstallen en ook bijvoorbeeld het kappen van bomen, welke op bevel van het hoogheemraadschap Rijnland gerooid moeten worden en dan weinig opbrengen, bleven haar niet bespaard.

Daar de laatste neef **VAN EGMOND VAN DE NIJENBURG, JOHAN AEGIDIUS**, die te Leiden was komen wonen en daar in de regering kwam, en het vermogen van het fideicommis zou hebben kunnen erven, reeds op 11 oktober 1747 was overleden, had Emmerentia enige weken later op 31 oktober haar testament gemaakt ¹⁵⁾. Zij tekent nog eens protest aan tegen de Leidse Weeskamer, welke volgens haar de nalatenschap van Adriana Christina wederrechtelijk onder zich hield. Toen zij ongeveer anderhalf jaar later op 87-jarige leeftijd overleed, waren haar erfgenamen haar neven Prof. **JOHANNES** en de koopman **ABRAHAM BURMAN** voor de ene helft en **CATHARINA LIEFTINCK**, weduwe van **HUGO OCKHUYSEN** voor de andere helft ¹⁶⁾. **JOHANNES** en **ABRAHAM BURMAN** krijgen de portretten van de kant van haar vader, behalve die van haar zusje, broertje en haar zelf, die alleen aan Abraham worden toegedacht ¹⁷⁾.

EMMERENTIA HEYDANUS werd 24 maart 1749, ruim een halve eeuw na haar nicht Adriana Christina, overeenkomstig haar testament, in de Pieterskerk begraven en op 5 mei konden de erven de bescheiden betreffende de boedel van de weeskamer overnemen.

1) Hij noemt hem wonderlijkerwijze zijn „neve”. Het moet de zoon zijn geweest van zijn dochter Maria en haar eerste man, Ds. DIONYSUS **CRUCIUS**, eerst predikant te Hazerswoude en daarna te Nijmegen. In het Album Studiosorum te Leiden komt hij drie maal voor, telkens honoris causa: 6 augustus 1663 als van Hazerswoude, 20 jaar oud (hetgeen wel fout zal zijn) en bij zijn moeder wonend; 1 maart 1668 als Lugdunensis, 20 jaar oud, iuris prudentiaestudiosus, apud D. **HEYDANUS** avum, derhalve bij zijn grootvader; en 1 mei 1690, 40 jaar oud en wonende op de **Hooigracht**. — 16 oktober 1674 hield hij in de universiteit de feestrede wegens het ontzet van 100 jaar geleden. (Zie: **VAN DER AA**, Biogr. Woordenb. en **MOLHUYSEN**, Bronnen 111,283.) Merkwaardigerwijze kwam hij, zonder poorter te worden, in de regering. In de genealogie **CRUCIUS** (handschr. Centraal Bureau v. Genealogie) komt geen tweede **KAREL CRUCIUS** voor.

2) Voor not. **CORNELIS VAN SCHARPENBRAND**. Het testament mocht niet afwijken van het mutueel testament van hem en zijn vrouw van 1661. Zijn dochter Maria (in 1665 hertrouwd met de **Utrechtse** theologische hoogleraar **FRANS BURMAN**) en haar kinderen, die „ten tijde van dezen oorlog” (de in 1672 begonnen en met de vrede van Nijmegen in 1678 beëindigde oorlog) te zijnen huize hebben gewoond, behoeven de daaruit voortvloeiende kosten niet terug te betalen. Noch zijn schoonzoon, Mr. **HENDRIK BROUWER** (Leids burgemeester en schout en verder ook een vooraanstaand persoon), noch **KAREL CRUCIUS**, die evenals zijn zoon **KAREL HEYDANUS** zijn administratie hebben bijgehouden, zijn verantwoordelijk. Tot slot zorgt hij, dat twee hem blijkbaar nastaaende jongens uit het weeshuis worden gehaald en tot kleermaker opgeleid.

3) Not. D. **THORENVIET**.

4) Not. **ENGEL HAESTENRAEDT**.

5) Den Haag, Kon. Bibliotheek. Zie: F. **LUGT**, *Répertoire des catal. de ventes publiques*, no 165.

6) Verg. voor het Heilig Graf: *L. Jb.* 1959, 91-94, en veiling **JOH. ENSCHEDÉ** (Haarlem 30-5-1786, blz. 127 nr. 34: De doos waarin de afbeelding van het H. Graf en andere Reliquien uit het H. Land, waarbij twee certificaten).

7) Verg. *L. Jb.* 1929/30, t.o. blz. 93.

8) Zie: *L. Jb.* 1933, 91-101; 1943, 180-185; 1955, 99-104.

9) De ouders aangetekend 19-4-1662. Haar doop konden we niet vinden.

10) Boedelopnijeren Weeskamer 1539.

11) **Zou deze** ooit nog te voorschijn komen, dan zouden daar op kunnen staan de wapens **HEYDANUS** (een schaap) en **LOTEN** (3 mispelbloemen, de twee bovenste uit de onderste voortkomend).

12) Er bestaan twee rijk gesneden spiegel- of schilderijlijsten „ca. 1700”, min of meer pendant, de ene in het Rijksmuseum te Amsterdam o.m. versierd met de voorstelling van een door cupido's belaagde zwaan, de ander in de verzameling **UNTERMAYER** te New York, mogelijk vervaardigd door de beeldhouwer **JAN HANNAERT** (meester 1683, † 1709), vertoont behalve de voorstelling van een door kinderen omkranst lam een gevierende wapen: 1 en 4 een schaap of lam, 2 en 3 drie zwanen, mogelijk combinatie van de wapens **HEYDANUS** en **SWANENBURG**. De Amsterdamse lijst (nr. 342 van de Catalogus van meubelen en betimmeringen, 3de druk 1952) meet 1.60 × 1.— meter, terwijl Adriana Christina over ca. een el spreekt.

¹³⁾ Andere legaten zijn voor de kinderen van neef **VAN DEN BERGH** (wel de burgemeester **JOAN**) **f** 2000, neef **PETRUS BURMANNUS** ook **f** 2000 en diens broer **FRANS** **f** 6000 en al haar theologische geschriften. Niet **SARA MARIA BROUWER** **f** 2000 en haartweeïngreuzusters **CORNELIA** en **JACOBA** ieder **f** 1000, evenals niet **CROUWELAERT**. **MARIA SWALMIUS**, voordochter van Ds. P. **SWALMIUS**, een jaargeld van 50 en de 2 kinderen uit het tweede huwelijk, **LYSBETIE** en **HUGO** ieder **f** 25. De eerste betalingen moeten 6 weken na haar begrafenis plaats hebben. **ANNA MARIA SCHLAGFELDER** **f** 25 's jaars en de weduwe van monsieur **LE PAIR** om de trouwe diensten van haar man in eens **f** 200. De notaris **DEN BLAEUWEN** en de dokter **HENDRIK FIERLING** worden evenmin vergeten. Zeer uitvoerig handelt zij over haar twee graven en wie daar in begraven moeten worden en hoe. De notaris, die het testament zal openen, ontvangt een zakje met zilveren ducats en ten slotte krijgen haar nicht **VAN TEYLINGEN**, gehuwd met Ds. **FABRITIUS** te Velzen, en Ds. P. **HOLLEBEEK** ieder een jaargeld van **f** 100.

¹⁴⁾ *L. Jb. 1908, 154-176.*

¹⁵⁾ Voor not. **DIRC CRAB** te Hoorn.

¹⁶⁾ Uitgezonderd worden zekere fideicommissaire goederen van **PETRONELLA GAEL**, weduwe van **HUGO WELHOEK**. De legaten betreffen o.m. haar nichten **TAMINAUW**.

¹⁷⁾ Aldus wordt, indien men weet, dat Mr. F. N. M. **VAN EYCK VAN ZWICHEM** het geslacht **BURMAN** in zijn kwartieren had, verklaard, dat deze eertijds de thans in de Lakenhal bewaarde nortretten van **Emmerentia's** ouders, **JOHANNES HEYDANUS** en **CORNELIA SCHILPEROORT**, door **JACOB VAN DER MERCK** bezat. Die richting zullen mogelijk ook de zaken zijn gegaan, welke haar nicht **ADRIANA CHRISTINA** haar vermaakte. Hetgeen de **VAN EGMONDEN** eventueel uitde erfenis van **ADRIANA CHRISTINA** bewaard hadden, zou men moeten zoeken bij de erven van Mr. **JOHAN HENDRIK VAN PANHUYS** († 1781) en diens zoon Jhr. **PIETER** († 1835). — Zie: *Bonboek Zuidrapenburg* **f** 348 vo. en W. J. J. C. **BIJLEVELD** in: *Gens Nostra* III, 72 e.v.

HET HUIS HOOGSTRAAT Nr. 2

door

IR. F. STOKHUYZEN

Uit het bevolkingsregister van het jaar 1581 (fol. 156va) blijkt, dat het 2de huis (van de hoek Oude Rijn af) op de Hoogstraat (thans nr. 2) in dat jaar werd bewoond door **CORNELIS HUYGENSZ. VAN TORENVLIET** met zijn kinderen Andries Cornelisz., Frank Cornelisz., schutter, Machteld Cornelisdr. en een dienstbode genaamd **BARBARA ARENTSDR.** Het is blijkbaar zijn eigendom, want het gaat na zijn dood over in de eigendom van „Weynina van Thorenvliet, dochter en erfgename van saliger Cornelis van Thorenvliet haar vader, ende (erfgename van) juffr. Machteld van Thorenvliet haar oud-moeye”.

Weynina is gehuwd met **GILLES VAN HEUSSEN** (Raadhuis ondertr. te Leiden 17 okt. 1637) en deze **GILLES VAN HEUSSEN** verkoopt het op 15 november 1646 aan **JOB AERENTSZ. VAN DER SPELT**, glasmaker, „om 5000 gulden gereed en nog een losrente van 300 gulden 's jaars, vervallende met mei, losbaar met 6000 gulden of met termijnen van 400 of 500 gulden, meerder maar niet minder”. Deze rentebrief wordt „gecasseeerd vertoont” op 30 november 1651 (Bonboek Burgstreng fol. 37). Dit huis, in 1646 dus 11.000 gulden waard, wordt door genoemde **VAN DER SPELT** 5 jaren later, t.w. op 23 september 1651 verkocht aan **JAN AELBERTSZ. VAN RIJN**, die volgens het kohier van het Familiegeld 1674 fol. 80vo in dat jaar kruidenier blijkt te zijn, en wel van 3000 gulden gereed geld met een rente van 300 gulden 's jaars (welke schuld blijkbaar eerst in 1711 wordt afgelost), also voor een bedrag van ongeveer 9000 gulden in totaal.

De aflossing van de rente-schuld vindt eerst na 60 jaren plaats en blijkt samen te hangen met de verkoop van het huis op 12 mei 1711; op die datum verkopen de erfgenamen van **JAN AELBERTSZ. VAN RIJN** het aan **DIRK WARDENIER**, suikerbakker, en wel „vrij voor 2700 gulden gereed geld”. In die tussengelegen jaren daalt de waarde van het huis dus van 9000 op 2700 gulden, hetgeen een

merkwaardige kijk geeft op de economische toestand van die jaren. 25 jaren daarna, de 27ste oktober 1736, verkoopt **ADRIANUS WARDENIER**, enige zoon en erfgenaam van **DIRK WARDENIER**, het huis voor 3000 gulden aan **GERARD VERHEYK**.

De nieuwe bewoner moet er een apotheek in hebben gevestigd, welke aldaar 3/4 eeuw heeft bestaan. Het kohier van de „taxatic” en omslag (Bon Burgstreng nr. 74) van 1749 geeft aan, dat **GERARD VERHEYK** „vrijdom van accijns heeft genoten als apothecair van het Staten College”.

De volgende eigenaar tevens bewoner is **HENDRIK HALDER**, die tezamen met zijn echtgenote **JOHANNA JACOMINA KORVER** de apotheek op 1 november 1781 koopt voor de somma van 7000 gulden gereed geld, „belast met 1000 gulden ter zake van geleende penningen, waarvan jaarlijks interest betaald zal worden jegens vier ten honderd in 't jaar aan Gerrit Kleynders”. In 1784 wordt een hypotheek van 1000 gulden opgenomen, welke wordt afgelost op 14 mei 1799, doch daartegenover wordt op 28 mei 1799 opnieuw een hypotheek afgesloten, thans groot 2000 gulden, eveneens tegen 4% en te betalen aan **JACOB BIJLEVELD**.

HENDRIK HALDER, de nieuwe „apothecair”, geboortig uit Delft, was het 2de kind van **ADRIANUS HALDER** en diens (derde) echtgenote **ELISABETH VAN LEEUWEN**. **ADRIANUS HALDER** was „Casteleyn” van het „Verbeterhuis” bij de Oostpoort in Delft, genaamd „In de gecroonde Cabel”. Die „verbeterhuizen” moeten wel goed renderende bedrijven zijn geweest, want bij de boedelscheiding van **ADRIANUS HALDER** blijkt, dat zijn nalatenschap 65.608 gulden en 14 stuivers bedraagt, hetgeen niet weinig is voor die dagen.

Het erfdeel heeft **HENDRIK HALDER** in staat gesteld in 1781 de apotheek te Leiden te kopen. Het Poorterboek van Leiden vermeldt dat hij op 23 oktober 1781 „tot poorter dezer stad” is aangenomen. Hij was trouwens te Leiden niet onbekend, want hij werd er 3 maart 1773 ingeschreven als student in de medicijnen, oud 17 jaren, en op 14 mei 1778 nog eens als student in de chemie, oud 22 jaren.

Enkele maanden nadat hij het poorterschap te Leiden heeft verworven, trouwt hij op 3 december 1781 en wel met **JOHANNA JACOMINA CORVER**, jongedochter van 's-Gravenhage. De naam schijnt veel moeilijkheden te geven, want op andere plaatsen komen wij deze tegen als **CORWER**, **KORVER**, **KURVER**, **KERVEL**, enz.

Het is een eigenaardig huwelijk, want reeds op 28 mei 1777 is van hen een kind gedoopt in de Grote of St. Jacobskerk te 's-Gra-

venhage, echter zonder de vermelding dat het een „onecht” kind is; ook wordt bij het huwelijk geen enkele aantekening gevonden over de erkenning van een kind. De veronderstelling ligt voor de hand, dat er bezwaren tegen het huwelijk waren, aangezien de vader van **JOHANNA JACOMINA** CORVER R.K. was. Mogelijk heeft men met het huwelijk gewacht totdat bepaalde omstandigheden waren gewijzigd. Na het sluiten van het huwelijk werden nog zes kinderen geboren.

Omtrent het gezinsleven komen wij weinig te weten, doch uit de huwelijken van zijn kinderen blijkt wel een uiterlijke welstand. Bij zijn overlijden is de financiële toestand echter niet gunstig. Betreffende zijn nalatenschap wordt althans een paar dagen na zijn overlijden op 28 april 1808 door de erfgenamen voor notaris C. P. **VAN STAVEREN** te Leiden een „Acte van Beraad” opgemaakt, waarbij deze verklaren niet te weten „of de schulden de voordelen van de erfenis zullen overtreffen, weshalve zij zich beroepen op het recht van nader beraad”.

Op 6 mei 1809 heeft voor notaris **VAN STAVEREN** te Leiden plaats de „Openbare verkoop van het huis en erve staande in het beste gedeelte dezer stad aan de oostzijde van de Vischbrug of Hoogstraat omtrend de Oude Rhijn, belend aan de eene zijde Laurens Rietveld en aan de andere zijde Carel van de Noorda onder het Bon Burgstreng nr. 74, zijnde in hetzelfde huis de apothecaraffaire sedert onheugelijke jaren met zeer veel succes geëxerceerd”. De opbrengst was 5200 gulden zonder inboedel. Koper was **TOBIAS DRAYER**.

Merkwaardig is daarbij de volgende bepaling: „De koper zal nog boven en onverminderd zijne uit te loven kooppenningen ten huise van denzelven notaris mede op den 15 July aanstaande moeten betalen een somma van zestig guldens, welke door Heeren Gecommitteerden tot de zaken der schadevergoeding veroorzaakt door de Ramp van de 12 January 1807 benoemd bij dispositie van zijne Excellentie den Minister van Binnelandsche Zaken in dato den 4 Mey 1808 n°. 12 en van 23 Mey n°. 11 aan de erven van Hendrik Halder uit kracht van het decreet van Zijne Majesteit van den 4 Juny 1808 n°. 134 uit het fonds van Negotiatie bij bovengemelde decreet gearresteerd meerder zijn toegewesen dan aan hem volgens het Reglement van Schadevergoeding van den 5 October 1807 is competente en alreede was uitbetaald ter zake van de schade door de noodlottige uitbarsting van 12 January 1807 voornoemd aan voorschreven huis en erve veroorzaakt en van welke somma

van zestig guldens de restitutie in tien termijnen moet geschieden en wanneer opgenoemde huis en erve binnen den tijd van tien jaar mogt worden verkogt, dat als dan de algeheele of nog resteerende somma van het doen van het transport aan het Fonds der Negotiatie uit de kooppenningen zoude moeten worden opgelegd en betaald”.

Hieruit blijkt dus wel, dat zelfs dit huis behoorlijke schade heeft geleden door het springen van het buskruitschip aan de Steenschuur en dat de schade daarvan zich ook uitstreckte tot huizen, gelegen verre buiten de naaste omgeving van de plaats van deze ramp !

Niet lang na de openbare verkoop verwisselt het huis opnieuw van eigenaar, want **TOBIAS DRAYER** verkoopt het op 15 juni 1811 aan **BERNARDUS DRAYER** voor f 3000.—. We vinden hem in 1819 nog als eigenaar aangegeven doch in 1829 berust de eigendom bij **TOBIAS DRAYER** en **SIMON ADRIANUS SCHOLTEN**, in 1839 en in 1850 bij **TOBIAS DRAYER**. Het schijnt dan een winkel te zijn geworden, want in 1847 woont er **JAN HERMAN DRAYER**, winkelier, en in 1849 **BERNARDUS MARINUS DRAYER**, tabakswinkelier; in 1854 dezelfde doch dan met de toevoeging „Geref. koopman en winkelier in koffie, thee, etc.“.

Zo zien wij, dat in de loop van ongeveer twee eeuwen de waarde van het huis daalde van 11 .000 gulden in de eerste helft van de 17de eeuw tot 9000 gulden omtrent 165 l en tot 3000 à 2700 gulden in het eerste gedeelte van de 18de eeuw, om dan na een stijging tot 7000 gulden tegen het einde van de 18de eeuw wederom te dalen en wel tot 5200 gulden in 1809 en een paar jaar later in 1811 tot slechts 3000 gulden, welke guldens bovendien nog heel wat minder waard waren dan die van de 17de eeuw!

OORDEEL OVER DE GAZETTE DE LEYDE

door

MR. ANNIE VERSPRILLE

In het Leids Jaarboekje van 1910, p. 112, heeft Prof. **KNAPPERT** een artikel, getiteld : „Een gedenksteen voor professor Luzac” geplaatst.

Prof. **LUZAC**, hoogleraar in de Griekse taal en letterkunde en de vaderlandse geschiedenis, bepleitte en verdedigde het recht der Amerikaanse opstandelingen in vele artikelen, die hij o.a. publiceerde in de Frans Leidse Courant, de Gazette de Leyde. Deze Gazette, een algemeen blad, zond haar eerste nummer op 23 maart 1677 de wereld in in een frequentie van tweemaal per week. Het blad interesseerde zich voornamelijk voor staatkundige situaties en stond op hoog peil. **KNAPPERT** vertelt, dat het aan alle hoven gelezen en in alle kabinetten geraadpleegd.

Een illustratie van het bovenstaande vond ik een paar jaar geleden in de correspondance consulaire d'Amsterdam, 1775-1784 (Archives Nationales, Paris, Affaires Etrangères, B 1, 165, p. 105). De toenmalige Franse consul te Amsterdam, de chevalier **DE LIRONCOURT**, houdt in zijn correspondentie aan de Franse minister van buitenlandse zaken deze van alles, wat in de Republiek voorvalt, op de hoogte. In de hierna volgende missive geeft hij zijn oordeel over de Gazette de Leyde.

„J'ay l'honneur d'observer à Monseigneur que la Gazette de Leyde, Française, est actuellement celui de tous les Papiers Etrangers le plus curieux et le mieux composé. Il y règne d'ailleurs un fond de respect et d'attachement pour la France qui le rend encore plus attentif et plus scrupuleux à rendre compte des mouvemens intérieures et extérieures de certaines Puissances. Je suis certain que le Rédacteur ne changera pas de conduite. J'en assure autant du nouveau rédacteur de la Gazette d'Amsterdam Française: cette dernière Gazette est beaucoup mieux faite et mieux soignée depuis trois mois. J'y veille d'ailleurs selon les occasions et sans être connu de personne. Je prens la liberté de proposer à

Monseigneur d'envoyer désormais à la cour tel nombre d'exemplaires de la Gazette de Leyde quel lui plaira m'ordonner je les expédierois par les mêmes ordinaires que j'envoye la Gazette d'Amsterdam. 11 vient de paroître ici un ouvrage avec permission ayant pour titre: Richesse de la Hollande. 2 vol. in 40 ¹⁾. Cet ouvrage jette dans quelques parties de l'administration maritime, du commerce et des colonies de cette République. J'ai été tenté de l'adresser à Monseigneur mais j'attendra ses ordres à ce sujet comme à l'égard de Gazettes de Leyde.

Le Chevalier de Lironcourt."

1) Arcarias de Sézienne, La Richesse de la Hollande. Londres, 1778. Van dit werk verschenen meerdere hollandse vertalingen.

DE ILLUMINATIE VAN 1788 TE WARMOND

door

A. G. VAN DER STEUR

Op 7 augustus 1788, een jaar volgend op dat waarin het incident te Goejanverwellesluis plaats vond, werd er ter gelegenheid van de 37ste verjaardag van Prinses **WILHELMINA FREDERIKA SOPHIA** van Pruisen, echtgenote van de erfstadhouder Prins **WILLEM V**, in verschillende steden en dorpen van Nederland, o.a. ock te Warmond, geillumineerd. Zo'n illuminatie was niet iets nieuws voor Warmond. In 1747 ¹⁾ werd o.a. een publikatie uitgegeven dat op 13 juni van dat jaar „ter betuiging van de publicque vreugde welke men gevoeld over de verheffing van den doorlugtigen vorst, den Heere Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange en Nassauw tot stadhouder Capitein generaal en admiraal over de militie” men zal gaan illumineren.

In 1766 ²⁾ wordt de Prins van Oranje beëdigd als erfstadhouder. Ook dan zal er geillumineerd worden. De regeling was toen als volgt : Verlichting van 's avonds 8 tot 12 uur; ieder doet dit voor zichzelf en illumineert zijn eigen huis; het afsteken van vuurwerk en het lossen van vreugdeschoten uit geweren is verboden.

In 1788 wordt dus weer iets dergelijks georganiseerd. Buiten de verlichting draagt ook een erepoort tot de algemene vreugde bij.

Om een geheel andere reden ontstaan er op de avond van de illuminatie moeilijkheden tussen verschillende groeperingen van Warmonds burgerij. Deze moeilijkheden waren van zo'n aard dat ze ettelijke pagina's van de registers uit de rechterlijke archieven vullen ³⁾.

De criminele rechtspraak werd uitgeoefend door de baljuw **CORNELIS LE CLERCQ** ⁴⁾ en door **GOSSE SCHOUMAN, JAN STROO, HENDRIK BARTIJN, PIETER BARTSE HOOGERVORST** en **DAMMAS VAN LEEUWEN** ⁵⁾ als Welgeboren Mannen.

In de vergadering van baljuw en Welgeboren Mannen van 8 augustus van dat jaar wordt door **SCHOUMAN** bekend gemaakt „dat

de meeste Roomsgezinden gister avond op de illuminatie door de anderen was wijsgemaakt dat het om hunne godsdienst te doen was." Hierdoor hadden de R.K. inwoners zich met stokken gewapend en was men slaags geraakt. Men besluit de predikant te Warmond en de R.K. priester te Sassenheim, „als waar de Roomsche ingezetenen deezer heerlijkheid parochieren" te verzoeken hun gemeenten te vermanen tot gehoorzaamheid aan de overheid.

Op 12 augustus wordt er echter weer vergaderd, want dan zijn er enige klachten binnengekomen.

Ten eerste een van **JAN PIJNAKER**, **HUIBERT WARMOND** en **GEERTJE HUISMAN**, dat een zekere **PIETER PIETERSE**, of **PIETER KRUL**, zich in het bijzonder op deze avond onledig had gehouden „de boel ereis op te schikken", een mes op de straatstenen had geslepen en met een houwer onder de arm had rondgelopen.

Ten tweede kwam er een klacht van **LODEWIJK VAN DER VALK** en **LODEWIJK HOPMAN**, schippers van **GOSSE SCHOUMAN**, tegen de vrouw van **MACHIEL VERMEULEN** wegens laster over de prinses.

Men besluit **PIETER PIETERSE** en Vrouw **VERMEULEN** te ontbieden, doch eerst nog even raad te vragen aan een „kundig rechtsgeleerde" hoe men deze zaak precies moest aanpakken.

Twee dagen later, op 14 augustus, heeft men weer een vergadering. Er zijn informaties ingewonnen bij de heer-fiscaal en bij de Leidse advocaat **LUSAC** en aldaar heeft men vernomen zonder bezwaar de twee bewuste personen te kunnen arresteren.

Allereerst verhoort men de R.K. **PIETER PIETERSE**, alias **PIETER KRUL**, wonende te Warmond, 21 jaar oud. Zoals gebruikelijk schreef men een verhoor geheel in als vragen en antwoorden. In een enigszins bekorte vorm volgt dit hieronder:

„V. Waar hij zich den 7e dezer heeft bevonden?

A. 's-Morgens aan 't haver maayen te zijn geweest op de krogt, voorts thuis geweest, wat gegeten en geslaapen, en toe weer na de krogt tot melkenstijd.

V. Of hij zich ook niet bevonden heeft in 't land van Berendonk op de nademiddag om te melken?

A. Ja, over de Leede in Zwanburg.

V. Of hij alleen van 't melken is gekomen, dan of er ook nog eenige andere lieden van 't melken kwamen?

A. Ja; heeft alleen het volk van Kouwenhoven, die in 't land aan 't melken waaren, en voorts het volk van Dirk Koning aan 't Couwenhoortje ⁶⁾ gezien.

V. Wie die personen waaren?

A. Huibert Warmond, Jan Pijnaker en de meid agter in 't praampje zittende ⁷⁾, alsmede de zoon van Jan van der Voet, genaamt Claas, welke hem agter 't bosje ⁶⁾ met een paard kwam tegenvaren.

V. Of hij met die personen niet thuiswaarts is gevaaren?

A. Ja, tot aan zijn sloot toe, bij 't bosje vandaan.

V. Wat redewisseling hij wel met die persoonen heeft gehouden?

A. Dat hij aan de knegt van Dirk Koning, genaamt Jan Pijnaker heeft gevraagd of hij meede naar Leyden gong, die daarop antwoorde dat weet ik nog niet. Dat hij ook aan Claas van der Voet heeft gevraagd of hij mee na de stad ging, om te kijken, die antwoorde dat weet ik nog niet, ik zou raden dat me maar thuis bleeven. Zegt voorts niet meer te weten. Zegt nader dat hij Jan Pijnaker vroeg hoe laat of hij naar de stad zou gaan dat hij daarop heeft geantwoord 9 of 10 uren, met bijvoeging we moeten eerst nog reis playsier op 't dorp hebben. Zegt nader tegen Huib Warmond toen hij in 't schuitje stapte of daar omtrent te hebben gezegt: Huib ze zeggen dat je vanavond de hal uit moet, welke daarop antwoorde 't ze1 zoon vaart niet loopen. Zegt nog nader bij de resumptie tegen 't volk van Koning nog te hebben gezegt: De grutter mag hem vanavond wel in huis houden, want ze willen vanavond na zijn huis toe, die zel een kwaaje bal loopen.

V. Of hij zich in den avond van den 7 dezer niet op het Dorp heeft bevonden?

A. Overal de heele straat over.

V. Zo ja, waar?

A. In 't vorig artikel.

V. Wat hij daar heeft verricht?

A. Playsirig geweest.

V. Of hij zich niet heeft bevonden aan de eerepoort toen Jan de Wilde en Ary Heemskerk vegtende waren?

A. Toen bij Daan Heinsbergen aan de deur en bij Hijn Bartijn aan 't muurtje te zijn geweest.

V. Wat hij daar heeft verricht?

A. Dat hij met de knegt van 't Posthuis, Jan van Loon, die vechtende persoonen van malkander heeft gegooyt en dat hij van Maarten Heinsbergen heeft gehoord dat Jan de Wilde zou gezegt hebben „Laten we de donder maar dood steeken” 't geen op hem, gevraagde, zou gezien hebben.

- V. Of hij bij die geleegentheid een mes getrokken heeft?
- A. Zulks niet te weten, want dat hij het schelden niet langer kun-
nende verdragen niet weet wat hij gedaan heeft want dat hij
was of hij **dul** was, vermits zij gezegt hadden: We geeven agt
papen om een stuiver en een fles wijwater toe, wat hem die
avond door een arbeider van Jan Berendonk, een Zwolsman,
bij de eerepoort verteld was. Dat hij ook heeft gehoord van de
zoon van Pieter Hoogervorst, al ten tijde van de Warmonder
Kermis, dat ze de Paape en de Keeze bij malkander **zoude** doen,
daarop een kerk bouwe en daar bovenop een galg en dan daar
de Paap laten **preeken**. Dat Bart ook had gezegd dat zulks bij
de koekkraam was uitgeroepen.
- V. Of hij ook met een mes op de straat geschrapt heeft?
- A. Zulks niet te **weeten**, want dat hij om 't gezegde van zijn geloof
was of hij **dul** was.
- V. Of **hij** gewoon is een mes bij zich te **draagen**?
- A. Ja altijd.
- V. Of hij ook een houwer dien avond heeft gedraagen?
- A. Geen houwer te hebben gehad, maar toe hij hoorde dat er
volk uit was om Rijnsburgers te halen, hij zich voorzien heeft
van een end kneppel en die onder zijn rok te hebben gehad.
- V. Of hij dan geen houwer heeft gehad toen hij de nagtwagt
heeft gehad de gepasseerde winter?
- A. Ja, maar deze te hebben verkogt. Dat hij ook nog een degen
heeft gehad, van Wijntje van der **Mey**, doch dat die is **meede**
genomen door Jacob van Leeuwen, welke hij eenige weken
geleeden daar na nog heeft gevraagd om ze weerom te geeven,
maar dat die antwoorde dat 't een oud ding was en er niets
aan verbeurd was."

Hier beëindigt men het eerste verhoor. Op dezelfde dag wordt
hem een tweede verhoor afgenomen, waaruit men echter niet veel
nieuws verneemt. Op de vraag of hij niet moest erkennen dat hij
verkeerd gehandeld had door eigen rechter te willen spelen, ant-
woordde hij dat dat wel waar was, maar dat hij zich niet graag
dood had willen laten steken. Tot zijn verschoning merkte hij
nog op dat alles kwam omdat „**men** op zijn geloof geschopt had”.
Ook al omdat hij gehoord had dat men de kapelaan goudsbloemen
had toegegooid, met de opmerking „Daar stinkert, daar heb je
oranje”. Tevens dat de kinderen, „**die** van 't **leeren** kwaamen ook al
het schelden voor papen en dergelijke” hadden moeten ondergaan.

De eis van de baljuw **luidde** f 60.— boete, ten bate van hem zelf,

en eventueel een nadere straf te bepalen door Welgeboren Mannen.

Bij de uitspraak verminderden Welgeboren Mannen de boete tot f 25.— en zagen van verdere straf af⁸⁾).

De tweede beklagde, Vrouw **VERMEULEN**, verschijnt op 3 september. Ze heet **JOANNA VAN HEYNSBERGEN**, ze is huisvrouw van **MACHIEL VERMEULEN**, 36 jaar oud en geboortig van Wateringen onder Delftland, ze woont te Warmond en is tapijtmaakster en kamerbehangster van beroep.

Zonder dat de beschuldiging wordt meegedeeld begint men haar te verhoren. Uit dit verhoor, eveneens ingeschreven in vragen en antwoorden valt het volgende te reconstrueren :

Ze is in augustus met het schip van schipper **SCHOUMAN** van Amsterdam naar Warmond gevaren. In Haarlem, nadat het schip van de zeilmaker was weggevaren, waarbij het veerschip enige tijd had stil gelegen, en nadat zij tevoren buiten Haarlem bij de scheepmaker **CORNELIS VAN DER BIJL** *geweeest* waren *om teer-*kwasten te halen, had men naar aanleiding van een keeshond, die op de werf van de scheepmaker vast lag, een gesprek over de kezen gevoerd. Er werd gezegd dat het allemaal schelmen en landberoerders waren en dat het te wensen was dat ze allemaal opgehangen werden. Dit werd door de knechts van **SCHOUMAN**, **LODEWIJK VAN DE VALK** en **LODEWIJK HOPMAN**, de twee aanklagers, gezegd toentertijd. Vrouw **VERMEULEN** had daarop geantwoord : „Dan is de Heer van Warmond ook een landberoerder en een slechte“. **LODEWIJK HOPMAN** had hierop gezegd: „Neen, dat is alleen geen slechte, dat is ook een Arme-dief; die heeft al twee jaar lang het armegeld voor Hattem en Elburg opgehaald en het de **Armekas** onthouden.“ Vrouw **VERMEULEN** antwoordde toen : „Ik geloof dat ge dat net zo min waar kunt maken als de twee scheldbrokken die ik te Amsterdam in een koffiehuis ontmoette, welke zeiden dat ze moesten illumineren ter eere van Moffe **Wille-**mientje en zouden zien dat ze twee trinen kregen en geven die een brandende kaars in haar gat en zetten die voor ieder raam één; en wie weet of zij niet maar één dukaat in haar zak had, wanneer ze in Holland kwam, terwijl ze zich nu zoveel inbeeldde“.

Ze zei verder: „Als ik de Heer van Warmond was zou ik wel weten wat ik doen zou, evenals de kastelein te A'dam die de twee lui de deur uit gooide. Dan zou er eindelijk eens rust komen. Ik ben maar een burgermens, maar ik wil er wel een anker wijn aan geven, als men leven mocht in rust en vrede“.

Bij de verdere ondervraging bleek dat de lasterlijke praatjes over

Moffe Willemientje, die zij volgens de hierboven staande verklaring, de twee bezoekers van het koffiehuis in de mond gaf, haar door de twee aanklagers, **LODEWIJK VAN DER VALK** en **LODEWIJK HOPMAN** ⁹⁾, zelf in de mond gegeven werden. Ze worden voor baljuw en Welgeboren Mannen met elkaar geconfronteerd, maar de twee schippers bleven volhouden dat zij niet gesproken had over het koffiehuis, maar zelf de lasterpraatjes in de veerschuit had verteld.

Om uit de impasse te geraken ontbiedt men de koffieuishouder uit Amsterdam. Hij heet **ERNST FREDERIK SCHUTTE**, woont in de Kromme Elleboogsteeg bij de beurs te Amsterdam. Hij verklaart voor het Warmondse gerecht dat er op de bewuste dag dat de heer en mevrouw Vermeulen bij hem waren twee personen binnen kwamen. De een was **CAREL LOUIS BERKEMEYER** en de ander een zadelmakerszoon uit Utrecht. Deze twee hadden de lasterlijke woorden over **Moffe Willemientje** gesproken, waarna hij hen de deur had uitgegooid.

Doordat deze verklaring geheel strookte met haar eigen lezing van het gebeurde werd Vrouw **VERMEULEN** vrijgesproken.

Het uiteindelijk resultaat van deze illuminatiegeschiedenis was dus dat **PIETER PIETERSE** zich een vrij kleine boete op de hals gehaald had, maar ook dat de rechterlijke registers van Warmond op verschillende pagina's getuigen van het leven van de gewone man, een kleine tweehonderd jaar geleden.

In verband met het bovenstaande, dat zich voor een groot deel afspeelde in het veerschip van **SCHOUMAN**, kan nog worden vermeld dat deze **SCHOUMAN** op 17-3-1779 ¹⁰⁾ aangesteld werd als veerschipper van Warmond op Amsterdam. In 1792 werd in zijn plaats zijn minderjarige zoon aangesteld, met als zetschipper **LODEWIJK HOPMAN**. Het reglement waaraan men zich in 1792 te houden had is bewaard gebleven en zal hieronder volgen ¹¹⁾.

Het geeft een goed inzicht in de nog vrij kleine organisatorische gaven van ons voorgeslacht, zoals bijv. blijkt bij de vaststelling van de vrachtprijzen: Een beste stoel: 3 stuivers, Een slegte dito: 2 stuivers. Een schilderij: 6 stuivers, Een kleiner: 3 stuivers.

Ook de overwegende invloed van de Heer van Warmond, nog vlak voor de omwenteling, komt hierin duidelijk naar voren.

Verder is het interessant te zien welke goederen men zo al vervoerde van en naar Amsterdam en Haarlem. De dagelijkse levensbehoeften kwamen uit Leiden, maar wijn, bier, olie, stijfsel, kandij, zeep, azijn etc. kwamen uit Amsterdam en Haarlem.

REGLEMENT OP HET VEERSCHIP NAAR AMSTERDAM

Vermits de **vrijwillige** afstand van Gosse Schouman. zich voor dezen genoemd hebbend **Cors** Schouman, aangesteld deszelfs'zoon Jan **Schouman** tot ordinaris veerschipper van onze voornoemde Vrije Heerlijkheid Warmond na de stad **Amsterdam** en de stad Haarlem, en **vermits** deszelfs **minderjaargheid** tot zetschipper den persoon van Lodewijk Hopman, beide woonende te Warmond.

Nader reglement :

1. Dezelve zal alle Zondagen precies (behalven als door beslooten waater ofstormweer belet wierd) des morgens ten zes **uuren vaaren** van **Warmond** na Amsterdam en **weeder** van daar alle Maandagen precies, op zijn laatst des avonds voor het boomsluiten, en zulks om geen reden hoegenaamt mogen agterlaten dan met ons consent of van onze officier.
2. Dezelve zullen verplicht wezen altoos hun vast domicilium binnen Warmond te houden en de waag aldaar zoveel mogelijk favoriseren, gelijk ook, zonder daarin nalatig te zijn, weekelijksch aan de Huize van Warmond aan te komen om te vernemen of er iets te bestellen of te belasten is.
3. Dezelve zal steeds moeten voorzien zijn van een behoorlijk digt schip in die staat en ordre, dat de goederen aan hun medegegeven en toevertrouwd daar in behoorlijk zijn verzorgd en bewaard voor verderf, nattigheid of andere ongemakken, op **poene**, dat indien eenige goederen **hoegenaamt** daardoor schade mogte koomen te lijden, zonder eenige tegenspraak, de in- en opgezetenen of diegeenen die dezelve hebben toevertrouwd en **meede** gegeven, kost en schadeloos zullen moeten worden vergoed.
4. **Zal** voorts gehouden zijn **deszelfs** vaste ligplaats te houden binnen Amsterdam in het **Rokkin**, alwaar de andere buiten veerschepen gewoonlijk leggen.
5. Wijders de goederen, gelden, koopmanswaaren en alle andere goederen hoegenaamt, zo die hij van Warmond naar Amsterdam en Haarlem, in het doorpasseren, zal varen, en aldaar moeten bestellen en bezorgen, als die hij van Amsterdam en Haarlem zal varen en aldus bestellen en bezorgen, gehouden zijn ten eersten, hetzij des morgens, middags, of avonds na zijn aankomst te moeten bezorgen en bestellen, en wanneer hij des avonds laat mogte aankoomen, alsdan des morgens vroeg van de **volgende dag** daaraan, ~~of~~ **yoene** van contrarie doende en daarvan overtuigt **wordende**, te **verbeuren** zijn vrachtlouen en een boete van drie guldens ten behoeve van de Heilige Geest Armen onzer Heerlijkheid Warmond, welke boete door den officier aanstonds zal geïnnēt en door de bode opgehaald worden, alles bij weigering te verhaalen aan zijn persoon ofte gereedste **goederen**.
6. **Verder** gehouden zijn zich nuchter en getrouw te gedraagen, vlijtig de in- en opgezetenen in de bedieninge van het veer ten **dienste** te staan en voorts zich **alzo** te gedragen als een getrouw en eerlijk schipper en **zetschipper** verplicht en gehouden is te doen, en eindelijk zig te reguleren naar de volgende vrachtlouen :

Van een passagier —(guldens).6(stuivers).—(penningen).
Een brief -.2.-

Een klein mandje met een brief **eraan** —.4.—
 Een groote mand met een brief **eraan** —.6.—
 Een oxhoofd wijn 1.16.—
 Een anker wijn —.8.—
 Een half vat bier —.6.—
 Een vierde vat bier —.4.—
 Een aam oly —.12.—
 Een half aam —.6.—
 Een vierde boter —.6.—
 Een agste dito —.4.—
 Een zestiende dito —.2.—
 Een honderd pond kaas —.2.—
 Een enkele kaas —.2.—
 Een dito met een brief —.3.—
 Een trommeltje met een brief —.3.—
 Een grote dito —.4.—
 Een groote koffer —.8.—
 Een kleiner —.6.—
 Mondelinge boodschap —.2.—
 Klein pakje en brief —.3.—
 Wat **grooter** —.4.—
 Een enkele zak goed —.4.—
 Een last goed 3.—.—
 Een zak reuzel .2.8
 Een zak van Haarlem —.2.—
 Een vat rijst van Amsterdam —.10.—
 Een baal geerst —.6.—
 Een vaatje **stijfzel** —.4.—
 Een pot kandij —.2.—
 Een beste stoel —.3.—
 Een **slegte** dito —.2.—
 Honderd pond ijzer —.2.—
 Honderd guldens in geld —.2.—
 Een kalf —.12.—
 Een schaap —.8.—
 Een kabinet 1.—.—
 Een groote tafel —.6.—
 Een latafel —.10.—
 Een kinnetje zeep —.4.—
 Een anker sterken drank —.6.—
 Honderd pond zuiker of stroop met 't vat —.3.—
 Een zak plijster —.4.—
 Een bos beezems —.2.—
 Een schilderij —.6.—
 Een kleiner —.3.—
 Een varken —.12.—
 Een ton tras —.3.—
 Een anker wijnazijn van Haarlem —.2.—
 Een half vat azijn van Haarlem —.4.—
 Honderd pond koffij **boonen** —.2.—
 Van 20 tot honderd pond tabak —.2.—

Een koehuid —.2.—

Een kalfsvel —. 1 .—

Een schapenvacht —. 1.—

Een koppel vogels, konijnen, haazen of ander groot wild —.2.—

Een mand met groente —.4.—

Een ton teer van Haarlem —.6.—

Aldus geconsenteerd en aangesteld, binnen de stad Leyden, en met het zeegel onzer wapenen bekrachtigd op den zevenden January 1792,

(w. g.) Hermina **Jacoba Douarière** Baronesse van
Leyden, geboren Gravinne de Thom's,
Vrij Vrouwe van Warmond.

1) O. A. Gem. Warmond deel 9 fol. 186v d.d. 7-6-1747.

2) O. A. Gem. Warmond deel 9 fol. 191 d.d. 8-3-1766.

3) Algemeen Rijksarchief Den Haag: Rechterlijk archief Warmond B **XXIII** nr. 32 Crimineel Dingboek 1788-1808, fol. 1 e.v.

4) **CORNELIS LE CLERCO** was geboren te Leiden. In 1776 was hij crimineel secretaris der Vrije en Hoge Heerlijkheid Warmond. Hii huwde 12 april 1778 te Warmond met **ANNA BOER**, geboren en wonend te Warmond. Tussen maart en september 1785 werd hij baljuw van Warmond. Op 3 september 1799 werd hij bij besluit van het uitvoerend bewind der Republiek van zijn functie ontheven, „daar hij zich continueel te buyten gaat aan het onmaatig gebruik van sterke drank, waardoor hij zich zeer ongeschikt en onbekwaam maakt om naar behoren zijn officie waar te nemen.”

5) Personalialia betreffende deze en de verdere in dit artikel genoemde personen zijn bekend bij schrijver dezes en ook te raadplegen in een manuscript van dit artikel dat berust bij de Biografische Documentatiedienst der Nederlandse Genealogische Vereniging te Amsterdam.

6) Met het „Couwenhoornje” en „het Bosje” bedoelt men een klein houtbosje dat vroeger op het Zuid-westelijkste puntje van de Zwanburgerpolder stond, op de hoek van de Leede en de Grootte Sloot.

7) **DUS GEERTJE HUISMAN**

8) In later jaren is **PIETER PIETERSE** geen onbekende meer voor baljuw en Welgeboren Mannen van Warmond. Op 19 juli 1790 stond hij terecht voor een looddiefstal uit de schuit van Dammian van Heynsbergen. Hij werd toen voor 20 jaar verbannen uit Holland en West Friesland. Op 14 februari 1791 wordt hij echter te Leiden gesignaleerd, gevangen genomen en naar Warmond gebracht. Op 16 februari staat hij dan weer terecht en vermeldt zijn belevenissen sinds 2 augustus 1790, de datum van zijn verbanning. Hij heeft werk gezocht op de Hoogeveen Benthuisen bij Rotterdam. bij Nieuwveen en bij Stompwijk, maar dit was niet gelukt. „Doch toen hij bij Stompwijk op een draay sittende zijn pijp stopte kwam aldaar bij hem seecker iemand genaamt Teunis Lelijveld. aan wie hij vroeg of deze geen werk voor hem wist”. Deze wist wel iets en sindsdien verdiende hij. Hij was nu naar Leiden gekomen om zijn moeder te bezoeken in „De Wildeman” en om naar de kerk te gaan, volgens zijn zeggen. Van te voren was hij echter in een andere herberg opgepakt.

Men geloofde waarschijnlijk deze goede bedoelingen niet helemaal,

want hij werd op 2 maart wederom verbannen voor 20 jaar en daarboven nog veroordeeld tot vier jaar werkhuis.

In februari 1792 lezen we een verzoek van **MARIA HENDRIKS KROON**, weduwe van **JAN PIETERS**, of haar oudste zoon Pieter, die gedetineerd is op het Gravensteen te Leiden, daar ontslagen kan worden omdat ze anders geen inkomen meer heeft en zich tot armmeesters zou moeten wenden. Of dit verzoek in goede aarde is gevallen wordt niet vermeld. (R. A. Warmond B XXIII no 32.)

⁹⁾ Ook **LODEWIJK HOPMAN** en **LODEWIJK VAN DER VALK** waren geen onbekenden voor de baljuw. Vijf maanden voor deze aanklacht waren er moeilijkheden geweest bij de begrafenis van de heer **DANIEL HAVART**. Deze was op de avond van de 8ste februari 1788 begraven bij de oude St. Matthijskerk te Warmond. De drager van de baar, **CORNELIS GEESDORP**, en de lantaarndrager, **CLAAS NIEUWENHUIZEN**, waren aangerand en „gewelddadig geslagen” door verschillende inwoners. Verder waren de ruiten ingeslagen bij genoemde Geesdorp, bij **DAMMIANIS VAN HEYNSBERGEN**, bij de chirurgijn **POTGIETER** en bij de gaarder van 's lands onbeschreven of gemeenlandsmiddelen **SPRUYT**. Tot de daders behoorden o.a. de beide knechts van **SCHOUMAN** (R. A. Warmond B XXIII nr. 31 d.d. 9-2-1788).

Op 8 augusteus 1788 had **LODEWIJK HOPMAN** aan **CLAAS KORTEKAAS** een klap gegeven. Tevens had hij toen 's nachts beschenken bij **PLEUNTJE HEYNSBERGEN** op de deur gebonsd en de ruiten ingeslagen, terwijl haar ouders uit waren (R. A. Warmond B XXIII nr. 32).

¹⁰⁾ O. A. Gem. Warmond deel 9 fol. 227.

¹¹⁾ O. A. Gem. Warmond deel 10 fol. 84 Vs.

BRAND IN HET HUIS GERECHT 10

door

F. A. LE POOLE

6 januari 1959 was het 70 jaar geleden, dat de mooie 17de-eeuwse gevel (in de gevelstenen stond ANNO 1632) van Gerecht 10, door brand ernstig werd beschadigd *.

Hier volgt een beschrijving van die brand, zoals die voorkwam in het Leidsch Dagblad : „Wanneer dat zoo met de branden voortgaat, belooft 1889 voor Leiden een berucht brandjaar te worden”, was ongetwijfeld de gedachte van menigeen, die zich die namiddag, hetzij met of zonder schaatsen op het hooren van het brandklokgelui spoedde naar het Gerecht, alwaar het huis, bewoond door den heer L. G. LE POOLE door het vuur met vernieling werd

bedreigd. Evenals Zaterdag namiddag ontstond ook deze brand nagenoeg terzelfder ure op de bovenverdieping en had bij den aanvang ook een dreigend aanzien. Door het vlugge werken der brandkranen bij de Pieterskerkgracht en voor het Museum op de Papegracht, door het daaropvolgend flink samenwerken van onderscheiden handspuiten (No. 4 gaf na de kranen het eerst water) en de stoomspuit — deze staande op de brug over het Rapenburg bij de Houtstraat — was het gevaar evenwel nog vrij spoedig afgewend.

Het is te begrijpen dat zeer velen zich zoo dicht mogelijk bij het brandende perceel trachtten te posteeren om het hunne van den brand te zien; niet te begrijpen is het echter, dat velen, niet allen, het der politie en der schutterij, wier plicht het is het terrein van den brand over zekere uitgestrektheid af te zetten, lastig maakten en hen zelfs een oogenblik met het zand, dat door stads- werkers in kruiwagens aangebracht werd, om de glad wordende straat van het Gerecht begaanbaar te doen blijven, bestookten.

Toen zag men dan ook eenig geschermtsel met sabels en bajonetten.

Der brandweer mocht het ditmaal — ook door het onverschrokken klauteren der slangenvoerders meest in hun Zondagsche kleedij — niet enkel gelukken den brand tot het aangetaste perceel, maar zelfs tot de brandende verdieping te bepalen, zoodat slechts twee kleine bovenkamers uitgebrand zijn. Dat het perceel en de aangrenzende panden zeer veel waterschade hebben geleden, ligt in den aard der zaak."

(Mijn vader wilde het in dezelfde stijl laten herbouwen, maar dat is niet gebeurd. Men vond het idee zo absurd.)

*) Zie voor een afbeelding van de gevel: *L. Jb.* 1948, t.o. blz. 140.

DE LEIDSE MONUMENTEN ¹⁾

De veranderingen in het stadsbeeld gedurende het jaar 1959

door

C.J. BARDET

De activiteit op het gebied van de restauraties is in de periode van het afgelopen verslagjaar, wat het particuliere huizenbezit betreft, behoudens twee zeer verheugende uitzonderingen, bijzonder klein geweest. Voor het openbare bezit aan monumenten zijn een aantal restauratieplannen in voorbereiding. Juist nu is het vooral voor het particuliere bezit aan monumenten nodig, zo enigszins mogelijk het restauratietempo op te voeren, en wel omdat in dit jaar het zoveel besproken „wegenplan”, hoewel met vele restricties, door de Leidse gemeenteraad werd aanvaard.

Betreffende enige, voor de binnenstad belangrijke punten, zullen de plannen nog worden herzien, maar vast staat, dat de gemeente begonnen is het verkeer ruim baan te geven, en dat de uitvoering van deze plannen een nog totaal onbekende aanslag op het Leidse stadsschoon zal doen, waaraan niet valt te ontkomen.

Het is hier niet de plaats om verder in te gaan op de voor- en nadelen van het ontworpen plan, we mogen slechts de hoop uitspreken, dat het gemeentebestuur bij het nader onderzoek, waaraan het wegenschema voor de binnenstad zal worden onderworpen, met de kritiek rekening zal houden.

Tot de demping van het laatste gedeelte van het Levendaal werd door de Raad besloten. Hiermee zal een bijzonder mooi Leids hoekje verdwijnen.

Met de uitvoering van de in het verkeersplan opgenomen noord-zuidverbinding is een aanvang gemaakt. In verband daarmee werd op de Hooigracht een nieuw wegdek aangebracht, gepaard gaande met een verandering van het wegprofiel. Vele oude stoepen en stoeppalen zijn verdwenen, de bomen zijn gerooid, terwijl

¹⁾ Drieëntwintigste jaarverslag.

voor de doorvoering van deze verkeersader enige panden bij de Gansoordbrug werden gesloopt.

Het slopen ten behoeve van het verkeer is begonnen. Niet ten onrechte maakt de Leidenaar zich bezorgd over de vele braakliggende terreinen in de binnenstad. In de loop van het verslagjaar werd ook de Uiterstegracht gedempt.

Een ernstige aanslag is er op het Rapenburg gepleegd. Ondanks vele pogingen tot behoud zijn de oude gaslantaarns vervangen door in esthetisch opzicht weinig geslaagde, nieuwe lantaarns die in het grachtbeeld storend zijn.

Aan het Rapenburg kwam de restauratie van het pand nr. 65 gereed. Voor een nadere beschouwing van dit gerestaureerde clubgebouw van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden zie men elders in dit Jaarboekje.

Het pand Rapenburg nr. 29 werd onder leiding van arch. J. DEKKER uit Hazerswoude gerestaureerd. Van de voorgevel, die reeds lange tijd zorgen gaf, is voornamelijk de mooie hals uit 1664 hersteld. Door het vervangen van de voordeur is een passender geheel verkregen. Tijdens de werkzaamheden in dit pand is in de achterkamer van het voorhuis een fraai, in de 17de eeuw geschilderd plafond gevonden, dat door de Heer N. v. BOHEMEN werd gerestaureerd.

De oude kapel van het klooster van de Witte Nonnen werd in 1581 in gebruik genomen als academie, en is sedertdien enige keren gerestaureerd. De gevel aan het Rapenburg wordt thans door de Rijksgebouwendienst hersteld, waarbij slechts enkele details worden gewijzigd.

De restauratie van de Hooglandse Kerk vindt gestaag voortgang. In het afgelopen jaar kwam er een gedeelte van het noordertransept gereed.

In verband met het bouwen van een nieuw winkelpand voor de firma VERHULST in de Breestraat 105 is het voormalig Penshalpoortje, dat in vervallen toestand verkeert, achter de schutting verdwenen. Bij de nieuwbouw zal het poortje blijven bestaan en tevens worden gerestaureerd.

Het pand Nieuwe Rijn 108 werd tot winkel verbouwd.

In de Haarlemmerstraat heeft het pand nr. 274 een nieuwe kroonlijst gekregen evenals het pandje Breestraat nr. 23.

In opdracht van het gemeentebestuur werd een onderzoek ingesteld naar de toestand van de beide stadspoorten en de Burcht. De restauratieplannen voor deze belangrijke Leidse monumenten wachten thans op uitvoering.

Ook de fraai gelegen houtzaagmolen „de Heesterboom” aan het Galgewater zal door de gemeente worden gerestaureerd.

Door de Leidse Hofjescommissie worden plannen uitgewerkt voor herstel. Of het mogelijk is het Elisabethshof een nieuwe bestemming te geven, waardoor dit hofje gespaard zal kunnen worden, is nog niet beslist.

Hoewel de voormalige tuinmanswoning van het buiten „Cronesteijn” geen monument was, dunkt het ons toch juist hier nog even te vermelden dat deze woning, die in 1859 is gebouwd in opdracht van de Heer **BLUSSÉ DE JONGE**, voor de bouw van de nieuwe brug over het Rijn-Schiekanaal moest verdwijnen. Een poging om dit gave voorbeeld van chaletstijl te behouden door verplaatsing, is mislukt.

Zoals reeds boven werd vermeld, was de restauratie-activiteit in 1959 gering. Leiden krijgt echter in de komende jaren de unieke kans om naast de noodzakelijke saneringen, eventueel verlies door een grote zorg voor zijn monumenten in winst te doen keren.

MONUMENTEN UIT DE OMGEVING VAN LEIDEN

door

C.J. BARDET

Als aanvulling op het verslag betreffende de monumenten in Leiden, zal voortaan in het Leids Jaarboekje ook aandacht worden geschonken aan de monumenten in de directe omgeving van Leiden. Het aantal restauraties, dat thans wordt uitgevoerd, is slechts gering. We willen hieronder echter eerst enkele restauraties noemen, die in de voorafgaande jaren voltooid zijn.

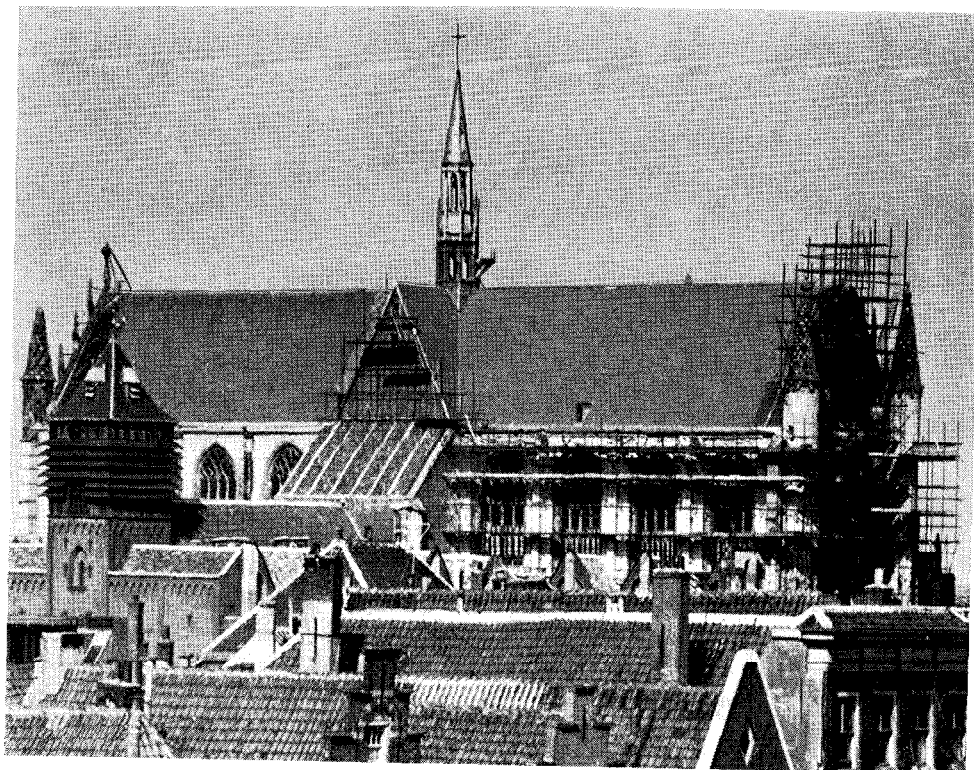
In *Lisse* werd de 15de-eeuwse, met tufsteen beklede toren geheel onder handen genomen en in goede staat gebracht. Aan het verbeteren van het toegangspad wordt thans gewerkt. De kap van de kerk werd hersteld en van nieuwe pannen voorzien. Architect van dit werk is Y. **KOK** te Amsterdam.

De kerk en de toren van *Rijnsaterwoude* zijn gerestaureerd onder leiding van architect P. **VAN DER STERRE** uit Leiderdorp. Vooral bij de toren zijn belangrijke vondsten gedaan, aan de hand waarvan deze oorspronkelijk rijk gedetailleerde toren weer in ere kon worden hersteld. In de kerk is het koorhek met de preekstoel gehandhaafd op de scheiding van koor en schip.

De in oorsprong Romaanse toren van *Sassenheim* werd grondig onder handen genomen, vooral inwendig moest hier veel vernieuwd worden. De oude galmgaten in de toren zijn weer zichtbaar gemaakt. In afwachting van een restauratie van de in oorsprong eveneens Romaanse kerk is het interieur van de kerk opgeknapt en geschilderd.

Aan het kerkje van *Voorhout*, dat bestaat uit het koor van de in 1873 gesloopte kerk en een in 1913 aangebouwd nieuw koor, is enige oorlogsschade hersteld. Op de afwerking moet nog even worden gewacht.

Enige jaren geleden kwam in *Oegstgeest* de restauratie van het zo

Telefoto H. F. Roman

DE HOOGLANDSE KERK

tijdens de restauratie van het zuidelijke transept. De dakruiter is gereed, 1957

Op de voorgrond de topgevels van het Steenschuur

Foto Monumentenzorg

GESCHILDERD · PLAFOND · VAK · RAPENBURG · 29

CU. 1665

Foto Van Vliet

TUINMANSWONING VAN CRONESTEYN
in „chaletstijl” gebouwd 1859, gesloopt 1959

Foto Monumentenzorg

TOREN VAN DE HIERVORMDE KERK TE LISSE

Foto Monumentenzorg

TOREN VAN DE HIERVORMDE KERK TE RIJNSATERWOUDE

aardig gelegen Groene kerkje, tegenwoordig Willebrorduskerk geheten, gereed. Zowel inwendig als uitwendig kan dit een goed geslaagde restauratie worden genoemd, die het bouwwerk weer geheel tot zijn recht doet komen. Op de plaats van de in 1825 ingestorte toren is een ingangsportaal gebouwd, terwijl vóór de oude westgevel een nieuwe wand is opgetrokken. (Zie: *Leids Jaarboekje* 1956, 57-65.)

Voor een beschrijving van de restauratie van de toren van het Huis te *Nieuwkoop* kan verwezen worden naar het artikel van L. C. **TEMINCK CROLL** in het *Leids Jaarboekje* van 1958, 105-113.

Van de monumenten die *thans* in restauratie zijn, noemen we allereerst het zo aardig in de polder gelegen N.H. kerkje van Ter Aar.

Dit kerkje werd in 1843 gebouwd ter vervanging van een voorgaande kerk op dezelfde plaats. In verband met de ongunstige ligging voor de kerkgangers is aanvankelijk door de kerkvoogdij een plan gemaakt om een nieuwe kerk te bouwen en het oude kerkje te slopen. Het is zeer verheugend dat men heeft besloten de bestaande kerk te handhaven en te restaureren. Met het herstel van de kap is inmiddels een begin gemaakt. Tijdens de werkzaamheden is gebleken dat men in 1843 voor de kap van de kerk sporen van de oude kerk heeft toegepast, terwijl het dakruitertje met het aardige spitsje geheel van de oude kerk afkomstig moet zijn.

Het oude raadhuisje van *Nieuwkoop*, dat eigendom is van de Vereniging „Hendrick de Keyser”, wordt door arch. P. **VAN DER STERRE** te Leiderdorp gerestaureerd. Het was nodig een nieuwe paalfundering te maken. De ingang zal weer in het midden worden geplaatst, waardoor de gevel weer zijn oorspronkelijk aanzien zal krijgen.

Van het witte kerkje te *Noordwijkerhout* is de toren in restauratie. Verschillende interessante details zijn teruggevonden. Het is gebleken dat de kerk in eerste aanleg geen toren heeft gehad, doch dat men naderhand een toren heeft gebouwd. De twee steunberen van de westgevel van de kerk heeft men opgenomen in de torenwanden. De torenspits moest geheel vernieuwd worden.

De restauratie van het 17de-eeuwse kasteel Duivenvoorde te *Voorschoten* is in uitvoering. Het betreft hier herstel van bomschade, die in de oorlog werd aangericht.

Daar de behandeling in de raad nog niet is afgelopen kunnen we hier alleen even wijzen op de plannen, die door Prof. FROGER gemaakt zijn voor het Dorpsplein in Wassenaar als onderdeel van het plan voor de vernieuwing van de dorpskom. Het is te hopen dat het plan zodanig gewijzigd zal kunnen worden, dat het plein als typisch stedenbouwkundig element behouden kan blijven.

Het is ondoenlijk hier de vele restauraties die in voorbereiding zijn te vermelden; we mogen slechts de wens uitspreken dat een groot aantal van deze plannen in de naaste toekomst verwezenlijkt zal kunnen worden.

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN EN OMSTREKEN

VERSCHENEN IN 1959

ALSMEDE AANVULLINGEN OVER VORIGE JAREN

J. **BARTEN**, Catechismusonderricht en eerste communie bij de Jezuïeten te Leiden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. In: Archief v. d. geschiedenis van de Katholieke kerk in Nederland 1 (1959), 240-256.

J. H. **BEKOUW**, De emigratie uit Belle, Poperingen en Hond-schooten tijdens de Spaanse overheersing (vervolg) [Kerkelijke ondertrouwregisters D en E te Leiden]. In: Jaarb. Centraal Bureau voor Genealogie **XIII** (1959), 147-179.

C. **BOSCHMA**, Het Leidse wegenschema. In: Heemschut 36 nr. 3 (juni 1959), 54-56.

R. **VAN BRAKELL BUYS**, De wijsheid van Spinoza (= Medel. vanwege het Spinozahuis, 1959: nr. 16).

H. **BROUWER**, Supplement beschrijving van de doop-, trouw- en begraafboeken, registers van overledenen, etc. 's-Gravenhage 1959.

E. B. C. **CANNOO**, Het schilderij van Jan Steen, „Laban zoekt de door Rachel gestolen Terafim”. In: Contact, orgaan van de personeelsvereniging „Stadhuis”. Leiden 1959: jan. p. 1-2.

A. L. **CARSTENS**, Familieboek Haverschmidt. Leiden 1956.

DAGBOEK van broeder Wouter Jacobsz. (Gualtherus **Jacobi** Masius) prior van Stein, Amsterdam 1572-1578 en Montfoort 1578-1579. Uitgegeven door Is. H. van Eeghen. Groningen 1959 (= Werken Historisch Gen. 4de ser. nr. 5, 1959). [Hierin o.m. over het beleg van Leiden in 1574.1]

J. P. **DUYVERMAN**, Thorbecke raadslid 1845-1850. In: Bestuurswetenschappen, 1959 nr. 3 p. 13 (mei).

ECCLESIA. Een bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink. (25-jarig ambtsjubileum als hoogleraar Rijksuniversiteit te Leiden.) 's-Gravenhage 1959.

1. H. **VAN EEGHEN**, Inventaris van het familie-archief Brants. Amsterdam 1959. [Hierin o.m. over het geslacht de la Court.]

GIDS Rijksmuseum van Oudheden, Verzameling Egyptische beeldhouwwerken. 's-Gravenhage 1957.

-, Verzameling Griekse en Romeinse beeldhouwwerken, 2de druk. 's-Gravenhage 1957.

L. G. **DE GRAAF**, Volksleven in Zoeterwoude in de vorige eeuw. [Verslag van de causerie van C. P.J. Paardekooper voor de commissie voor Volkskunde v. d. Ver. Oud-Leiden]. In : Neerlands volksleven 9, 1959, 238.

HALLER in Holland. Dagboek van Abr. von Haller van zijn verblijf in Holland (1725-1727). Ingeleid door G. A. Lindeboom. Delft 1958.

R. C. **HEKKER** en W. J. **BERGHUIS**, De boerenwoning „Onder den Ackerboom“ te Voorschoten. In: Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond 6de s. XII (1959), 67-84.

L. J. **VAN DER KLOOSTER**, De Oude Hofstede te Sassenheim en haar bewoners. In : Ned. Leeuw 76 (1959), 446-472.

P. C. **KORTEWEG**, De Nederl. distributiekantoren 1811-1850. In: Ned. Maandbl. v. Philatelie, 1959 nrs. 5 t/m 12. [Hierin o.m. over postkantoor te Leiden].

F. G. L. O. **VAN KRETSCHMAR**, Van Egmond te Leiden. In: Ned. Leeuw 76 (1959), 256/8.

P. **KROEGER**, Kerkgraving te Rijsaterwoude. In: Westerheem 7 (1958) 115/6.

A. **LEHR**, De klokkengieters François en Pieter Hemony. Asten 1959.

R. **VAN LUTTERVELT**, De penning op het ontzet van Leiden. In: Jaarb. voor Munt- en Penningkunde 45 (1958) 152/4.

G. **MARLIER**, Rembrandts erster Lehrmeister : Jacob Isaacs. van Swanenburgh. In: Die Weltkunst 29 nr. 24 (15 dec. 1959), 15.

MEDEDELINGEN uit de civitas Acad. Lugd. Bat. 1959, nr. 4 (mei). [Hierin artikel over de Bibl. Thysiana].

J. W. **NIEMEYER**, Het oudste gezicht op Rijsaterwoude. In: Zuid-Holland IV (1958), 75-79.

Diepgaand onderzoek naar de Brittenburg. Kikvorsmannen zoeken Brittenburg. Actuele onderwerpen 4 dec. 1959.

E. **PELINCK**, Drie Hollandse memorietafels uit de 16de eeuw en hun stichters (Boshuysen, Berendrecht en Booth). In: Jaarb. Centraal Bureau v. Genealogie XII (1959) 99-104.

THE PILGRIM FATHERS. A journal of their coming in the Mayflower to New England, ed. by Th. Besterman. Z.pl. 1939.

B. A. **VAN PROOSDIJ**. Two thunder-clouds, closing in conflict, the meeting of Madvig and Cobet at the tercentenary of Leyden university and its historical background. Authorized translation by H.J. **ROSE**. Leiden 1954.

H. K. **DE RAAF** e.a., De Romeinse nederzetting bij Zwammerdam en het probleem van „Nigropullo”. In: Berichten v. d. Rijksdienst v. h. oudheidkundig bodemonderzoek 8, 1957-1958, 31-81.

L. C. **ROOZEN**, Het Gravensteen te Leiden. Leiden 1939.

E. E. G. **VERMEULEN**, Fruin en Huizinga over de wetenschap der geschiedenis. Diss. R.K. Un. Nijmegen. Arnhem 1956.

ANNIE VERSPRILLE, Het Rectorspoortje (thans geplaatst als ingang van 's-Gravensteen) ; De in 1886 gedempte Zijldgracht; Voorstelling van de Vischmarkt. In aquarel gebracht door Jan de Beyer; Een stukje Zoeterw. Singel bij het vroegere Zuiderzicht; De Sterrenwacht; Reproductie zegel betreffende tolrechten lakenhandel; Reproductie van het grootzegel van Karel V; Een stukje Breestraat, door J. M. A. Rieke werd getekend. In: Contact, Orgaan v. d. personeelsveren. „Stadhuis” — Leiden, 1959 febr.-okt.

-, Huis „De Gouden Bal” zetel van gouden N.V. „De Leidsche Courant”. Gesch. van pand Papengracht 32. In: De L. Courant 1 okt. 1959.

HET LEIDSCH E VOLKSHUIS, 1899-1959. (Tekst van Mej. J. E. A. Kiers) Utrecht 1959.

NOORDWIJKS VOLKSLEVEN, samengesteld door de commissie voor Volkskunde van de Ver. Oud-Leiden, met inleiding van G. F. W. **VAN BERCKEL**. Leiden 1959 (Oud-Leiden serie Dl. IV). [Bijdragen van A. **BICKER CAARTEN** (Vijgeboompjes op Goede Vrijdag, Vijgen bij de geboorte van een veulen, Spotnamen van de bewoners van Noordwijk, St. Janskruid als geneesmiddel, Lijst van literatuur betreffende het Noordwijkse volksleven), S. J. **FOCKEMA ANDREA** (Noordwijk in zijn omgeving), J. P. A. **BRINKMAN** (H. Jeroen-Martelaar), R. C. **HEKKER** (Visserswoningen, rederijen en boerenhuizen in Noordwijk aan Zee), L. G. **DE GRAAF** (Dialect van Noordwijk aan Zee), Chr. C. **VLAM** (Het sterre- en rommelpotlied), J. **DUYVETTER** (De Noordwijkse klederdacht), M. C. **BLÖTE-OBES** (De kruidenteelt), P. **DE GROOT** (De vroegere visserij), Jac. **DE ROOCK** (De St.-Jorisdoelen), C. **KRUYSKAMP** (De blazoenen in de St.-Jorisdoelen en de oude rederijkerskamer).]

J. N. **VAN WESSEM**, De biedermeier-kamer in de Lakenhal. In:

Contact, orgaan v. d. personeelsvereniging „Stadhuis“. Leiden 1959, sept. p. 1-2.

A. L. **WORMGOOR**, In memoriam Dr. Mr. J. W. Verburgt [Als archivaris Herv. Gem. 's-Gravenhage]. In: Woord en Dienst, 8 nr. 17, blz. 253 (5 sept. 1959).

H. F. **WIJNMANS**, Uit de kring van Rembrandt en Vondel. Verz. studies over leven en omgeving. Geïllustr. Amsterdam 1959.

INHOUD

	Blz
WOORD VOORAF	5
VERENIGING „OUD-LEIDEN”	
Bestuur en commissies	7
Correspondenten in Rijnland	9
Jaarverslag over 1959.	10
Financieel jaaroverzicht over 1959	15
Verslagen van de commissies „Het Leidsche Woonhuis” over 1958 en 1959 en voor Volkskunde over 1959	16
Financieel jaaroverzicht commissie „Het Leidsche Woon- huis” over 1959	18
KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN 1959	19
IN MEMORIAM	
T. M. H. van Waveren door Dr. P. G. KNIBBE	43
Mr. F. J. J. Trapman door Mr. Ph. J. DE RUIJTER DE WILDT ,	46
Ds. J. van der Wiel door Ds. D. J. VOSSERS	49
D. M. J. Coebergh door Mr. H. R. GOUDSMIT	50
Mr. J. W. Verburgt door ANNIE VERSPRILLE	52
BIJDRAGEN	
Uit de geschiedenis van een Rijnlandse polder (De Noord- eind- en Geerpolder onder Ter Aar en Leimuiden) door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE	57
De grafboeken van de Pieterskerk door F. A. LE POOLE .	70
De Leidse haring- en brooduitdeling in woord en beeld door Dr. R. VAN LUTTERVELT	71
Leiden en de zeventien provinciën op een merkwaardig wapenpaneel door Mr. ELISABETH C. M. PRINS	89
De tinindustrie te Leiden in 1592 door Mr. ANNIE VERSPRILLE	94
Het huis Rapenburg 65, zijn eigenaren en bewoners door Mr. W. DOWNER	116
Cornelis Janszoon, de laatste pastoor van de O.L. Vrou- wekerk door B. N. LEVERLAND	140

Rapenburg 65, de bouwgeschiedenis en de restauratie door H. JANSE en C. J. BARDET	141
Jerusalemshof door E. PELINCK	147
Mr. Karel Heydanus, zijn verzameling en de beschikkin- gen van zijn dochter door E. PELINCK	148
Het huis Hoogstraat nr. 2 door Ir. F. STOKHUYZEN	156
Oordeel over de Gazette de Leyde door Mr. ANNIE VERSPRILLE. . . . , ,	160
De illuminatie van 1788 te Warmond door A. G. VAN DER STEUR	162
Brand in het huis Gerecht 10 door F. A. LE POOLE	171
De Leidse monumenten, de veranderingen in het stadsbeeld gedurende het jaar 1959 door C. J. BARDET	173
Monumenten uit de omgeving van Leiden door C. J. BARDET	176
Literatuur* betreffende Leiden en omstreken in '1959 . .	179